

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

ANKARA İNGİLİZ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ 1938-1953

Burak DOSDOĞRU

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

ANKARA İNGİLİZ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ 1938-1953

Burak DOSDOĞRU

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

Burak dosdoğru tarafından hazırlanan “Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü 1938-1953” başlıklı bu çalışma, 13/06/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

(Başkan) Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU

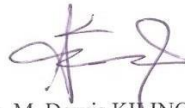

(Üye) Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ

(Danışman) Dr. Öğr. Üyesi İdris YÜCEL

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. M. Derviş KILINÇKAYA

Enstitü Müdürü

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 19/06/2018

Tez Başlığı / Konusu:
Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü 1938-1953

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.
Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Burak Dosdoğru
Öğrenci No: 47920767866
Anabilim Dalı: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Programı: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

19/06/2018

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Dr. Öğr. Üyesi İdris Yücel

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF ATATÜRK INSTITUTE
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK**

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF ATATÜRK INSTITUTE
ATATÜRK INSTITUTE TO THE DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 19/06/2018

Thesis Title / Topic:

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

19/06/2018

Name Surname: Burak Dosdoğru
Student No: 47920767866
Department: Atatürk Institute
Program: Atatürk Institute
Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

 Asst. Prof. İdris Yücel

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

13.06.2018

Burak Dosdoğru

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

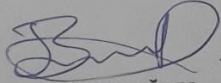
Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı

izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge" kapsamında tezimin aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

13/06/2018

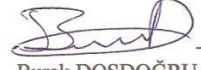

Burak DOSDOĞRU

¹"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasına karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ay aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir. Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir. Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Dr. Öğr. Ü. İdris YÜCEL danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Burak DOSDOĞRU

Teşekkür

Bu çalışma 113K671 numaralı “İngiliz Ve Fransız Arşivleri Işığında Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Arkeolojik Kazılar Ve Eski Eser Kaçakçılığı (1843-1925)” adlı TÜBİTAK projesi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Desteğinden dolayı TÜBİTAK’a teşekkür ederiz. Konunun belirlenmesinden, araştırmanın son halini almasına kadar geçen süre içerisinde desteğini ve yardımlarını benden esirgemeyen, tez yazım sürecini yakından takip ederek yazmış olduğum bölümleri titizlikle okuyup düzeltmelerde bulunan ve değerli görüşleriyle yaptığı katkılarından dolayı danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi İdris Yücel’e teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca bütün eğitim hayatım boyunca yanımda olan, beni hiç yalnız bırakmayan ve desteğini üzerimden hiç eksik etmeyen sevgili annem Ayten Dosdoğru’ya, tez yazım sürecinde yanımda olan Sercan Dosdoğru’ya ve sevgili aileme en içten teşekkürlerimi sunarım. Dostluğun önemli olduğunu unutmuyarak, tez yazım sürecinde her zaman manevi olarak yanımda olan ve beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan arkadaşlarım; Başak Karatay’a, Sena Nur Yıldırımoglu’na, Burak Kalaycı ve eşi Yasemin Kalaycı’ya, Büşra Sezgin Öztürk’e, Serdar Karabacak’a ve Atakan Akkaya’ya teşekkür borçlu olduğumu bildirmek isterim.

ÖZET

DOSDOĞRU, Burak. *Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü 1938-1953*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.

Bu çalışma Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün (Ankara İngiliz Enstitüsü) açılış sürecini ve kuruluşunu incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Enstitü, cumhuriyetin ilanından sonra İngiltere tarafından Türkiye'de yürütülmek istenilen kültür hareketi için merkez olarak kabul edilmiştir. Türkiye'de İngiliz kültür hareketine öncülük etmekte olan British Council'in faaliyetleri sırasında; arkeoloji, tarihi eser, kültür faaliyetleri, propaganda ve kültür diplomasisi alanlarında yaşanan eksiklikleri gidermek amacıyla Ankara'da İngiliz Arkeoloji Enstitüsü açılmıştır. Konunun seçilme sebebi; İngiltere'nin ülkelerarası arenada uyguladığı çalışmalara ve kültürel araştırmalara verdiği önemi, son dönem Osmanlı coğrafyası ve erken dönem Türkiye Cumhuriyeti coğrafyası üzerinde inceleyebilmektir. Böylece İngiltere'nin Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (günümüzdeki adı Ankara İngiliz Enstitüsü) aracılığıyla izlediği politikayı; enstitünün kuruluş fikrini, ulaşmak istediği hedefi, kuruluş aşamalarını, yaşanan fikir tartışmalarını ve enstitünün kuruluş sonrası başlattığı araştırma faaliyetlerini inceleme olanağı bulmaktayız.

Bu çalışma İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün açılış sürecinde yaşananları Türk ve İngiliz bakış açılarıyla ele almakta; aynı zamanda enstitünün kurulum sürecinde yaşanan fikir ayrılıklarını, üretilen yeni projeleri ve varılan sonuçları incelemektedir. Araştırmanın kapsamı; arkeoloji, propaganda, diplomasi ve kültürel faaliyetler alanında genişletilmiştir. Çalışmada, birincil malzemenin dili İngilizcedir. Araştırmada, İngiliz Hükümeti ve raporörler arası resmi yazışmalar ve öneri formundaki yazışmalar ele alınmıştır. İngiliz Arşiv belgelerine dayanarak kaynak gösterimi yapılmış; ayrıca çeşitli inceleme ve literatür araştırmaları kullanılarak bilgiler pekiştirilmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlarla İngiltere'nin izlemiş olduğu politikaların Osmanlı Devleti'nden, Türkiye Cumhuriyeti'ne yansımalarına ve sonuçlarına açıklık getirilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Sözcükler

Arkeoloji, Enstitü, Kültürel Miras, Kültürel Propaganda, Kültürel Diplomasi, Eski Eser, British Council, Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, İngiltere, Türkiye.

ABSTRACT

DOSDOĞRU, Burak. *British Institute of Archaeology at Ankara 1938-1953*, Master's Thesis, Ankara, 2018.

This thesis aims to examine opening progress and establishment of British Archaeology Institute at Ankara. The Institute was utilized as a centre for the British cultural propaganda in Turkey during the early republican era. The British Archaeology Institute at Ankara was established by the British Council in order to answer the need in archaeology, historical heritage, propaganda and cultural diplomacy. Main motivation behind choosing this topic as a master thesis was the curiosity to examine the importance of the cultural researches, cultural propaganda and the studies that England has applied in international platforms as well as during the late Ottoman and early Republican periods. In this way, I examined the policies pursued by England via British Archaeology Institute at Ankara (now British Institute at Ankara). The study also surveyed the idea of establishment, goals, establishment steps, discussions about the different opinions and the researches conducted by the institute following its establishment.

The study aimed to shed light on opening process of British Archaeology Institute from both Turkish and British perspectives. The scope of thesis has been expanded on archaeology, propaganda, diplomacy and cultural activities. Primary sources for the research such as official reports and correspondences between British government and its agencies mostly derived from the British Archives. In addition to the archival sources, published materials and relevant studies related to topic were consulted. By the examination of aforementioned sources, the study aimed to explain the reflections and results of the English policies on Ottoman Empire and Republic of Turkey.

Key Words

Archaeology, Institute, Cultural Heritage, Cultural Propaganda, Cultural Diplomacy, Antiquities, British Council, British Institute of Archaeology at Ankara, United Kingdom, Turkey.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYET FORMU	ii
BİLDİRİM	iv
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	v
ETİK BEYAN	vi
TEŞEKKÜR	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xii
TABLolar DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1
A. Konu	1
B. Amaç ve Kapsamı	5
C. Literatür ve Kaynak Özeti	8

BİRİNCİ BÖLÜM

MUTLAKİYETTEN CUMHURİYETE ARKEOLOJİYE İLGi	11
1.1. MUTLAKİYETTEN CUMHURİYETE ARKEOLOJİ VE MÜZECİLİK	11
1.1.1. Osmanlı'da Müzecilik ve Eski Eser Nizamnameleri	13
1.1.2. Osmanlı Dönemi Eski Eser Anlayışı ve Müzecilik.....	19
1.2. YABANCI ARKEOLOJİK FAALİYETLER VE AMAÇLARI.....	24
1.2.1. Osmanlı Topraklarındaki İngiliz Arkeolojik Faaliyetleri.....	26
1.2.2. Osmanlı Topraklarındaki Diğer Yabancı Arkeolojik Faaliyetler.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

ANKARA İNGİLİZ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ KURULUŞ VE TARİHÇESİ ...	44
--	----

2.1. ARKEOLOJİ ENSTİTÜLERİ VE TARİHÇELERİ.....	44
2.1.1. Yabancı Devletlerin Türkiye'deki Oluşumları.....	44
2.1.2. Ortadoğu'daki İngiliz Arkeoloji Okulları	50
2.2. PROPAGANDADAN KÜLTÜR DİPLOMASİSİNE GEÇİŞ EVRESİ	55
2.2.1. Kültür Propagandası	56
2.2.2. Kültür Diplomasisi	60
2.2.3. Kültür Diplomasisinin Türkiye'ye Etkisi	63
2.3. BRITISH COUNCIL VE TÜRKİYE.....	66
2.3.1. British Council ve Yapısı	66
2.3.2. British Council ve Türkiye İlişkisi	69
2.3.2.1. British Council ve Halkevleri	76
2.4. ANKARA İNGİLİZ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜNÜN AÇILIŞ SÜRECİ.....	87
2.4.1 Türkiye'de İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Açılması Hakkındaki Tartışmalar	88
2.4.2. Arkeoloji Enstitüsü Yerine Anglo-Türk Arkeoloji Kütüphanesi Kurulması Fikri	93
2.4.3. Ankara'da İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün Açılması.....	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNGİLİZ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ'NÜN İLK FAALİYETLERİ	109
3.1. ENSTİTÜNÜN İLK MÜDÜRLERİ.....	109
3.1.1. John Garstang	109
3.1.2. Seton Lloyd	116
3.2. ENSTİTÜNÜN İLK FAALİYETLERİ	120
SONUÇ.....	126
KAYNAKÇA	135
EKLER.....	147
ÖZGEÇMİŞ.....	157

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
BBC	: British Broadcasting Corporation
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BIAA	: British Institute at Ankara
Bkz.	: Bakınız
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
ev.	: Çeviri
d.	: Doğum
Dr.	: Doktor
DP	: Demokrat Parti
FO	: Foreign Office
Mr.	: Mister
ö.	: Ölüm
Prof.	: Profesör
s.	: Sayfa
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TNA	: The National Archive
Yy.	: Yüzyıl

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: 13 Nisan 1939 Tarihli British Council'in Türkiye'de Öngörülen Faaliyet Ödenek Raporu.

Tablo 2: Ankara İngiliz Kütüphanesi Önerilen Tahmini Yıllık Harcama.

Tablo 3: Ankara Anglo-Türk Enstitüsü Tahmini Yıllık Harcama.

GİRİŞ

A. Konu

Araştırmamızın ana kavramı olan arkeolojinin gelişmesi, “Aydınlanma Çağı” olarak adlandırılan dönem ile birlikte gerçekleşmiştir. Aydınlanma Çağı, 17. ve 18. Yüzyılda Avrupa’da gelişen; müspet ilimlerde, felsefe ve dünya görüşünde, hukuk ve iktisatta devrim yaratan, aynı zamanda yeni değerlerin oluşmasını sağlayan bir düşünce akımıdır.¹ Bu düşünce akımı Avrupa’da gerçekleşen; Rönesans, Reform Hareketleri, Otuz Yıl Savaşları ve yaşanan mücadelelerin bir ürünü olarak, doğal bir birikimin ve silsilenin neticesiyle temellenmiştir.² Bu dönemden itibaren Akılcılık (Rasyonalizm) anlayışı ön plana çıkarken, bu durum Batı’nın Doğu’yu (Anadolu, Ortadoğu ve Orta Asya) incelemesinin, irdelemesinin ve araştırmasının önünü açarak Oryantalizm’in (Şarkiyatçılık) gelişmesine yol açmıştır. Avrupa’nın dünya üzerindeki egemenliğini kesinleştirmesine paralel olarak Oryantalizm de kurumsallaşmış³, bununla birlikte özellikle 19. Yy’dan itibaren Avrupa’nın doğusuna olan ilgi doruk noktasına ulaşmıştır. Bu ilgi Doğu’ya olan keşiflerin, araştırma faaliyetlerinin ve arkeolojik ilginin artmasına sebep olmuştur.

Avrupa’da, Aydınlanma Çağı ve Oryantalizm ile paralel olarak eskiye (antik dönem ve eserlerine) olan ilginin de arttığı görülmektedir. Bir grup gezginin Büyük Tur (Grand Tour) olarak adlandırdıkları İtalya seyahatinden sonra kurdukları Dilettanti Cemiyeti (Society of Dilettanti), Avrupa’da arkeolojinin kurumsallaşmasına ve gelişmesine yol açmıştır. Tura katılan gezginlerce cemiyetin ilk toplantısının, kesin olmamakla birlikte Aralık 1732’de İtalya’da yaptıkları, daha sonra cemiyeti Londra’da kurdukları kabul

¹ Kemal Beydilli, Avrupa, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 4, s. 139.

² Aydınlanma Çağı’ndan önce Avrupa’da yaşanan Rönesans, Reform ve Din Savaşları’nı daha iyi anlamak için dönemin siyasi konjonktürünü incelememizde yarar bulunmaktadır. Avrupa’da yaşanan siyasi ve askeri hareketliliği ve bu hareketliliğin Aydınlanma Çağı’na etkisini anlayabilmemiz için Bkz. Stephen J. Lee, Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789, Çev. Ertürk Demirel, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 2015.

³ Yücel Bulut, Oryantalizm, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, s. 430.

edilmektedir.⁴ Dilettanti Cemiyeti'nin⁵ Londra'da kurulmasının ardından, İngiltere'de arkeoloji ve müzeciliğin hızlı bir şekilde geliştiği görülmektedir. Öyle ki bu cemiyetin oluşturulması 1753'te British Musuem gibi bir kurumun inşasını sağlamış⁶, British Musuem'un kurulmasının ardından Avrupa'da birçok müzenin açılmaya başladığı görülmüştür. British Musuem'un oluşturulmasından önce de müzecilik anlayışının olduğu ve müzelerin kurulduğu bilinmektedir; ancak British Musuem modern müzeciliğin ilk örneğini teşkil etmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz gelişmelerle birlikte Avrupa Aydınlanma Çağı'nı yaşarken, Doğu'nun bilimsel ve siyasal çöküşü devam etmekteydi. Böylece belli bir zamandan sonra aydınlanmış yani üstünleşmiş Avrupalılar arasında, Doğu üzerinde yeni bir rekabetin doğması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu rekabet kendisini iyiden iyiye arkeolojide göstermeye başlamıştır. Arkeoloji bir bilim dalı olarak; geçmişi anlayarak, insanlık tarihiyle geçmişin bağlantısını ortaya çıkarmayı amaçlarken⁷, bu anlayış ne yazık ki güçlü Avrupalı devletler tarafından göz ardı edilmiş ve arkeoloji, devletlerarası politikanın bir aracı halini almıştır. Bununla birlikte arkeologların ve gezginlerin arkeolojiyi; "değerli" ve "güzel" olan eserleri toplama olarak görmesi ve bu anlayışı arkeolojinin hedefi olarak benimsemesi de tarihi bir gerçektir.⁸ Batılı ülkelerin II. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar araştırmacıları, gezginleri, diplomatları ve arkeologları kendi gizli servislerinin birer üyesi olarak görmeleri, arkeolojinin politikanın bir aracı olarak görüldüğünün en önemli kanıtını teşkil etmektedir.⁹ Bunun temel sebebini; Batı'nın tarihsel zenginlikleri elinde bulundurmaya, kendi dilini ve kültürünü benimsetmeyi güçlü devlet olmanın ve kalıcılığın ön koşulu olarak kabul etmesi olarak gösterebiliriz. Öte yandan ulaştıkları yerlerde kültür kurumları, müzeler, okullar açmaları, kalıcılık anlayışlarının birer ürünü olarak kabul edilebilir. Bu anlayış

⁴ Lionel Cust, Sidney Colvin, *History of Dilettanti*, London Macmillan and Company Limited, New York, 1914, s. 6-7.

⁵ Dilettanti kelimesi İtalyanca kökenli olup amatör anlamına gelmektedir. Amatör kelimesi ise günümüz Türkçesiyle; bir işi meslekten olmayan, kazanç gözetmeden zevk için yapan; acemi, tecrübesiz, hevesli, meraklı kimse olarak ifade edilmektedir. Bkz. Türk Dil Kurumu sözlüğü.

⁶ Yaşar Yılmaz, *Anadolu'nun Gözyaşları; Yurtdışına Götürülmüş Tarihi Eserlerimiz*, Yem Yayın, İstanbul, 2015, s. 22.

⁷ Mehmet Özdoğan, *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 10.

⁸ Alper Gölbaş, *Türk Arkeolojisinin Kuramı*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 9, Sayı 46, Ekim, 2016, s. 303.

⁹ Özdoğan, a.g.e., 2006, s. 11.

aydınlanmayı yaşamış ülkeleri, kültürel savaşa iterken; kültürel açıdan kurumsallaşarak bu savaştaki kalıcılıklarını pekiştirmeye çalışmışlardır. Kültürel savaşın kalıcılığında ise arkeolojiyi bir araç olarak kullanmış ve eski eser toplayıcılığını gerçekleştirmişlerdir.

Böyle bir zeminde gelişme gösteren arkeoloji istismara açık hale gelmiş, daha güçsüz konumda olan devletler için yararsız ve hatta zararlı bir hal almıştır. Arkeolojik alan ve eski eser bakımından zenginliğe sahip olan Osmanlı Devleti ve hüküm sürdüğü bölgeler bu istismardan en çok etkilenen coğrafyaların başında gelmiştir. Böylece yukarıda bahsettiğimiz fikri zemin üzerinde gelişen ve etkileşime geçen arkeoloji, dolaylı yoldan Osmanlı Devleti'ne ulaşmıştır.¹⁰ Batı'dan öğrendikleriyle ve yaşadığı olumsuz tecrübelerle arkeolojiyi, eski eser anlayışını ve müzeciliği kavramaya çalışan Osmanlı Devleti, kavrama konusundaki geç kalmışlığıyla birlikte önlemler almaya çalışmışsa da kısmi başarılar elde edebilmiştir. Osmanlı Devleti'nin tüm engelleme girişimlerine ve bu konudaki çalışmalarına rağmen arkeoloji, Osmanlı topraklarında ve çevresinde yabancı devletler vasıtasıyla kurumsallaşmaya devam etmiş; Osmanlı Devleti'nin zayıflamış olmasının yol açtığı otorite boşluğuyla, tarihi eserler yurtdışına kaçırılmış yahut eski eser bilincinin gelişmemiş olması nedeniyle eserlerin yurtdışına çıkartılması izinli bir şekilde gerçekleşmiştir. Otorite boşluğunun en fazla görüldüğü yer olan Ortadoğu'da, kurulan birçok arkeoloji enstitüsü (okulu); Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesinin ardından Batılı devletlerce oluşturulmuştur.

19. Yüzyılda kendi topraklarında, yabancı devletlerin desteğiyle gerçekleştirilen arkeolojik faaliyetler Osmanlı Devleti'ni önlem almaya iterken; arkeolojik çalışma bahanesiyle yürütülen propaganda Osmanlı aydınlarının arkeolojiye karşı ön yargılı olmasına sebep olmuştur. Bu ön yargının en temel sebebi, Osmanlı Devleti'nde arkeolojinin yabancı politika sisteminin tetiklemesinin bir ürünü olarak doğmasıdır. Bu nedenle Türk arkeolojisini anlatırken, politika ve arkeolojiyi birbirinden ayırmamız mümkün görünmemektedir.¹¹ Çalışmamızın çeşitli bölümlerinde daha detaylı bahsedeceğimiz gibi, Batılı devletlerin arkeolojiyi paravan olarak kullanmayı başardıkları görünmektedir. Bu paravan sayesinde birçok Osmanlı bölgesinde; tarihi eser kaçakçılığı yapma, bölgeler üzerinde topografya çalışmalarında bulunma,

¹⁰ Özdoğan, a.g.e., 2006, s. 31.

¹¹ Gölbaş, a.g.e., 2016, s. 307.

ulaştıkları bölgelerde propaganda faaliyetleri gerçekleştirme ve daha da ileri giderek ulaştıkları bölgelerdeki isyanların çıkmasında birincil rol oynamışlardır. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin son bulduğu topraklarda; yabancı devletlerce arkeoloji kurumlarının oluşturulması, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde gerçekleştirilen yabancı menşeli arkeoloji kazıları Türk zihniyetinde ön yargıya sebep olmuş, bu durum da özellikle İngiltere'nin Türkiye üzerindeki kültür politikasını değiştirmesine neden olmuştur. Böylece geniş bir yelpazenin ve İngiliz dış politika değişikliğinin bir ürünü olarak, Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü kurulmuştur. Kurumun oluşturulması sırasında yaşanan tartışmalar, geçmişle bağlantılı olarak, İngiltere'nin Türkiye'de izlediği kültür çalışmaları konusundaki faaliyetlerinin bir kez daha değişmesine yol açmıştır.

Bu değişimin en temel sebebi; Avrupa'da var olan kültür propagandası anlayışının terk edilerek kültür diplomasisine geçilmesidir. II. Dünya Savaşı'nın yaklaşmakta olduğu dönemde Avrupa'da kültürel diplomasi anlayışı gelişmeye başlarken, birçok devlet; özerk yahut bağımsız kültür kurumları oluşturmuş ve diğer devletlere bu kurumlar vasıtasıyla ulaşmaya çalışmışlardır. Fransa ve Almanya gibi devletlerin de benimsediği bu yeni politika anlayışı, İngiltere'de kendisini British Council adıyla anılacak olan kültür kurumunun oluşturulmasıyla göstermiştir. Böylece İngiltere, diğer devletler üzerindeki kültür iletişimini British Council üzerinden gerçekleştirmeye çalışmış, bu kapsamda Türkiye'de de faaliyetler yürütmüştür. British Council II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de çalışmalarına devam ederken, girilen çıkmazlar karşısında yeni bir yol izlemek zorunda kalmış; bu seyir İngiliz Dışişleri'nin onayı ve British Council'in kendi içindeki çalışmalarıyla Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün kurulmasını sağlamıştır.

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz tarihsel özetin bir ürünü olarak oluşturulan Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü bize başta İngiltere olmak üzere, Batılı devletlerin kültür faaliyetlerinin amacını göstermektedir. Bu amaç doğrultusunda yeni bir bilimin yani arkeolojinin nasıl doğduğunu, bu doğum sırasında devletlerin bir bilimi nasıl istismar ettiklerini, kültür yağmasının boyutlarının nereye vardığını, devletlerin politika anlayışlarının nasıl değiştiğini görmekteyiz.

B. Amaç ve Kapsamı

Özellikle 19. Yüzyıldan itibaren Batılı devletler arkeolojiyi paravan olarak kullanmış ve tarihi eser toplayıcılığına başlamıştır. Toplanan bu eserler kendi ülkelerindeki müzelere yerleştirilerek sergilenmiştir. Bu eserlerin buldukları bölgelerden yurtdışına çıkışları genellikle yasak yollardan gerçekleşmiş; izinli olarak yurtdışına çıkartılan eserlerle birlikte eski eser yağmacılığı bir politika halini almıştır. Çoğunlukla gayri hukuki uygulamalarla yurtdışına çıkartılan bu eserler; hem kazı sırasında, hem götürülüşleri sırasında zararlara uğramış, birçok eski eser bu kaçırışlar sırasında yok olmuştur. Devletlerin istismar ettiği arkeolojinin bir diğer zararı ise, Asar-ı Atika'nın propaganda aracı olarak kullanılmasıyla gerçekleşmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında yabancı devletlerce paravan olarak kullanılan arkeoloji, dönemin güçlü devletlerinin izledikleri propaganda faaliyetleri nedeniyle Osmanlı Devleti'ni oldukça zorlamıştır. Bunun en bilinen örneği arkeolog T. Edward Lawrence ve seyyah Gertrude Bell'in Osmanlı topraklarında yaptıkları çalışmalarda görülmektedir. Lawrence ve Bell aynı dönemde farklı yerleşim yerlerinde olmak üzere, Osmanlı'nın Ortadoğu'daki topraklarında hem arkeolojik çalışmaları yürütmüş hem de İngiltere lehine casusluk faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Lawrence ve Bell arkeolojiyi paravan olarak kullanarak ulaştıkları bölgelerdeki Arapları kışkırtmayı başarmış, bu durum Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sırasında büyük zarar görmesine neden olmuştur. Bu ahvalde çalışmamız yukarıda bahsedilen olayları kapsayarak, arkeoloji ve devletlerarası politikayı incelemeyi amaçlamaktadır. Bu incelemeyle elde edilen veriler ışığında ileriye dönük etkiler, olaylar, politikalar ve projeler kavranmaya çalışılmıştır.

Bütün bu bahsedilen gelişmelerle birlikte hem Avrupa'nın birçok yerinde hem de Ortadoğu'da arkeoloji okullarının açılma süreçleri hızlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesiyle birlikte İngiltere'nin bu bölgelerdeki kültürel mirasa yönelik uygulamaları göze çarpmaktadır. Bu bölgelerde oluşturulan arkeoloji kurumları derhal çalışmalarına başlamış, İngiltere'nin kültür politikasının işleyişine göre projeler üretmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından Türkiye ile kültürel ilişkilerine devam eden İngiltere, yabancı devletlerde faaliyet yürütmesi için oluşturdukları British Council üzerinden kültür çalışmalarına devam etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarına denk gelen bu çalışmalar; II. Dünya Savaşı'ndan sonra arkeoloji kurumu oluşturma projesiyle

yeni bir boyut almış, British Council üyeleri ve görevlileri arasında birçok tartışmaya neden olmuştur. Bu tartışmaların boyutu sadece British Council üyeleriyle sınırlı kalmamış, arkeologlar ve İngiliz bürokratlarının da katılımıyla geniş bir yelpazeye ulaşmıştır. Yaşanan tartışmalar kurulması düşünülen arkeoloji kurumunun sürekli olarak şekil değiştirmesine sebep olmuştur. Bu şekil değişikliği son olarak Ankara’da İngiliz Arkeoloji Enstitüsü’nün kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu silsilenin detaylı analiziyle hipotezimize cevaplar aranmıştır.

Enstitünün açılış süreci; Osmanlı dönemi arkeolojik faaliyetlerini, Osmanlı topraklarında gerçekleştirilen propaganda faaliyetlerini, Osmanlı Devleti’nden kopan topraklarda kurulan arkeoloji kurumlarını, cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye’de yapılan arkeoloji kazılarını ve Türkiye’deki İngiliz kültür faaliyetlerinin her birini ayrı ayrı içermektedir. Bu nedenle; kurumun tarihsel bağının genişliğinin bir ürünü olarak, her bir süreç araştırmamızın konusunu içermektedir. Bu bağlamda araştırma konumuzun temelini İngiliz Arkeoloji Enstitüsü’nün kurulması oluştururken; enstitünün açılmasına kadar olan süreç genel olarak araştırma konumuzun kapsamına girmektedir. Dönemin şartlarının incelenmesi, yaşanan tartışmaları göz önünde bulundurmak ve uygulanan politikaları sentezlemek çalışmamızın ana konusunu temellendirmektedir.

Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü’nün kuruluşunu anlatan bu çalışma, enstitünün dayandığı olaylar silsilesine ve açılış sürecinde İngiltere’nin temel hedeflerine odaklanmaktadır. Bu çalışma konuyla paralel olmak koşuluyla Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyal, kültürel ve siyasal açıdan yabancı devletlerin, özellikle İngiltere nezdinde, etkilerini ve politikalarını irdelemektedir. Aynı zamanda Türkiye’nin Cumhuriyetin ilk yıllarında yürüttüğü kültür çalışmalarıyla, İngiltere’nin kültür politikası arasındaki bağlantı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Son olarak Osmanlı’dan itibaren arkeolojik kazıları, tarihi eser kaçakçılığı, Türkiye toprakları içinde ve dışında oluşturulan arkeoloji okulları ve İngiliz kültür hareketlerinin yabancı ülkelerdeki uygulayıcısı konumundaki British Council yapısı, yukarıda bahsettiğimiz olaylar çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın amacı; Ankara’da kurulan İngiliz Arkeoloji Enstitüsü’nün geçmişle olan bağlantısını mercek altına almak ve enstitünün açılış sürecinde yaşanan fikir ayrılıklarıyla tartışmalarını incelemek, enstitünün kurulmasındaki temel sebebini gün

yüzüne çıkarmaya çalışmaktadır. Çalışmamıza başlarken cevabını aradığımız temel sorular şunlar olmuştur: Yabancı menşeli bir kurumun başka bir devletin topraklarında kurulmasının temel sebebi nedir? İsminde arkeoloji terimini barındıran enstitünün geçmişi nereye dayanmaktadır? Türk zihnindeki arkeoloji algısı nedir ve bu algı nasıl oluşmuştur? Oluşturulmaya çalışılan kurumun dayanak noktası nelerdir? Kurumun dayanak noktasındaki bağlantıların amacı nelerdir?

Yukarıda kendimize yönelttiğimiz bu sorular vasıtasıyla araştırmamızı genişletmeye ve bir sonuca varmayı hedeflemiş bulunmaktayız. Çalışmamızda sonuca varmaya çalışılırken beş aşama temel olarak alınmıştır. İlk aşama, yabancı devletlerin Osmanlı topraklarındaki arkeolojik faaliyetleri ve bu faaliyetlerin tetiklemeyle oluşturulmaya çalışılan Osmanlı müzecilik ve eski eser anlayışının tetkik edilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu aşamadaki incelemelerle Türkiye'nin, eski eserlere ve yabancı gezginlere (arkeolog, gezgin, diplomat) olan bakış açısı neden-sonuç ilişkisi içerisinde saptanmaya çalışılmıştır.

İkinci aşama; kurumsallaşan arkeoloji anlayışının Türkiye'deki ve Türkiye dışındaki yapılanmaların incelenmesi suretiyle gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada oluşturulan kurumların niteliği, işleyişi, kurulum süreçleri ve amaçları irdelenmiştir. Bu irdelemeyle diğer kurumlarla, Ankara'da kurulan İngiliz Arkeoloji Enstitüsü ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Üçüncü aşamada; kültürel propagandanın, kültürel diplomasiye geçişte oluşturulan ve Birleşik Krallık adına faaliyet yürüten British Council'in Türkiye'deki temasları ve çalışmaları incelenmiştir. Dördüncü aşamada ise British Council vasıtasıyla kurulan Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün kurulum süreci, tartışmaları ve üretilen projeler temel alınmıştır. Beşinci ve son aşamada da enstitünün ilk faaliyetleri ve enstitünün donanımları irdelenmiştir.

Sonuç olarak yukarıda bahsettiğimiz beş ayrı aşamayla; Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün geçmişi, bağlantıları ve kurulum dönemindeki projeleri incelenerek; olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi içinde bir bağ oluşturulmaya çalışılmıştır. Enstitünün kurulum aşaması kabaca 15 yıllık bir süreci kapsasa da geçmişle olan bağlantısı Osmanlı Devleti zamanında gerçekleştirilen arkeolojik kazılara kadar dayanmaktadır ve bu durum da enstitünün kurulma sebebini anlamamız için aynı zamanda 19.Yüzyılın ikinci yarısındaki gelişmelerin de incelenmesini gerektirmektedir.

C. Literatür ve Kaynak Özeti

Araştırmamızın temelini arkeoloji kavramı oluşturmaktadır. Bu kavram çerçevesinde hem ülkemizde hem de yurtdışında akademisyenlerce birçok çalışma yapılmış ve bu kavram alanlarına göre incelenmiştir. Ülkemizde Mehmet Özdoğan tarafından kaleme alınan 2001 tarihli *Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları I* ve gene Özdoğan'ın 2006 tarihli *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji* adlı çalışması, bir yandan arkeoloji konusunda saptamalarda bulunmakta, diğer yandan bir bilimin politika ile olan çatışmasını anlatmaktadır.

Türk arkeolojisi ve eski eser anlayışının geçmişiyle alakalı yapılan birçok akademik araştırma mevcutken; Ahmet Mumcu, Halit Çal ve Kamil Su'nun konuyla alakalı çalışmaları alanıyla ilgili birer kilometre taşı olarak karşımıza çıkmaktadır. Müzecilik alanında ise Erdem Yücel'in 1999 yılında yayımladığı *Türkiye'de Müzecilik* adlı eseri bize araştırma bütünlüğü sunması bakımından önem arz etmektedir. Yücel adı geçen eserinde, eski eser politikasını ve müzeciliğin tarihsel gelişimini kanıtlarıyla okuyucuya sunmuştur. R. O. Arık'ın 1936 yılında yayımladığı *Türkiye'de 1935 Yılındaki Arkeoloji İşleri* adlı eseri, döneminde kaleme alınması nedeniyle cumhuriyet dönemi arkeolojisine ışık tutmaktadır. Günümüze kadar gerçekleştirilen eski eser kaçakçılığı hakkındaki geniş bilgiye ise Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından 2003 yılında *Yitik Miras'ın Dönüş Öyküsü* adıyla yayımlanan eserle ulaşmaktayız. Adı geçen eserde, bir şekilde yurtdışına çıkarılmış olan eski eserler hakkında geniş bilgi verilirken, yapılan işlemler detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bununla birlikte Yaşar Yılmaz'ın 2015'te kaleme alınan *Anadolu'nun Gözyaşları* adlı çalışması, yabancı tarihi eser kaçakçılığı hakkında bizleri aydınlatmaktadır.

Osmanlı topraklarında ve çevresinde kurulan arkeoloji okulları hakkında yapılan literatür çalışmasında, bu alanda yapılan araştırmaların kısıtlı olduğu görülmektedir. Arkeoloji okulları hakkındaki genel bilgilere 1997 yılı basımlı *The Oxford Encyclopedia Of Archaeology In The Near East* adlı ansiklopediden ulaşabilmekteyiz. Bununla birlikte İdris Yücel'in 2017 tarihli *Establishment and Activities of the British School of Archaeology in Jerusalem in the Wake of the WWI* adlı makalesinden, Filistin'de kurulan İngiliz Arkeoloji Okulu hakkında detaylı bilgiye ulaşabilmekteyiz. Fatih Ünal'ın 2015 tarihli *Ruslar Bizans'ın Peşinde- İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü 1894-*

1914 adlı eserinde, İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü hakkındaki bilgiye ve Melek Çolak'ın 2009 yılında yayımlanan *İstanbul Macar Bilim Enstitüsü* adlı makalesinden İstanbul Macar Enstitüsü hakkında detaylı bilgiye ulaşabilmekteyiz.

İngiltere'nin kültürel diplomasiye geçiş amacıyla oluşturduğu kurum olan British Council yapısı hakkında Philip N. Toylar'ın 1978 yılında yayımlamış olduğu *Cultural Diplomacy and The British Council; 1934-1939* adlı çalışmayla kurum hakkında detaylı bilgilere ulaşmaktayız. Toylar bu eser ile İngiltere'nin kültürel diplomasiye verdiği önemi gözler önüne sererken, bu amaçla kurulmuş olan yapının detaylı incelemesini yapmıştır. Aynı şekilde Richard G. Shakespeare'in 2013 tarihli *The British Council and Cultural Propaganda During The Interwar Period* adlı çalışma, British Council ve İngiliz kültür çalışmalarına ışık tutmaktadır. British Council'in Türkiye ile olan bağlantısını ise Eminalp Malkoç'un 2009'da kaleme aldığı *Activities Of British Council In Turkey In 1940's People's House* adlı çalışmasında detaylı olarak görmekteyiz. Malkoç bu araştırmasıyla British Council'in Türkiye'de kültür faaliyetleri yürütülmesi amacıyla kurulan Halkevleri'nin bağlantısını örneklerle ortaya koymaya çalışmıştır. Hakan Yaşar'ın 2010'da yayımlanan *Yurtdışında Bir Kültür Kurumu; Londra Halkevi* adlı eserinde ise İngiltere ve Halkevleri'nin kültürel açıdan bağlantısı incelenmektedir.

Araştırma sürecinin başladığı süre zarfında yapılan literatür taramasında, doğrudan Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nü ele alan yüksek lisans veya doktora tezi çalışması bulunmamaktadır. Bu nedenle konu başlığı itibariyle araştırmamıza destek olacak literatür ve kaynaklar kısıtlıdır. Bu alanda doğan boşluğu, araştırmamız vasıtasıyla doldurmaya çalışmaktayız. Ankara'da kurulan İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün açılışıyla ilgili ilk yazılara, enstitünün kurulmasından sonra yayım hayatına başlayan ve enstitünün yayım organı olan *Anatolian Studies* adlı akademik dergiyle ulaşabilmekteyiz. Enstitünün ikinci müdürü olan ve enstitünün kuruluşuna şahitlik eden Seton Lloyd, 1975 yılında adı geçen dergide *Twenty-Five Years* adlı makalesiyle enstitünün kuruluşu hakkında bizi kısmen aydınlatmaktadır. Lloyd'un makalesinin bizi kısmen bilgilendirdiğini söylememizin nedeni; yazarın enstitünün açılışı hakkında bilgi verirken, açılış sürecine değinmemesidir. Lloyd'un ardından, aynı dergide 2008'de *The*

British Institute at Ankara 60 Years Young adlı makaleyi kaleme alan Lutgarde Vandeput, enstitünün açılışı ve faaliyetleri hakkında bizi aydınlatmaktadır.

Enstitünün açılması hakkında dolaylı yoldan ulaşılabilecek bir diğer bilgi kaynağı ise enstitünün açılmasını sağlayan John Garstang hakkında Koç Üniversitesi ve Liverpool Üniversitesi'nin 2015 yayımlı kolektif çalışması *Anadolu'da John Garstang'ın Ayak İzleri* adlı eserdir. Ortaklaşa kaleme alınan bu yapıtta enstitünün açılışı hakkında kısmi bilgilere ulaşabilirken, Garstang'ın Türkiye'deki çalışmaları hakkında oldukça fazla bilgiye ulaşabilmekteyiz. Aynı zamanda bu eserde yer alan makaleler vasıtasıyla John Garstang'ın hayatı hakkında da geniş bilgiye sahip olabilmekteyiz. Ayrıca yukarıda bahsedilen eserlere ek olarak The Oxford Encyclopedia Of Archaeology In The Near East'in; *British Institute Of Archaeology At Ankara* adlı maddesinde, enstitü hakkında bilgilere ulaşabilmekteyiz.

Daha önce değindiğimiz ve arz ettiğimiz üzere enstitünün açılış süreciyle ilgili çalışmalar sınırlıdır. Var olan çalışmalar genel çerçeve itibariyle, enstitünün açılışı ve açılışından sonraki dönemi kapsayacak şekilde kaleme alınmıştır. Enstitünün açılışı ve geçmişiyle alakalı en doğru bilgiye ise İngiliz Ulusal Arşivleri (National Archives of the UK) ile ulaşabilmekteyiz. Enstitünün kurulması hakkındaki projeyi yönetmekte olan British Council'in, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'yla (Foreign Office) olan iletişimi bizlere anılan kurumun arka planına ilişkin araştırma yapma imkânı sunmaktadır. Kurumun oluşturulmasıyla ilgili proje, British Council raporları ve diplomatların birbiriyle olan yazışmalarıyla incelenebilmektedir. İkincil kaynakların yetersizliğine karşın; İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşiv belgeleri temel alınarak araştırma, doğru bir zemin üzerine oturtulmaya çalışılmıştır. İngiliz Ulusal Arşivleri'nden başlıca; FO 370, FO 371, FO 395, FO 924 fonları temel alınarak ve içlerindeki binlerce belge taranarak araştırma aydınlatılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUTLAKİYETTEN CUMHURİYETE ARKEOLOJİYE İLĞİ

1.1. MUTLAKİYETTEN CUMHURİYETE ARKEOLOJİ VE MÜZECİLİK

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu geniş coğrafya; kültürel açıdan birçok devletin ve ulusun birbiriyle etkileşim halinde olmasını sağlamış, bu durum kültürel çeşitliliğin artmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin üç kıtada hüküm sürmesinin sağlamış olduğu bu kültürel zenginliğin, sadece Osmanlı Devleti'ne yarar sağladığını dile getirmek doğru bir yaklaşım değildir; zira kültürel zenginlik bir birikimin ve devamlılığın ürünüdür. Bu nedenle kültürel etkileşimin tek taraflı olmayacağı ve Osmanlı Devleti'nin hüküm süresinin uzunluğu göz önüne alındığında; bu kültürel zenginliğin, Osmanlı Devleti'nden ayrılmış olsalar dahi birçok millete katkı sağladığını söylememiz mümkündür. Bu bağlamda yalnızca Anadolu coğrafyası dahi ele alındığında; Hititler, Frigyalılar, Lidyalılar, Batı Roma ve Doğu Roma'nın yanı sıra özellikle Ege bölgesinde birçok Yunan şehir devletinin hüküm sürdüğü görülmektedir.¹² Tarihe karışmış olan bu devletlerin Anadolu coğrafyasındaki hüküm süreleri ve birbirleriyle olan silsileleri incelendiğinde bile kültürel sürekliliğin boyutları net bir şekilde görülmektedir. Anadolu'nun komşuları olan; Mısır, Mezopotamya ve Suriye gibi medeniyetin beşiği olarak kabul edilen coğrafya incelendiğinde; kültürel etkileşimin boyutlarının ne denli büyük olduğu ortaya çıkmaktadır. Üstelik birazdan anlatacağımız yabancı devletlerin arkeolojik faaliyetleri faslında; bu bölgelerin yıkılma sürecinde olan bir devletin elinde olması, dünya siyasetinin bir kez daha bu coğrafyalarda nasıl filizlendiğini bizlere göstermektedir.

Tarihi gelişimlerini tamamlamış olan ve tarih sahnesinden çekilmiş olan devletler, hükmettikleri topraklarda bıraktıkları kültürel miras ile baki kalmayı başarmışlardır. Geçmişten günümüze tarih mirası olarak bırakılan bu zenginliklerin korunması hususu ise tüm insanlığı ilgilendiren bir yükümlülük olmuştur. Özellikle bahsedilen

¹² Anadolu Tarihiyle İlgili Detaylı Bilgi İçin Bkz. T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Anadolu, 1991, Cilt 3, s. 105-149.

coğrafyalarda hüküm sürmesi nedeniyle, bu yükümlülüğü Osmanlı Devleti üstlenmek zorunda kalmıştır. Ne var ki Osmanlı Devleti bu sorumluluğunu yerine getirmeye çalışırken tam anlamıyla başarı sağlayamamıştır. Kültürel mirasın bu topraklarda korunamamasının tek müsebbibi olarak Osmanlı Devleti'ni görmemiz de mümkün değildir. Anlatacağımız üzere Osmanlı'nın hukuki ve idari zafiyetlerinin olduğu pek tabiidir; ancak bu zafiyetlerin yabancı devletler ve birçok yabancı arkeolog tarafından istismar edilmesi insanlığın ortak mirası olan tarihi eserlerin zarar görmesine neden olmuştur. Fransa, Almanya ve İngiltere gibi 19.Yüzyıl dünya siyasetine yön vermiş olan devletlerce yapılan kazılarla tarihi eser kaçakçılığı bir nevi meşrulaştırılmıştır. Yaşanan olaylar yalnızca bu üç Avrupa devletiyle de sınırlı kalmamış, birçok Batılı devlet aynı yaklaşımla Osmanlı coğrafyasında faaliyet göstermiştir. 19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı topraklarından birçok tarihi eserin yasa dışı yollarla ülke dışına çıkartıldığı bilinmektedir. Özellikle Anadolu'da yapılan kazılarda elde edilen Zeus Sunağı ve Athena Tapınağı gibi önemli tarihi eserler bu kategoriye girmektedir.¹³ Zeus Sunağı Bergama'dan Almanya'ya¹⁴, Athena Tapınağı kabartmaları ise Amerika'ya yasadışı yollarla kaçırılmıştır.¹⁵

Batının eski eserlere olan ilgisinin en temel sebepleri arasında ise geçmiş anlamaktan çok, kendilerinin Ari ırk oldukları kanısı yatmaktadır. Batılı devletlerin ekonomik ve siyasi açıdan 1800'lü yıllardan itibaren doğulu devletlerden üstün hale gelmesi, ırksal açıdan da kendilerini üstün görmelerine neden olmuştur. İşte bu üstün ırk anlayışını kanıtlayabilecekleri en önemli alan arkeoloji olmuştur. Bu durum arkeolojinin bir bilimden çok "Ari ırk tezini doğrulamak için bir araç" olarak kullanılmasına neden olmuştur.¹⁶ Yaşar Yılmaz ari ırk ve arkeoloji arasındaki bağlantıyı; "*Batılı yazarlar, Ari ırk düşüncesinin etkisinde kalarak Mezopotamya ve çevresindeki coğrafyayı ve orali halkları 'Şarklı' tabiriyle tanımlamaktadır. Sonuçta 'ötekilerin' kültür varlıklarına el koymak daha kolaydır.*" ifadeleriyle açıklamaktadır.¹⁷ Yılmaz'ın dile getirdiği görüşe ek olarak; batı 'tezlerini' kanıtlamak uğruna uzun soluklu bir mücadeleye girişmiş ve bu

¹³ Erdem Yücel, Türkiye'de Müzecilik, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, s. 24.

¹⁴ Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yitik Miras'ın Dönüş Öyküsü, Şefik Matbaası, 2003, s. 11.

¹⁵ Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, a.g.e., 2003, s. 19.

¹⁶ Yılmaz, a.g.e., 2015, s. 25.

¹⁷ Yılmaz, a.g.e., 2015, s. 27.

mücadele; devletlerin arkeoloji yarışı olarak şekil değiştirmiştir. Bu durum hem siyasi açıdan zor zamanlar geçiren Osmanlı Devleti'ni açık bir hedef haline sokmakta, hem de henüz eski eser anlayışını ve arkeolojiyi kavrayamamış olan devletin, bu alanlarda kendisini geliştirmesini imkânsız hale getirmekteydi.

1.1.1. Osmanlı'da Müzecilik ve Eski Eser Nizamnameleri

Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılın ilk yarısına kadar eski eserleri koruyacak herhangi bir kanun bulunmamakta, bu durum da eserlerin yurtdışına çıkarılmasını kolaylaştırmaktaydı. Üstelik Avrupa'da İncil arkeolojisine ve Hellen kültürüne duyulan ilginin artması, Batılı araştırmacı ve gezginlerin Osmanlı topraklarını tercih etmesine neden olmuştur. Aydınlanma Çağı'yla birlikte Roma ve Hellen kültürüne olan merak bir yandan artarken, paralel olarak İncil (Kitab-ı Mukaddes) arkeolojisine olan ilgi de yükselmeye başlamıştır. Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi; Eski ve Yeni Ahit'te ismi geçmekte olan yerlerin araştırılmasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu bölgeler; Filistin, Ürdün, Mısır, Suriye, Anadolu, Yunanistan ve Roma gibi geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Kitab-ı Mukaddes arkeolojisinin yoğunluk kazandığı 19.Yüzyılın başları dikkate alındığında, ismi geçmekte olan bölgelerin (Yunanistan'ın bir kısmı ve Roma hariç) Osmanlı egemenliği altında olduğu görülmektedir. Bu durum da Osmanlı topraklarının Batılı araştırmacılar için bir hedef olmasını kaçınılmaz hale getiriyordu. Wendy Shaw, Osmanlı Müzeciliği isimli çalışmasında; Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi ve Osmanlı toprakları arasındaki bağlantıyı; *"19. Yüzyılın ortalarında doruğa ulaşan bu ilginin temelinde, Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi ve Hellenizm gibi konular yatıyordu... her iki konu da Osmanlı topraklarını içeriyor, köken açısından benzeşiyor ve Avrupalıların Osmanlı toprakları üzerinde hak iddiaları taşıyan anlatılar üretmelerine yardımcı oluyordu."*¹⁸ ifadeleriyle açıklamaya çalışmıştır. Shaw'ın konuyla ilgili bu yorumuyla birlikte, Osmanlı topraklarında gerçekleştirilen yabancı kazı faaliyetlerinin çok da dost canlısı bir yaklaşıma sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Zaten yabancı arkeologlar tarafından gerçekleştirilen kazılar sonrası Osmanlı bürokratlarının, pek de samimi olmayan bu yaklaşımların farkına vararak tedbirler almaya çalıştıkları görülmektedir.

¹⁸ Wendy M. K. Shaw, Çev.; Esin Soğancılar, Osmanlı Müzeciliği; Müzeler Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 60.

Yabancı arkeologlar tarafından gerçekleştirilen kazılarla birlikte doğan sıkıntılar, Osmanlı bürokratlarının bu konuya eğilmesine neden olmuştur. Kazıların yabancılar tarafından çok rahat yapılması ve eserlerin yurtdışına çıkartılması devleti rahatsız etmiş ve tedbirler alınmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde arkeoloji ve eski eserlerin korunma anlayışının gelişmesinin istemli değil de zaruri olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. Keza ilk eski eser nizamnamesinin John Turtle Wood'un Efes'teki kazıları sonucu hazırlanması, bu durumun kanıtını oluşturmaktadır.¹⁹ Wood'un Efes'te gerçekleştirdiği kazı, Osmanlı Devleti'nin eski eserleri korumak için harekete geçmesini gerektirmiş ve Osmanlı bürokratlarının eski eserlere olan ilgisinin artmasına sebep olmuştur. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin arkeolojik çalışmalara ve müzeciliğe geç başladığı iddia edilmiş olsa da yapılan araştırmalar, Osmanlı'nın eski eserlere olan ilgisinin daha geçmişe dayandığını göstermektedir. Öyle ki dönemini yansıtmayan ve çağ dışı kalmış olan silahlar ve araç-gereçler dahi bir şekilde muhafaza edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in emriyle birçok Bizans kalıntısının muhafaza edildiği ve Sultan Abdülmecit tarafından birçok tarihi eserin İstanbul'a getirildiği bilinmektedir.²⁰ Bu örneklerin tam olarak günümüz müzecilik anlayışını yansıtmadığını kabul etmekle birlikte, Osmanlı yöneticilerinde ve padişahlarda eski eser bilincinin kısmen de olsa var olduğunu söylememiz mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde eski eserlerle ilgili ilk resmi çalışma ise Tophane-i Amire Müşiri olan Ahmet Fethi Paşa tarafından, Harbiye Ambarı olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi'nde eski eserlerin toplanması ve burada depolanmasıyla başlamıştır. Bu çalışma daha sonra Mecmua-yı Asar-ı Atika ismini alarak ilk müzenin temelini oluşturmuştur. Eski eserlerin korunması konusundaki ilk çalışmaların da bu dönemden itibaren gerçekleşmeye başladığı görülmektedir. Eski eserler 1856'dan 1869'a kadar sadece ceza kanunnamesinde yer alan tek maddeyle korunmaya çalışılmıştır. 1856 tarihli Ceza Kanunnamesinde eski eserlere zarar verilmesi durumunda; "*Hayrat-ı Şerife ve tezyinat-ı beldeden olan ebniye ve asar-ı mevzu'a-yı hedm ve tahrib ve yahud mahallerini kırıp rahnedar...*"²¹ hükmüyle kişinin cezalandırılacağı belirtilmektedir. Bu tarihe ve bu

¹⁹ İdris Yücel, İngiliz ve Fransız Arşivleri Işığında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Arkeolojik Kazılar ve Eski Eser Kaçakçılığı, Gazi Kitabevi, Ankara, a2017, s. 9.

²⁰ Erdem Yücel, Müze, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 32, s. 241.

²¹ Halit Çal, Osmanlı Devleti'nde Asar-ı Atika Nizamnameleri, Vakıflar Dergisi, Sayı 26, Ankara, 1997, s. 391.

maddeye kadar eski eserlerin korunmasıyla ilgili herhangi bir kanuna rastlanılmamıştır. Kısa bir süre sonra bu maddenin yeterli olmadığı anlaşılmış ve eski eserler hakkındaki ilk nizamname; 1869'da Asar-ı Atika Nizamnamesi adıyla yayınlanmıştır.²² Bu nizamname 7 maddeden oluşacak şekilde hazırlanmış; ancak eksiklikler tam manasıyla giderilememiştir. 1869 Nizamnamesi'yle sikkeler dışındaki eserlerin yurtdışına çıkarılması yasak hale getirilirken, yurtiçinde satılması serbest hale getirilmiştir.²³ Bu nizamnameyle kazı işlemleri izne bağlanmış ve çıkarılan eserler çift ise tekinin Müze-i Hümayun'a verilmesi şartı getirilmiştir. Ayrıca aynı nizamnameyle devlet tarafından eserlerin gün yüzüne çıkarılması için ücret verileceği belirtilmiştir.²⁴ 1869 Nizamnamesi'nde arkeolojik kazı işlerinin ruhsatnameye tabi tutulmasıyla, gerçekleştirilen yabancı arkeolojik faaliyetler denetim altında tutulmaya çalışılmıştır. 7 maddelik kısa bir nizamnamenin hazırlanması, tabii olarak istenilen sonucu verememiştir; ancak bu nizamname eski eserler ve arkeolojik kazıların resmi olarak devlet hukukuna bağlanmasının ilk adımını oluşturmuştur.

Nizamnamenin yürürlüğe girdiği yıl müzeciliğin de paralel bir şekilde geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Mecmua-yı Asar-ı Atika ismi, 1869 yılında değiştirilerek Müze-i Hümayun ismini almış; kurulan müzenin başına Galatasaray Lisesi'nde öğretmenlik yapan İngiliz Edward Goold getirilmiştir.²⁵ Müze-i Hümayun'un başına getirilen Edward Goold hakkında detaylı bir bilgi mevcut değildir; ancak kendisinin dönemin Maarif Nazırı Safvet Paşa (d.1814-ö.1883) ile birlikte çalıştığı bilinmektedir. Safvet Paşa'nın vilayetlere yazı göndererek eski eserlerin İstanbul'a gönderilmesini emrettiği ve Goold'un da bu bağlamda çalışmalar yürüttüğü anlaşılmaktadır.²⁶ Müze-i Hümayun'un kurularak faaliyetlere başlaması ve ilk Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin çıkarılmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nde eski eserlere verilen önem artmış ve kurumsallaşma yönünde ilk adımlar atılmıştır.

²² Ahmet Mumcu, Eski Eserler Hukuku, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ankara, 1970, s. 66.

²³ Çal, a.g.e., 1997, s. 392.

²⁴ Mumcu, a.g.e., 1970, s. 69.

²⁵ Semavi Eyice, Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu Tanzimat'tan Cumhuriyete, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul, 1985, s. 1598.

²⁶ Eyice, a.g.e., 1985, s. 1598-1599.

Bu ilk çalışmaların ardından Goold'un bir anda Müze-i Hümayun müdürlüğünden azledildiği görülmektedir. Semavi Eyice, Goold'un görevinden alınması konusunda; Goold'un Tanzimat döneminin önemli devlet adamlarından ve sadrazamlık yapmış olan Ali Paşa'nın adamı olduğunu, paşanın 1871'deki ölümünün ardından sadrazam olan Mahmud Nedim Paşa'nın Ali Paşa tarafından görevlendirilenleri sebepsiz azlettiğini ve Goold'un da bu minvalde görevinden el çektirildiğini yazmaktadır.²⁷ Goold'un müdürlüğü bırakmasının ardından göreve kısa süreliğine Avusturyalı Terenzio getirilmiş, ondan sonra ise yerine Alman Dr. Anton Dethier müze müdürlüğü görevini üstlenmiştir. Dethier'in göreve başlamasıyla birlikte eski eserlerle ilgili çalışmaların hızlandığı görülmüştür. Anton Dethier'in müdürlüğü dönemindeki en önemli çalışma 1874 tarihinde yayımlanan yeni Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin hazırlanarak yürürlüğe sokulması olmuştur. Bu nizamname ilkinde göre daha geniş kapsamlı olarak hazırlanmıştır. Eski eserlerin neleri ve hangi eşyaları kapsadığı, kazı izinlerinin şart ve koşullarının içeriği, eserlerin korunması hakkındaki hükümler ve en önemlisi gün yüzüne çıkartılan eserlerin devlete ait olduğu vurgusu bu nizamnameyle belirtilmiştir.²⁸ Yeni nizamnameyle eski eserler; "*Nev'i evvel meskûkât*" (sikkeler) ve "*nev'i sani kabil-i nakl olan veya olmayan eşya'yı saire*" (taşınabilen veya taşınamayan eşyalar) olarak iki türe ayrılmıştır.²⁹ 1874 Nizamnamesinde yer alan maddeler dikkatle incelendiğinde; çıkarılan tarihi eserlerin 3/1'inin kazı yapan kişiye, 3/1'inin Osmanlı Devleti'ne ve 3/1'inin toprak sahibine bırakıldığı görülmektedir.³⁰ Ayrıca kazıların kurallara uygun yapılması halinde kazıyı yapanların eserlere sahip olabilecekleri; ancak Osmanlı topraklarından çıkartamayacakları, ülke dışına çıkarılması istenen eserlerin ise gerekli izinler alınması şartıyla götürülebilmesi hükmü bulunmaktaydı. Bu hükümle birlikte gerekli izinlerin alınmasının ardından tarihi eserlerin yurtdışına çıkarılması bir kez daha meşru hale gelmekteydi. Keza Alman demiryolu mühendisi Carl Humann, kazılarına başlamadan evvel kazı alanını önce satın almış, daha sonra kazılara başlamıştır. Böylece çıkartılan tarihi eserlerin 3/1'i kazıyı yapan kişi olarak, 3/1'i de toprak sahibi olarak kendisine kalmaktaydı. Ayrıca Humann Osmanlı Devleti'yle

²⁷ Eyice, a.g.e., 1985, s. 1600.

²⁸ Mumcu, a.g.e., 1970, s. 70.

²⁹ Shaw, a.g.e., 2004, s. 111.

³⁰ Çal, a.g.e., 1997, s. 392.

anlaşarak, devlete ait olan 3/1'lik payı 20.000 Frank karşılığında satın almıştır.³¹ Bu uygulamayla yaşananlar 1874 Nizamnamesi'ne göre meşrulaştırılırken; Humann hukuksal boşluktan yararlanarak tamamen hukuki hareket etmiş görünmekteydi. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi 1869 Nizamnamesi'nin eksiklerini gidermek için hazırlanan 1874 Nizamnamesi de tam manasıyla istenilen sonucu verememiştir.

Dr. Dethier'ın müdürlük yaptığı dönemdeki tek gelişme nizamnamenin yayımlanması değildir. Bu dönemdeki diğer önemli gelişme ise müzecilik okulunun açılmasıyla gerçekleşmiştir. Okulun oluşturulmasıyla birlikte müzecilik anlayışı geliştirilmeye çalışıldığı gibi, tarihi eserler konusunda kalifiye eleman sağlanmaya çalışılmıştır. Öyle ki okula alınacak öğrencilerde lise mezunu olması şartı aranırken; okul için öğrencilerin Latince, Fransızca ve Rumca bilmeleri şartı getirilmiştir.³² Dr. Dethier'ın 1881 yılında ölmesiyle birlikte Müze-i Hümayun müdürlüğüne, Paris'te eğitim almış ve eski sadrazam İbrahim Edhem Bey'in oğlu olan Osman Hamdi Bey getirilmiştir.³³ Müze-i Hümayun'un başına geçirilen Osman Hamdi Bey sadece müzecilik alanındaki çalışmalarıyla değil; ressam, arkeolog, yazar ve bürokrat olarak yaptığı başarılı çalışmalarıyla da dönemine damga vurmuştur.

Osman Hamdi Bey tıpkı selefi Dethier gibi Osmanlı müzeciliği geliştirilmesi ve eski eserlerin korunmasıyla ilgili birçok çalışmaya imza atmıştır. Müze müdürlüğüne gelmesinin ardından ilk iş olarak, eski eserlerin tasnifini yaptırmış ve sanat eserlerine karşı bilgiyi arttırmak amacıyla Sanayi-i Nefise Mektebi'ni (Güzel Sanatlar Okulu) kurarak başına geçmiştir.³⁴ Bu çalışmalarının haricinde kendisinin Müze-i Hümayun müdürlüğü zamanında, 1874 Nizamnamesi'nin eksikliklerini gidermek amacıyla yeni bir Asar-ı Atika Nizamnamesi hazırlanmasına öncülük etmiştir. 1884 tarihinde hazırlanan bu yeni nizamname; 1874'te hazırlanan nizamnamenin eksiklerini kapatması bakımından büyük önem taşımaktadır. İlk olarak kendinden önceki nizamnamede belirtilen ve tarihi eserlerin yurtdışına çıkartılmasıyla alakalı olan madde kaldırılmıştır.

³¹ Shaw, a.g.e., 2004, s. 142.

³² Sümer Atasoy, Türkiye'de Müzecilik, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt 6, İstanbul, 1983, s. 1461.

³³ Filiz Gündüz, Osman Hamdi Bey, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, 2007, s. 468.

³⁴ Arif Müfid Mansel, Osman Hamdi Bey, Belleten, Ankara, 1960, Sayı 24, s. 295.

1884 Nizamnamesi'yle birlikte tarihi eserlerin her ne koşulda olursa olsun yurt dışına çıkarılması yasaklanmıştır.³⁵

1884 Nizamnamesi'nin bu maddesi Avrupa basınında Osman Hamdi Bey'in ağır bir şekilde eleştirilmesine yol açmıştır. Tarihi eserlerin yurtdışına çıkışını engelleyen Osman Hamdi Bey; ayrıca yapılan kazılara doğrudan katılarak, nizamnamedeki bu maddeyi uygulamaya çalışmış ve kazılara doğrudan katılmasının neticesinde keşfedilen eserlerin İstanbul'a taşınmasına katkıda bulunmuştur.³⁶ Osman Hamdi Bey'in şahsen katıldığı arkeolojik araştırma ve kazıların en önemlileri hiç kuşkusuz; Truva, Sayda ve Nemrut Dağı kazıları olmuştur. Bu kazılarda keşfedilen tarihi eserlerin birçoğu Müze-i Hümayun'a taşınmış ve müzenin kapsamı genişletilmiştir. Osman Hamdi Bey'in 1910 yılında ölümünden hemen önce; Osmanlı Devleti'nin eski eserlerle ilgili olarak yeni bir Asar-ı Atika Nizamnamesi'ni daha yürürlüğe koyduğu görülmektedir. 1909 Nizamnamesi olarak yürürlüğe giren bu yeni nizamname, 1884 yılında hazırlanan nizamnameyi tamamlamak amacıyla düzenlenmiştir. 1909 Nizamnamesi ile birlikte eski eserlerle ilgili kazıların nasıl yapılacağı, kaçakçılık karşısında verilecek cezalar, eserlerin bulunması halinde yürütülecek adımlar hakkındaki bilgiler daha fazla genişletilmiş ve kurallar getirilmiştir.³⁷ Nizamnamenin yürürlüğe girmesinden bir sene sonra Osman Hamdi Bey hayatını kaybetmiş, ondan boşalan Müze-i Hümayun müdürlüğü görevine de kardeşi Halil Eldem Bey getirilmiştir.³⁸

Osmanlı Devleti bu ve benzeri uygulamalarla eski eser anlayışını geliştirmeye çalışırken; tarihi eserlere verilen önemin artmasını sağlamış ve kurumsallaşma yolunda büyük adımlar atmıştır. Müze-i Hümayun kurumuyla Osmanlı'nın ilk resmi müzesi kurulmuş ve müzeciliğin gelişmesine paralel olarak, peşi sıra yayımlanan nizamnamelerle de tarihi eserlerin korunması sağlanmaya çalışılmıştır. Üstelik devletin tarihi eserler konusundaki çalışmaları sadece bu uygulamalarla da sınırlı kalmamıştır. Osmanlı Devleti, topraklarındaki müzecilik anlayışını kademeli olarak ilerletmeye

³⁵ Çal, a.g.e., 1997, s. 393.

³⁶ Hüseyin Türkseven, Osmanlı Devleti'nde Eski Eserler Politikası ve Müze-i Hümayun'un Kuruluşu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2010, s. 66-67.

³⁷ Türkseven, a.g.e., 2010, s. 78.

³⁸ Halit Çal, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Müzeler, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 7, Sayı 14, 2009, s. 318.

çalışmış ve bunu belli bir oranda da sağlayabilmiştir. Bu gelişme aşamasını, Müze-i Hümayun'un kurulmasından sonra; 1872 yılında Mekteb-i Tıbbiye Müzesi, 1885 yılında PTT Müzesi ve 1895 yılında Bahriye Müzesi'nin kurulmasıyla görmemiz mümkündür.³⁹ Bu müzeler haricinde vilayet müzelerine de önem verilmiş; 1902 yılında Konya'da ve 1904 yılında Bursa'da vilayet müzeleri kurulmaya çalışılmıştır.⁴⁰ Osmanlı Devleti'nin yıkılma dönemlerinde dahi müzecilik faaliyetlerinin aynı hızda devam ettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin bahsettiğimiz müzecilik faaliyetlerinin haricinde; 1914 yılında Evkaf-ı İslamiyye Müzesi'ni, 1917 yılında Asar-ı Nakşiye Müzesi'ni ve 1918 yılında ise Sağlık Müzesi'ni oluşturduğu da görülmektedir.⁴¹

1.1.2. Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Anlayışı ve Müzecilik

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra tesis edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması aşamasında da müzeciliğin geliştirilmesi ve eski eserlerin korunmasıyla ilgili çalışmalar devam etmiştir. Yabancı devletlerin Türk toprakları üzerindeki arkeoloji emelleri mütareke döneminde devam ederken, kendi faaliyetlerinin aksamaması için adımlar atılmaya devam edilmiştir. Bunun en önemli örneğini Sevr Anlaşması'nın maddelerinde görmekteyiz. İtilaf Devletleri'nce hazırlanan Sevr Muahedesi 433 maddeden oluşurken, muahedenin 420, 421, 422 ve 423'üncü maddeleri doğrudan Osmanlı Devleti'nin arkeoloji işleri, tarihi eserleri ve arşivlerini içermektedir. Anlaşmanın 420. maddesine göre Osmanlı Devleti'nden; anlaşmanın yürürlüğe girmesine müteakip altı ay içerisinde, 29 Ekim 1914'den bu yana Müttefik Devletlerden ya da uyruklarından alınmış ganimetleri, arşivleri, tarihsel anıları ya da sanat yapıtlarını geri vermesi istenmekteydi.⁴² Gene anlaşmanın 421. ve 422. Maddelerinde mevcut olan Osmanlı Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin yürürlükten kaldırılarak anlaşmanın imzalanmasına müteakip on iki ay içerisinde yeni bir nizamnamenin hazırlanması istenmekteydi.⁴³ Sevr metninin 423. maddesi ise doğrudan İstanbul'da kurulan ve savaş döneminde kapatılan İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nü kapsamaktaydı. 423. maddeye

³⁹ Çal, a.g.e., 2009, s. 318.

⁴⁰ Fatih Ünal, Ruslar Bizans'ın Peşinde; İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914), İlgili Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 22.

⁴¹ Çal, a.g.e., 2009, s. 318.

⁴² Sevr Anlaşması'nın maddeleri için bkz. Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 1, Ankara, 1953.

⁴³ Yücel, a.g.e., 2017, s. 127-128.

göre; enstitü kütüphanesinde olan matbu ve el yazması eserler, kitaplar ve belgeler Rusya adına İtilaf Devletlerine teslim edilecekti. Sevr Anlaşması'nda yerleştirilen bu maddelerle birlikte eski eser toplayıcılığına verilen önemin İtilaf güçleri nezdinde ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Sevr Anlaşması 10 Ağustos 1920 tarihinde Saltanat Şurası tarafından imza edilirken, 19 Ağustos günü Ankara'daki meclis anlaşmayı tanımadıklarını ilan etmiş; Kazım Karabekir'in teklifiyle anlaşmaya imza koyanların vatana ihanetten suçlanmaları istenmiştir.⁴⁴

Sevr Anlaşması'ndaki bu hükümler anlaşmanın geçersiz sayılması nedeniyle uygulanmazken, eski eserlerle ilgili Osmanlı Devleti zamanında kabul edilen son nizamname olan 1909 Nizamnamesi; Milli Mücadele döneminden yeni çıkmış olması nedeniyle değiştirilmemiş ve bu nizamname devamlılığını cumhuriyet döneminde de korumuştur. Nizamnamenin değiştirilmemesinin temel sebebi; savaş yıllarının vermiş olduğu büyük yıkım nedeniyle önceliklerin değişkenlik göstermesi olarak kabul edilebilir. Ancak bu şartlar altında dahi cumhuriyet döneminin ilk yıllarından itibaren devlet eliyle arkeoloji ve arkeolojik faaliyetlere önem verildiği görülmektedir. Devlet eliyle gerçekleştirilen ilk çalışmalar arasında; Ankara'da Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin kurulmasını ve İstanbul Üniversitesi'nde arkeoloji bölümünün açılmasını gösterebiliriz. Cumhuriyet döneminde oluşturulan bu kurumlar sayesinde tarih ve arkeolojide eğitim aşamasına geçilmiştir. Bu kurumlardaki kalifiye akademisyen eksikliği ise II. Dünya Savaşı öncesi Nazi Almanya'sından kaçan Musevi kökenli bilim adamlarının Türkiye'ye davet edilmesiyle giderilmeye çalışılmıştır.⁴⁵ Türkiye, akademik kadro sorununu Musevi kökenli bilim adamlarının ülkeye davet edilmesi gibi geçici bir oluşumla gidermeye çalışmış olsa da köklü yapılanmaya ihtiyaç duyulduğunun farkındaydı. Bu farkındalık ilk olarak, Türkiye'deki akademik kadronun güçlendirilmesi için 8 Nisan 1929 tarihinde mecliste; "*Ecnebi Mekteplerde Sureti Tahsili Hakkında*"⁴⁶ adlı yasa tasarısının hazırlanması ve kabul görmesiyle giderilmeye çalışılmıştır. Meclisten geçen bu tasarı, 16 Nisan 1929 yılında Resmi Gazete'de 1416

⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 19.8.1336, Devre 1, İçtima Senesi 1, Cilt 3, s. 333.

⁴⁵ Mehmet Özdoğan, Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları I, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, s. 37-38.

⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 8.4.1929, Devre 3, İçtima 2, Cilt 10, s. 32-35.

Kanun⁴⁷ numarasıyla yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla birlikte, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesinin önü açılmıştır.

Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, Osmanlı Devleti zamanından Cumhuriyet dönemine sarkan bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu uygulama; Cumhuriyet rejimine geçilmesiyle birlikte, kanun ve düzenlemeler çerçevesinde, sistemli bir zemine oturtulmuştur. Bu sistem sayesinde yurtdışına yollanan öğrencilerin ülkeye dönerek, Türkiye'de istihdam oluşturması hedeflenmiştir. Yukarıda bahsi geçen kanunun ilanından hemen sonra yurtdışına ilk öğrenciler gönderilmiştir. Hazırlanan kanun vasıtasıyla yurtdışına ilk çıkan öğrenciler arasında; Ekrem Akurgal, Sedat Alp, Arif Müfid Mansel ve Halet Çambel gibi ileride akademik açıdan başarılarla imza atacak olan kişiler de bulunmaktaydı.⁴⁸ Mesela yurtdışına gönderilen öğrenciler arasında bulunan Ekrem Akurgal; 1931 yılında Almanya'da arkeoloji dalında eğitim aldıktan sonra, 1941 yılında Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde eğitim vermeye başlamıştır. Akurgal daha sonra Türk arkeolojisinin ilerlemesinde büyük çaba sarf etmiştir. Osmanlı döneminde yurtdışına öğrenci gönderimi uygulamasının Cumhuriyete katkıları da mevcuttur. Cumhuriyet dönemi öncesinde eğitimi için yurt dışına çıkmış olan Hamit Zübeyr Koşay bu konudaki örneklerden birini oluşturmaktadır. Koşay, 1917 yılında eğitim amacıyla yurtdışına çıkmış ve eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönerek; 1931 yılında Müzeler Genel Müdürlüğüne getirilmiştir.⁴⁹ Bu tarihten itibaren çalışmalarına devam eden Koşay; Türk müzecilik ve arkeolojisine büyük katkılarda bulunmuştur. Daha sonraki bölümlerde de bahsedeceğimiz gibi Koşay, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün kurulması konusunda kayda değer yardımlarda da bulunmuştur.

Cumhuriyet döneminde yapılan ilk çalışmalar sadece yurtdışına öğrenci gönderilmesi ve üniversitelerde bölümler açılmasıyla sınırlı kalmamıştır. Cumhuriyet dönemiyle birlikte kurumsallaşmaya önem verilirken, Atatürk'ün emriyle 1931 yılında Türk Tarih Kurumu oluşturulmuştur. Bu dönemde Türk Tarih Kurumu, tarihsel çalışmalarının yanında, arkeoloji alanında da çalışma yapmakla görevlendirilmiştir. Tarih Kurumu'nun tüzüğü'nün 4. madde C fıkrasına ilave edilen ekte; *“Türk tarihini aydınlatmaya*

⁴⁷ Resmi Gazete, 16 Nisan 1929, 1416 Numaralı Kanun, Sayı 1169, s. 6940-6942.

⁴⁸ Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nun 30. Yılı Anısına Türkiye Arkeolojisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008, s. 9.

⁴⁹ Mahmut H. Şakiroğlu, Hamit Zübeyr Koşay, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 26, s. 226.

yarayacak vesaik ve malzemeyi elde etmek için icap eden yerlere taharri, hafr (kazı) ve keşif ekipleri göndermek” hükmü eklenmiş ve böylece Tarih Kurumu’na kazı yapma ve yaptırma yetkisi verilmiştir.⁵⁰ Tarih Kurumu’na verilen bu yetki sayesinde yerli arkeologlar yetiştirilmiş ve kısa sürede Anadolu’nun birçok yerinde arkeolojik kazılara başlanılmıştır. Bu dönemde, Anadolu’nun birçok bölgesinde yapılan kazılarda ciddi başarılar sağlanmıştır. Alacahöyük Kazısı, Ankara Kalesi Kazısı, Çankırıkapı Kazısı ve İstanbul Sarayburnu Kazıları cumhuriyetin ilanından sonraki ilk kazı çalışmalarını oluştururken, Orman Fidanlığı Kazısı cumhuriyet döneminin ilk arkeolojik kazı çalışması olarak kabul edilmiştir.⁵¹

Atatürk’ün arkeolojiye ve eski eserlere verdiği önemin, Milli Mücadele döneminden itibaren başladığını söylememiz mümkündür. Savaşın en yoğun olduğu ve ülkenin en zor koşullar altında ezildiği bir dönemde dahi TBMM’de eski eserlerle ilgili çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Milli Mücadele döneminde; Türk Asar-ı Atika Müdürlüğü, Hars (Kültür) Müdürlüğü ismini alarak çalışmalarına devam etmiştir. Bu müdürlük mimari eserlerin korunması, tarihi yerlerin korunması ve daha önce kurulmuş müzelerin denetimini sağlamak için TBMM tarafından oluşturulmuştur.⁵² 5 Eylül 1923 yılında İcra Vekilleri Heyeti Reisi unvanıyla Fethi (Okyar) Bey, meclisteki konuşması sırasında; “*Milli Hars Teşkilatı ehemmiyet-i mahsusa verilecek... muhtelif yerlerde tetkikata başlanılacak, münasip mevkilerde milli müzeler vücuda getirilecek...*”⁵³ ifadelerini kullanarak kültür ve müzecilik faaliyetlerine verilen öneme dikkat çekmiştir. Fethi Bey’in bu konuşmasından anlaşıldığı üzere savaş sonrasındaki süreçte eski eser ve kültür çalışmaları için projeler üretilmeye başlanmıştır.

Keza, Fethi Bey’in bu konuşmasından bir sene sonra; 3 Mart 1924 tarihinde Mecliste çıkartılan kanunla hilafet makamı kaldırılırken, hilafetin kaldırıldığı kanun metnine müzeciliği de etkileyecek maddeler konulmuştur. 3 Mart 1924 tarihinde çıkartılan kanunun 8. Maddesinde; “*Osmanlı İmparatorluğunda padişahlık etmiş kimselerin*

⁵⁰ Tahsin Özgüç, Atatürk ve Arkeoloji, Cumhuriyet’in 50. Yıldönümü Semineri- Seminerlere Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1975, s. 114.

⁵¹ Yusuf Çetin, Mustafa Kemal Atatürk Döneminde (1920-1938) Müze ve Eski Eserler Konusunda Yapılan Çalışmalar, Erzurum Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi, Erzurum, 2007, Sayı 12, s. 117-121.

⁵² Mehmet Yıldız, Atatürk ve Müzecilik, Kültür Dergisi, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s. 101.

⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, 5.9.1923, Devre 2, İçtima 14, Cilt 1, s. 423.

Türkiye Cumhuriyeti arazisi dâhilindeki tapuya merbut emvali gayrimenkulleri millete intikal etmiştir.” denilerek padişahlardan kalan mallar kamulaştırılmıştır. Aynı kanunun 9. Maddesinde ise; “*Mülga padişahlık sarayları ve kasırları ve emakin ve sairesi dâhilindeki mefruşat, takımlar, tablolar, asar-ı nefise ve sair bilumum emvali menkule millete intikal etmiştir.*”⁵⁴ denilerek saraylar ve saraylarda bulunan eşyalar devletin eline geçmiştir. İşte bu kanunlarla birlikte saraylarının müze olmasının yolu da açılmıştır. Bu kanunun vermiş olduğu hakla ilk olarak 3 Nisan 1924 tarihinde, İcra Vekilleri Heyeti’nin kararıyla, Topkapı Sarayı müze statüsüne geçmiştir.⁵⁵ Ancak Topkapı Sarayı Müzesi’nin cumhuriyetin ilk müzesi olduğunu söylememiz yanlış olacaktır. Topkapı Sarayı’nın müze yapılmasında üç sene önce cumhuriyetin ilk müzesi; Milli Mücadele’nin ilk yıllarında Ankara’da Anadolu Medeniyetler Müzesi adıyla oluşturulmuştur. Müze 1921 yılında, Ankara Kalesi’nin Akkale olarak isimlendirilen burcunda kurulmuştur.⁵⁶

Cumhuriyet Dönemi’ndeki müzecilik faaliyetlerinin bir diğer önemli olayı ise Ayasofya’nın müze olarak hizmete sunulmasıdır. Ayasofya, 1935 yılında çıkartılan kanunla müze olarak hizmet vermeye başlamıştır. Ayasofya’nın cumhuriyet dönemindeki tek önemi, müze olarak faaliyet göstermesi değildir; zira müze olmasından hemen önce Ayasofya’da çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Ayasofya’nın müze olmasından hemen önce, mozaiklerinin keşfedilmesi ve temellerinin gün yüzüne çıkartılması için arkeolojik kazılar yapılmıştır. Mozaiklerin keşfi için Türkiye Cumhuriyeti tarafından Amerikan Bizans Enstitüsü’ne izin verilirken, bu konuda Thomas Whittemore çalışmalar yürütmüştür.⁵⁷ Ayasofya’nın temellerinin gün yüzüne çıkartılması için yapılacak kazılar için ise İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü görevlendirilmiştir. 1935 yılında İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü; A. M. Scheinder’in başkanlığında kazı çalışmalarına başlamış ve yapılan kazılarla Ayasofya’nın temelleri keşfedilmeye çalışılmıştır.⁵⁸

⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 3.3.1924, Devre 2, İçtima 2, Cilt 7, s. 27.

⁵⁵ Hilmi Aydın, Topkapı Sarayı Müzesi, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 41, s. 262.

⁵⁶Bkz. Müze Hakkında Detaylı bilgi için:

<http://www.anadolumedeniyetlerimuzesi.gov.tr/TR,77764/muzenin-tarihcesi.html>
Erişim: 10.02.2017

⁵⁷ Semavi Eyice, Ayasofya, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 4, s. 209.

⁵⁸ <http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/content/tarih%C3%A7e>, Erişim; 28.10.2017

Ayasofya’da yapılan arkeolojik kazılar haricinde, Cumhuriyet döneminin bir diğer önemli arkeoloji çalışması İstanbul’da yapılan Sultanahmet Meydanı “hipodrom” kazısıdır. Bu bölge (tarihi yarımada) İstanbul’un en eski yerleşimi ve Bizans’ın merkezi olması nedeniyle sık sık arkeolojik kazılara maruz kalmıştır. Hipodrom Kazısı da bu kazıların arasında yer almaktadır. Buradaki kazıların sorumluluğunu ise İngiliz arkeologlar üstlenmiştir. 1926’ da British Academy (İngiliz Akademisi), Londra Büyükelçiliği vasıtasıyla Maarif Vekâleti’nden izin istemiş; verilen izinle birlikte kazı heyeti İstanbul’a gelerek çalışmalarına başlamıştır. Hipodromdaki bu ilk kazı çalışmalarının ardından, 1935 yılına kadar kazılara ara verildiği bilinmektedir. Sultanahmet’teki kazılar 1935 yılından itibaren tekrar başlamış; ancak bir kez daha neticelenemeden durmuştur.⁵⁹ British Academy’den sonra buradaki arkeoloji kazılarının sorumluluğunu ileriki bölümlerde değineceğimiz British Council yapısının üstlendiği görülmektedir. İlk kazıların ardından buradaki çalışmalar aralıklarla devam etmiş ve Sultanahmet Kazıları İngilizler için önem arz etmeye başlamıştır. British Academy’nin ve British Council’in buradaki çalışmaları sonucunda; İstanbul’da kazı işlemlerinin ve arkeolojik faaliyetlerin daha kolay yürütülebilmesi için, Türkiye’de bir İngiliz enstitüsünün kurulması fikri ortaya çıkmıştır. Bu fikir, birçok tartışmayı ve yeni projeyi beraberinde getirirken, nihai olarak Ankara’da İngiliz Arkeoloji Enstitüsü’nün (BIAA) kurulmasıyla sonlanmıştır. Konuyla ilgili gerekli bilgiler, enstitünün kuruluş aşaması hakkında kaleme alınan ana bölümde sunulmuştur.

1.2. YABANCI ARKEOLOJİK FAALİYETLER VE AMAÇLARI

Dünya siyaseti yalnızca devletlerin savaş politikaları ve ekonomileriyle var olmamıştır. Gelişmiş toplumlar; eğitim ve bu eğitimi geçmiş-gelecek senteziyle olgunlaştırarak güçlenmişlerdir. Eski Yunan felsefesi, İslam’ın altın çağındaki ilmi faaliyetler yahut daha geçmişe gidilecek olursa Eski Mısır, Mezopotamya uygarlıkları ve Çin’deki keşifler bir araya gelerek, günümüz toplumlarının hâlihazırda var olan bilgi-birikimine ve teknolojisine sahip olmasının önünü açmıştır. Bu nedenle geçmişin derinliklerini incelemek ve var olanı ortaya koymak için insanoğlu büyük çabalar sarf

⁵⁹ Remzi Oğuz Arık, Türkiye’de 1935 Yılındaki Arkeoloji İşleri, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936, s. 19-20.

etmiştir. Bu çabanın bir sonucu olarak arkeoloji bir bilim olarak doğmuş ve bu bilim zamanla gelişmeye başlamıştır.

Geçmişe olan merak arkeolojinin gelişmesine, arkeolojinin gelişmesi de insanoğlunda daha fazla meraka neden olurken; geçmişe ulaşmanın çabası, devletlerin bilimler üstü uygulamalarıyla yeni alanların yaratılmasına neden olmuştur. Arkeolojinin özellikle 19. ve 20. Yüzyıllarda altın çağını yaşadığını söylememiz mümkündür. Bunun temel sebebi bahsettiğimiz yeni alanların içinde, arkeolojinin yerinin fazla olmasıdır. Arkeolojiye olan büyük ilgi özellikle kendisini Avrupa’da ve Avrupa’nın batısında göstermiştir. Batı’nın arkeolojiye olan ilgisi, oryantalist yaklaşımların artmasına ve Yakın Asya’da arkeolojik faaliyetlerin çoğalmasına yol açmıştır. Böylece insanlık tarihi; kazılar ve araştırmalar neticesinde olgunlaşmaya başlamıştır. Ancak bu dönemlerde yapılan her arkeolojik çalışmayı, bilimsel araştırma olarak kabul etmemiz de mümkün değildir. Bunun temel sebebi ise arkeolojiye olan ilginin artmasıyla birlikte şahsi çalışmaların çoğalmış olmasıdır. 19. ve 20. Yüzyıllardaki faaliyetlere bakıldığında; şahsi kazıların çokluğu ve tarihi eser kaçakçılığı yadsınamayacak kadar fazla olduğu açık bir şekilde görülecektir. Bunun dışında bahsedilen dönemde şahsi olmayan kazılarda dahi büyük devletlerin teşvikleri yadsınamayacak derecede fazladır.

Bu dönemlerdeki arkeolojik çalışmaların öncülüğünü devletlerarası arenada; İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika gibi güçlü ülkelerin çektiğini söyleyebiliriz. Bu ülkelerin kazı için en fazla tercih ettiği bölgelerin ise Osmanlı Devleti’nin hüküm sürdüğü coğrafyadaki bölgeler olduğu görülmektedir. Bunun temel sebeplerini; Osmanlı topraklarının genişliği ve köklü tarihi zenginliğe sahip olması, Osmanlı’da eski eserleri koruyacak kanunların henüz hazırlanmamış olması yahut yetersiz olması, siyasi ve askeri açıdan Osmanlı Devleti’nin yıpranmış olması ve son olarak güçlü devletlerin Osmanlı topraklarında kendi dengelerini korumak istemeleri şeklinde sıralamamız yanlış olmayacaktır. Tez konumuzun Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü olarak seçilmiş olması nedeniyle; Osmanlı topraklarında gerçekleştirilmiş arkeolojik faaliyetlere göz atmamız yararlı olacaktır. Osmanlı topraklarında yapılan çalışmalardan bahsederken; İngilizlerin arkeolojik çalışmalarıyla, diğer devletlerin çalışmalarını ayrı tutmamız konu bütünlüğüne ve gidişatına uygun olacaktır.

1.2.1. Osmanlı Topraklarındaki İngiliz Arkeolojik Faaliyetleri

Arkeolojik çalışmaların olumsuz yönde etkilediği en önemli ülkeler arasında yer alan Osmanlı Devleti, birçok arkeolog tarafından kazı faaliyetleri için tercih edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde eski eserler ve arkeoloji anlaşılamamış veya geç anlaşılmış olması nedeniyle yabancı devletlerce çokça tercih edilmiş; İngiltere bu ülkeler arasında başı çekerek arkeoloji üzerinden Osmanlı topraklarında faaliyet göstermiştir. İngiltere'nin arkeolojik faaliyetlere hız vermesi ve İngiliz arkeologlarını teşvik etmesi, Osmanlı Devleti'ni aynı oranda etkilemiştir. Osmanlı, hükmettiği geniş coğrafyada eski medeniyetler üzerine inşa ettiği varlığıyla arkeoloji için bulunmaz bir nimetti ve bu sebepler İngiliz arkeologların, Osmanlı topraklarında büyük kazılar yapmasına ve bu kazılardan büyük kazanç elde etmesine yol açmıştır.

Osmanlı topraklarında yapılan arkeolojik çalışmaların tümünü bilimsel araştırmalar olarak görmemiz ne yazık ki mümkün değildir. Birçok araştırma ve kazı çalışmasının amacından saparak, Osmanlı aleyhinde gelişen olaylara sebep olduğu tarihi kayıtlara geçmiştir. Bu istenmeyen olaylar içerisinde Ksansthos'ta (Kınık) yapılan kazılar örnek olarak gösterilebilir. Likya bölgesinin önemli antik kentlerinden Ksansthos'ta ilk araştırmalar 1838 yılında İngiliz Araştırmacı Charles Fellows tarafından yapılmış ve 1841-1842 yılları arasında yapılan kazılarda⁶⁰ ele edilen tarihi eserler, Harpyler Anıtı'nın kabartmaları, Nereidler Anıtı ve çeşitli mimari parçalar British Museum'a götürülmüştür.⁶¹ Charles Fellows'un ünlenmesine yardımcı olan yalnızca Ksansthos Antik Kenti'ni keşfetmesi değildir. Fellows, Osmanlı topraklarında sistemli arkeolojik kazıları gerçekleştiren ilk İngiliz olmasının yanında⁶², keşfettiği tarihi eserleri sistemli ve toplu bir şekilde İngiltere'ye gönderen ilk İngiliz olma özelliğine de sahiptir.⁶³ Fellows'un bu başarısı Kraliçe Victoria tarafından takdir edilmesini ve kendisine 1845'te "Sir" unvanının verilmesini sağlamıştır.⁶⁴

Fellows'dan itibaren bu ve benzeri olayların istisnadan çok alışagelmiş bir durum arz etmeye başladığı görülmektedir. Üstelik Fellows'un tarihe geçen bu kazısının ardından,

⁶⁰ Yılmaz, a.g.e., 2015, s. 166-168.

⁶¹ Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, a.g.e., 2003., s. 15.

⁶² Yücel, a.g.e., a2017, s. 109.

⁶³ Yılmaz, a.g.e., 2015, s. 156.

⁶⁴ Yılmaz, a.g.e., 2015, s. 157.

kazı çalışmaları için bizzat İngiltere nezdinde elçilerin duruma el attığı görülmektedir. İngiltere'nin Osmanlı Büyükelçisi Lord Straford Canning'in, literatüre Mezopotamya kazılarıyla geçmiş olan A. Henry Layard'ın çalışmalarına bizzat destek olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda İngiliz elçiliğinde görev yapan Henry Layard; Nemrut başta olmak üzere Ninova⁶⁵ ve birçok Mezopotamya şehirlerinde kazı çalışmalarında bulunmuş, Osmanlı topraklarını dolaşarak faaliyetler yürütmüştür.⁶⁶ Elçi Canning'in görevlendirmesiyle 1845-1847 ve 1849-1851 yılları arasında Mezopotamya'da faaliyet gösteren Layard, asıl şöhretini buradaki kazılarından sonra kazanmıştır.⁶⁷ Layard bölgede yaptığı arkeolojik kazılarda keşfettiği birçok eseri gene elçi Canning'in vasıtasıyla Londra'ya göndermeyi başarmıştır. Layard'ın Mezopotamya'daki faaliyetleri hiç kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin rahatsız olmasına neden olurken; elçi Canning'in arabuluculuğu sayesinde Layard'a verilen kazı izinleri her defasında uzatılabilmektedir. Osmanlı Devleti, Layard'ın kazılarından duyduğu rahatsızlığı en aza indirebilmek için kazıları sırasında yanında bir Osmanlı memuru bulundurmasını zorunlu hale getirmiştir.⁶⁸

Elçi Canning'in aracı olduğu ve bizzat desteklediği bir diğer arkeolog ise Charles Thomas Newton'dur. Arkeolog olmasının yanında İngiliz konsolos yardımcılığı görevinde de bulunan Charles T. Newton'un, 1853-1858 yılları arasında Knidos, Kos ve Yatağan gibi bölgelerde arkeolojik kazı çalışmaları yaptığı bilinmektedir.⁶⁹ Newton, 1856-1857 yıllarında Halikarnas Mozolesi'ni İngiltere'ye götürerek British Museum'a vermesiyle tarihe geçmiştir.⁷⁰ Bu tarihi eserlerin yurtdışına kaçırılması haricinde izinle yurtdışına yollanan eski eser parçaları da mevcuttur. Mozolenin İngiltere'ye götürülmesinden hemen önce; 1846 yılında İngiltere'nin Osmanlı Büyükelçisi Lord Straford Canning, Padişah Abdülmecid'den aldığı izinle mozolenin frizlerini söktürerek

⁶⁵ David Stronach-Kim Codella, Nineveh, The Oxford Encyclopedia Of Archaeology In The Near East, New York, 1997, s. 145.

⁶⁶ Yuluğ Tekin Kurat, Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1968, s. 5.

⁶⁷ Kaya Bayraktar, Arkeolog Bankacı Casus Sefir; Austen Henry Layard ve Osmanlı Coğrafyası, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, Sivas, 2011, s. 287.

⁶⁸ Yücel, a.g.e., a2017, s. 114.

⁶⁹ İdris Yücel, Establishment and Activities of the British School of Archaeology in Jerusalem in the Wake of the WWI., Journal of History Studies, Vol. 9/2, b2017, s. 258.

⁷⁰ Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, a.g.e., 2003, s. 16.

İngiltere'ye götürmüştür.⁷¹ Aynı zamanda Elçi Canning'in, Newton'un Bodrum'daki kazıları için Babıali'den ricacı olduğu ve Newton'un bu izinler vasıtasıyla kazılarını yürüttüğü bilinmektedir.⁷² Elçi Canning'in Newton konusunda gösterdiği çaba, Bodrum Kalesi'ndeki aslan heykellerin İngiltere'ye götürülmesi konusunda açıkça görülmektedir. İdris Yücel, Canning'in konuyla alakalı girişimlerini; *“Canning'in Kırım diplomasisi kapsamında aslan heykellerinin İngilizlere verilmesi hususunda Babıali'den rahatlıkla temin ettiği ferman, 18 Mart 1857'de Newton'a ulaşmıştı.”*⁷³ şeklinde açıklamaktadır. Yücel'in ifadelerinden de anlaşıldığı üzere elçi Canning, İstanbul'daki nüfusunu olabildiğince kullanmaya çalışmaktadır. Üstelik elçi Canning yalnızca T. Newton'a değil, İstanbul'da görev yaptığı süre zarfında birçok arkeolojik çalışmaya da önyak olmaya devam etmiştir. Newton ve Layard'ın bürokrat oldukları göz önünde bulundurulduğunda, Canning'in elçiliği sırasında bu durumun ne kadar olağan kabul edildiği ortaya çıkmaktadır. Bu örnekler bize göstermektedir ki; Osmanlı topraklarında bürokrat olarak bulunan kişilerin, bu tür görevlere gönderilmesi ve buralarda arkeolojik çalışmalar yapması; sadece yapılan kazılar ve elde edilen eserler açısından değil, İngilizlerin Osmanlı topraklarında uyguladıkları politika açısından da önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti, Charles Fellows'un 1830'un sonlarından itibaren İzmir ve çevresinde yaptığı kazılardan, Layard'ın 1845'den itibaren Mezopotamya'da yaptığı kazılardan ve son olarak Newton'un 1850'den itibaren Ege Bölgesi'nde yaptığı kazılarından pek hoşnut değildir. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu rahatsızlığı John Turtle Wood'un, Efes'te yaptığı kazılarla birlikte doruk noktasına ulaşacaktır. J. T. Wood ilk olarak 1863 yılında Babıali'den aldığı izinle Efes'te çalışmalara başlamış, bu tarihten itibaren de keşfettiği tarihi eserleri İngiltere'ye göndermiştir.⁷⁴ Wood, Efes'te yaptığı ilk araştırmanın ardından peşi sıra Osmanlı'dan kazı izni talebinde bulunmuş, her defasında araya giren İngiliz bürokratlar vasıtasıyla da bu izinleri elde etmiştir. Wood'un bu durdurulamaz talepleri ve bölgeden kaçırdığı tarihi eserlerin önünün alınamaması, Osmanlı bürokratlarının harekete geçmesine neden olmuştur. 1868 yılında, Wood'un kazı izni Babıali tarafından dördüncü kez uzatılmıştır, Aydın valisinin Wood'u

⁷¹ Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, a.g.e., 2003, s. 16.

⁷² Yücel, a.g.e., a2017, s. 115.

⁷³ Yücel, a.g.e., a2017, s. 116.

⁷⁴ Yılmaz, a.g.e., 2015, s. 171.

Sadaret'e şikâyet etmesi üzerine⁷⁵; Osmanlı Devleti'nde eski eserler üzerinde çalışma yapılması kararlaştırılmıştır. Aydın valisinin şikâyetinin ardından Osmanlı Devleti'nde, 1869 tarihinde asarı Atika Nizamnamesinin yayımladığı görülmektedir. Ancak bu nizamnamenin de Wood'u durdurduğu pek söylenemez. Wood, 1874 tarihine kadar aralıklarla Babıali'den kazı izni almayı başarmış ve 1863 yılında başlattığı ilk kazıdan son kazısına kadar bölgedeki birçok tarihi eseri İngiltere'ye göndermeyi başarmıştır. Wood son kazısını 1873-1874 sezonunda gerçekleştirmiş, bu kazısında da elde ettiği eserleri İngiltere'ye götürmüştür.⁷⁶ John Turtle Wood, 1869 yılında Artemis Tapınağı'nı bulmasıyla birlikte dünyanın yedi harikasından birini bulan kişi olarak tarihi kayıtlara geçmiştir.⁷⁷

İngilizlerin Ortadoğu'ya verdikleri önem, diplomatlar ve bölgeye gönderdikleri arkeologlar vasıtasıyla kendisini net bir şekilde göstermektedir. Bu duruma örnek teşkil etmesi bakımından, Charles L. Woolley'in çalışmalarına bakabiliriz. İngiliz arkeolog Charles L. Woolley'in, 1878-1920 yılları arasında Kargamış'ta uzun bir dönemi kapsayacak olan arkeolojik kazılar gerçekleştirildiği görülmektedir.⁷⁸ Woolley, 1911 yılında Kargamış'ta D. G. Hogarth'ın başlattığı kazılara dâhil olduğunda, Thomas Edward Lawrence ile birlikte çalışmalar yürütme fırsatı bulmuştur. Lawrence daha sonra, I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda, bölgedeki Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandıran kişi olarak anılacaktır. Woolley'nin Kargamış'a gelmesiyle birlikte, birçok siyasi zorlukla karşılaştığı, kendisinin anlatımından anladığımız üzere bu sorunları gene kendi bildiği yoldan çözdüğü görülmektedir. Charles L. Woolley'in bölgedeki faaliyetleri sırasında yaşadığı olayları anlattığı eserinde, Birecik Kaymakamı'yla⁷⁹ olan mücadelesi en dikkat çekici olanıdır.

Woolley kendi anlatımıyla; bir gün Birecik'e yeni atanan kaymakamdan bölgede hiçbir taşa dokunulmaması ve kazıların durdurulması için bir pusula alır. Pusulayı

⁷⁵ Yücel, a.g.e., a2017, s. 10-11.

⁷⁶ Yücel, a.g.e., a2017, s. 121.

⁷⁷ Yılmaz, a.g.e., 2015, s. 173.

⁷⁸ Yücel, a.g.e., b2017, s. 258.

⁷⁹ Bahsedilen dönemde Kargamış ve Cerablus bölgeleri Birecik kaymakamlığının yetki alanları içerisindedir. Cerablus bugün Suriye'nin Halep iline bağlı bir kent olup, kentin tam karşısında Gaziantep'in Kargamış ilçesi bulunmaktadır. Birecik ise bugün Şanlıurfa'nın bir ilçesidir. Olay anlatılırken Kargamış, Cerablus ve Birecik'in tek bir bölge olarak ifade edilmesinin sebebi budur.

okuyan Woolley duruma şaşırır ve sorunu çözmek için kaymakamın yanına gitmeye karar verir. Woolley, yanında Lawrence ve kendi adamı Hacı Vahid'le birlikte yola çıkarak Birecik'e ulaşır.⁸⁰ Kaymakamın odasına çıkan Woolley, yasaklamanın yersiz olduğunu ve kendisinin bölgede kazı yapmaya yetkili olduğunu bildirerek; İstanbul'dan alınan fermanı kaymakama sunar. Kaymakam, fermanın D. G. Hogarth adına olduğunu, kendisinin isminin ise Woolley olduğunu, bu durumda kazı yapma izninin ve yetkisinin olmadığını söyler. Woolley'nin kendi ifadesine göre bu kaymakamın elindeki tek kozdur; zira Türk yasalarına göre kazı izni devredilemezdi ve kazı izninin kendisi adına tekrar düzenlenmesi gerekirdi. Woolley bu konuda İngiliz yetkililerinin zafiyeti olduğuna inanmaktaydı. Woolley kaymakamın haklı itirazı üzerine, kendisinin Hogarth'ın temsilcisi olduğunu ve vekili olarak hareket ettiğini belirten imzalı bir mektuba sahip olduğunu, buna ek olarak kendisi adına British Museum tarafından hazırlanmış olan bir belge bulunduğunu belirtir. Kaymakam belgeyi inceler; ancak belgenin İngilizce olduğunu ve anlayamadığını söyler. Bunun üzerine Woolley, kaymakamdan Fransızca bilen bir memurunu çağırmasını, kendisinin belgeleri İngilizceden Fransızcaya çevirebileceğini, memurun da kendisine Türkçeye çevirebileceğini söyler. Kaymakam ise bu teklifi kabul etmez ve böyle bir çeviriye güvenemeyeceğini ekler. Woolley, ertesi gün kazılara devam etmek konusunda ısrarcı olunca kaymakam sinirlenir ve Woolley'e; *"askere seni durdurması için daha fazla emir vereceğim."* der. Kaymakamın izni vermeyeceğini anlayan Woolley, silahını çekerek kaymakamın başına dayar.⁸¹ Bu durumda çaresiz kalan kaymakam gerekli belgeleri imzalar ve Woolley'le yanındakileri yollar.⁸² Woolley'nin bizzat kendisinin aktardığı bu olayın ne kadarının gerçek ne kadarının hayal ürünü olduğu bilinmemekle birlikte, olay yaşanmamış dahi olsa bölgenin İngilizlerce manevi olarak kontrol edildiği acı bir şekilde anlaşılmaktadır. Öte yandan bu tarihlerden itibaren, İngilizlerin zaten bölgede casusluk faaliyetleri yürüttükleri bilinmektedir.

Bu casusluk faaliyetleri içinde, yukarıdaki fasılda ismi geçmekte olan ve daha sonraları Arabistanlı Lawrence olarak tanınacak olan; Thomas Edward Lawrence hem arkeolog hem de Osmanlı topraklarında görevlendirilmiş bir İngiliz casusuydu. British

⁸⁰ Charles L. Woolley, *Dead Towns and Living Men*, Humphrey Milford Oxford University Press, 1920, s. 152.

⁸¹ Woolley, a.g.e., 1920, s. 155.

⁸² Woolley, a.g.e., 1920, s. 156.

Museum adına Kargamış'a gelen Lawrence burada arkeolojik kazılarda bulunurken; aynı zamanda bölgedeki Arap halkıyla tanışarak İngiltere'ye raporlar göndermiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Ortadoğu'da Arap İsyanı için görevlendirilen Lawrence'ın, isyanlarda önemli rol oynadığı da bilinmektedir.⁸³ Bu dönemde Lawrence'ın, bu tarz faaliyetleri şaşırtıcı değildir; zira bir diğer İngiliz casusu da D. G. Hogarth'dır. Hogarth da tıpkı Lawrence gibi arkeolog kimliğine sahip olup; Osmanlı toprakları içerisinde birçok kazıya katılmış ve aynı zamanda gittiği bölgelerde İngiltere'ye istihbarat sağlamıştır. Kargamış'ta kazıları başlatan ve yürüten bizzat Hogarth olmuş, Lawrence de onun vasıtasıyla Kargamış'a gelerek bu kazılara katılmış ve hatta daha sonraları C. L. Woolley de bu bölgede Lawrence'a eşlik etmiştir. Hogarth'ın sağladığı bu kolaylık sayesinde kazılara katılan Lawrence, izinli bir şekilde Osmanlı topraklarında rahatça dolaşmış ve istihbarat toplayabilmiştir.⁸⁴ Lawrence'ı birçok konuda yönlendiren D. G. Hogarth da bu bölgelerde İngiliz casusluğu yapmış ve Lawrence'ın çalışmasına zemin hazırlamıştır. Lawrence de tıpkı Woolley gibi Kargamış'ta idari yapıyla sorunlar yaşamış göstermelik bir arkeologdur. Bir kez daha Woolley'nin aktardığına göre; Lawrence hakkında, 1912 yılında yerel yönetim tarafından soruşturma başlatıldığını öğrenmekteyiz. Açılan davanın sebebi ise Lawrence'ın kazı alanından çıkartılan taşları satarak, parayı kendi hesabına kullanmasıdır.⁸⁵ Olayın başlangıcı ise şöyledir; 1912'de Almanlar, Bağdat Demiryolu inşaatını başlatmak üzere Cerablus'a gelirler, bölgede ev ve hastane kurmak için inşaata başlarlar; ancak inşaatlar için moloza ihtiyaç duyarlar. Bunun üzerine Alman başmühendisi, Woolley'den kazı alanından çıkartılan molozun kendilerine verilmesini ister ve çıkartılan hafriyatın taşıma bedelini kendilerinin karşılayacağını söyler. Bunun üzerine Woolley, kendi iş yükleri azalacağı için teklifi kabul eder. Ancak kazı alanının mülk sahibi olan Hasan Ağa, Woolley'e molozların neden bedava verildiğini sorarak, Almanlardan para talep etmesini ister. Woolley talebi Almanlara iletince, başmühendis talebi kabul etmez ve bu durumda molozları almayacaklarını söyler, böylece Woolley talepten vazgeçer. Hasan Ağa ise Almanların para vermemesi durumuna sinirlenir. Woolley'nin iddiasına göre molozları satarak parayı alan Lawrence değil Hasan

⁸³ Orhan Koloğlu, Thomas Edward Lawrence, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 27, s. 115.

⁸⁴ Kathryn E. Slanski, David George Hogart, The Oxford Encyclopedia Of Archaeology In The Near East, New York, 1997, s. 88.

⁸⁵ Woolley, a.g.e., 1920, s. 163.

Ağa'dır. Olay yaşandıktan bir süre sonra Hasan Ağa, Bağdat Demiryolu'nun Cerablus bölümünün başmühendisine toplam 30 Türk Lirası'na molozları satmış, daha sonra Birecik Kadısına giderek Lawrence'ı şikâyet etmiştir.⁸⁶

Olayın asıl ilginç noktası da bu şikâyetten sonra yaşanmaktadır. Woolley'in anlattığına göre Lawrence, Kadı tarafından şeriat mahkemesine çağrılmıştır. Kapitülasyonlar nedeniyle hiçbir İngiliz, bir İngiliz konsolos tarafından mahkemede temsil edilmedikçe Türk mahkemelerinde yargılanamazdı ve zaten şeriat mahkemesi yalnızca Müslümanları kapsayan bir mahkemeydi. Yani Woolley'e göre Lawrence mahkemeye çıkmak zorunda değildi. Buna rağmen Lawrence ile istişare eden Woolley, Lawrence'ın mahkemeye çıkmasını uygun görmüşlerdir. Woolley bu kararı almalarındaki sebebi ise daha önce kazı izni konusunda tartıştıkları Birecik Kaymakamı'nın, bu konuda parmağının olduğuna şüphelenmeleriyle açıklamaktadır. Zaten her ikisine göre bu suçlama o kadar saçmaydı ki, suçlama bir kerede bertaraf edilebilirdi.⁸⁷ Bunun üzerine Woolley ve Lawrence, yanlarında Hacı Vahid adındaki korumalarıyla birlikte Kadı'nın huzuruna çıkmışlardır. Dava sırasında suçlamaya Woolley'in de eklendiğini görürler ve Woolley elindeki belgeleri (kazı izninin olduğu ferman dâhil) mecburen Kadı'ya sunar. Belgeleri inceleyen Kadı duruşmayı bir hafta sonraya ertelediğini açıklar ve belgeleri Woolley'e teslim etmez. Bunun üzerine Woolley, belgeleri almadan salondan çıkmayacağını Kadıya bildirir. Kadı belgeleri gelecek haftaya kadar alamayacaklarını söyleyince aralarında tartışma başlar. Bu arada Kadı, belgeleri mübaşir vasıtasıyla kaymakama yollar. Tartışmanın üzerine Woolley silahını çıkartır ve adamı olan Hacı Vahid'e belgeleri alana kadar salondan kimseyi çıkarmamasını ve gerekirse herkesi öldürmesini söyler. Woolley, Lawrence'a dönerek, ondan gidip Kaymakam'ın elinde olan belgeleri almasını ister. Lawrence Kaymakam'ın odasının yolunu tutarken Woolley ve Hacı Vahid, kadı haricindekileri salondan çıkarttır. Bir süre sonra Lawrence elinde belgelerle geri döner. Woolley'in kaymakamın kendisine zorluk çıkartıp çıkarmadığını sorması üzerine Lawrence; *"kuzu gibi teslim etti"* şeklinde karşılık verir. Üçlü daha sonra belgeleri alarak salondan dışarı çıkarlar.

⁸⁶ Woolley, a.g.e., 1920, s. 162-163.

⁸⁷ Woolley, a.g.e., 1920, s. 163-164.

Gene Woolley'in anlattığına göre çarşıdan geçerken olayı duyan halk kendilerini; “*Vallahi*”, “*Maşallah*” nidalarıyla karşılarlar.⁸⁸

Woolley olayları anlattığı kitabının devamında, İngiliz Konsolosluğu'nun bu olayı neden yaptıklarını sorguladığını söylerken, bu sorgulamanın üstün körü yapıldığını anlamamızı sağlayacak ifadeler kullanmaktadır. Birecik Kaymakamı olayı ve Kadı olayını aktaran Woolley'nin, her iki olayı da anlatırken kullandığı dilin ve olay örgüsünün aynı olması dikkat çekicidir. Ayrıca Woolley'in anlattığı olayları kanıtlayacak başka bir materyal de bulunamamıştır. Olayların doğruluğu kanıtlanamasa da Woolley'in kitabında anlattığı fasılların, Osmanlı Devleti'nin yöneticilerini küçümser nitelikte olması bir diğer dikkat çeken durumdur. Öte yandan Lawrence'ın bu tarihlerden itibaren bölgedeki halkı kışkırtması ve I. Dünya Savaşı sırasında Arapları isyana teşvik etmesi, yaşanan olayların tarihleriyle örtüşmektedir ki Lawrence'ın bu bölgelerde rahatlıkla dolaşım faaliyet yürüttüğü bir gerçektir.

Lawrence, Woolley ve Hogarth gibi isimleri bölgeye gönderen İngiltere'nin, Almanların Bağdat Demiryolu bahanesiyle Ortadoğu'da petrol aramasına ve arkeoloji kazılarında bulunmasına karşın aldığı bir önlem olarak görmemiz mümkündür. İngiltere adına Bağdat'ta kazı izni isteyen Mr. Back'e, Osmanlı Devleti tarafından kazı izni verilmemesi ve İngiltere'nin araya girerek, Osmanlı'dan izin talep etmesi bir nevi bunun göstergesidir.⁸⁹ Gerçekleştirilen kazıların sadece eski eserlerin çıkartılması için yapılmadığının bir başka kanıtı ise seçilen bölgelerin titizliğidir. Arkeologlar için kazı alanı olarak seçilen bölgelerin yer altı kaynaklarının zenginliği, tarihi zenginliği kadar önem arz etmekteydi. Özellikle Musul ve çevresinde yapılan kazıların, göstermelik olduğu ve buralarda kazı bahanesiyle petrol kuyuları açılarak petrol arandığı zaten bilinmekteydi.⁹⁰ Osmanlı Devleti bu istismarları öğrenmesinden sonra kazı ve faaliyetler için önlemler almaya çalışmış, daha önce bahsettiğimiz nizamnamelerle kazı izinlerine kısıtlama getirmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti bu nizamname çalışmalarıyla, yapılan yabancı kazıların daha fazla denetlenmesine gayret göstermiş;

⁸⁸ Woolley, a.g.e., 1920, s. 167-174.

⁸⁹ Fatma Şimşek- Güven Dinç, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 16, Bursa, 2009, s. 115-116.

⁹⁰ Şimşek-Dinç, a.g.e., 2009, s. 116.

ancak ne kaçak petrol aramalarına ne de yapılan kaçak kazı ve tarihi eser istismarına engel olamamıştır.

İngilizlerin Ortadoğu'daki faaliyetlerini sadece petrol araştırmaları ve eski eser kaçakçılığıyla sınırlamamız mümkün değildir. İngiltere'nin arkeoloji çalışmaları bahanesiyle Osmanlı topraklarında casusluk faaliyetlerinde bulunduğundan daha önce bahsetmiştik. Bu casusluk faaliyetlerini incelememiz için bir kez daha Osmanlı Ortadoğu'suna bakmamız yeterlidir. Büyük Savaş'ın hemen öncesinde bölgedeki İngiliz faaliyetleri incelendiğinde, İngiltere'nin görevlendirdiği casus-arkeologların sadece Lawrence ya da Hogarth'la sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle Irak bölgesinde faaliyet yürüten Gertrude Lowthian Bell, İngiltere için çalışan kadın casuslardan bir tanesidir. Sanat tarihçisi ve arkeolog olan Bell, Ortadoğu'ya ulaşarak tıpkı meslektaşı Lawrence gibi bölgedeki Arapları ayaklandırmaya çalışmıştır.⁹¹ Bell'in bölgedeki faaliyetleri detaylı incelendiğinde, en az Lawrence kadar aktif görev yaptığı anlaşılmaktadır. Aktardığımız bu örneklerden anlaşılacağı üzere; Woolley, Hogarth, Lawrence ve Bell gibi arkeologların yürüttüğü faaliyetler, I. Dünya Savaşı öncesinde çok fazla yaşanmıştır. Arkeolojik kazı için tercih edilen bölgeler ve arkeologlar dikkatle incelendiğinde ise buraya gönderilen arkeologların arkeolojiden daha çok Lawrence, Hogarth ve Bell gibi faaliyet yürüten araştırmacılar olduğu açıkça belli olmaktadır.

İngiltere tarafından 1800'lü yıllardan itibaren arkeolojik faaliyetler bahane edilerek Osmanlı topraklarında, birçok mecrada çalışmalar yapıldığı aşikârdır. Paha biçilemez eserlerin yerlerinden taşınarak kaçırılması, ticari bir amaç olarak kullanılması ve bunun önüne geçilememesi; Osmanlı Devleti'nin topraklarını, bu tarz eylemler için daha fazla elverişli hale getirmekteydi. İngiliz arkeologlarının ve siyasi görevleri sebebiyle Osmanlı topraklarına gelmiş olan İngiliz diplomatlarının, arkeolojik çalışmaları azımsanamayacak kadar fazlaydı. İngiliz Büyükelçiliği görevinde bulunan Lord Elgin'in, Parthenon Tapınağı'nı yasal olmayan yollarla Londra'ya götürmesi olayında⁹² olduğu gibi yaşanan vakalar birçok örnekle çoğaltılabilir. İngilizlerin petrol araması ve casusluk faaliyetlerinde bulunması, arkeoloji kisvesi altında gerçekleşirken; bu yolla

⁹¹ Semavi Eyice, Gertrude Lowthian Bell, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 5, s. 423.

⁹² Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, a.g.e., 2003, s. 14.

tarihi eserlere zarar verilmesinin yanı sıra, Osmanlı Devleti'ni de maddi, manevi, toplumsal ve kültürel kayıplara uğratmıştır.

1.2.2. Osmanlı Topraklarındaki Diğer Yabancı Arkeolojik Faaliyetler

Osmanlı topraklarının, yukarıda anlattığımız İngiliz arkeolojik faaliyetleri haricinde de birçok yabancı arkeolog tarafından tercih edildiği bilinmektedir. Amerika'dan Avusturya'ya, Almanya'dan Fransa'ya kadar dönemin güçlü devletlerince arkeolojik çalışmalar yapılmış ve bu yolla birçok tarihi eser yurtdışına çıkarılmıştır. Bu konuda İngilizlerden sonra en dikkat çekici çalışmaları Almanların üstlendiği görülmektedir. Bu bağlamda hiç kuşkusuz ki Alman arkeologlar içerisinde Heinrich Schliemann en dikkat çekici olanıdır. Schliemann, Osmanlı Devleti'ni eski eserler açısından en çok etkileyen Alman arkeologların başında gelmiştir. Antik Truva Kenti'ni keşfeden Schliemann, burada yaptığı kazılarda ortaya çıkarılan birçok eseri illegal yollardan yurt dışına götürmeyi başarmıştır. Truva kazılarında elde edilen ve yurt dışına çıkartılan eserlerden en önemlisi ise Truva Hazinesi'dir. 18. Yüzyılın sonlarından itibaren arkeologlarca Truva Antik Kenti'nin keşfi için çalışmalar yürütülmüş; ancak yalnızca Schliemann Truva'yı keşfeden adam olarak ünlenmiştir. Antik kentin keşfinden sonra burada birçok kazı çalışması gerçekleştiren Schliemann; keşfedilen tarihi eserleri yurtdışına çıkartırken; Truva hazinelerini ise 3 seferde olmak üzere, Atina'ya kaçırmayı başarmıştır.⁹³ Yaşar Yılmaz, Schliemann'ın kazı sitilini şöyle açıklamaktadır; “... 1870'ten sonra izinsiz kazılara başlayan Schliemann'ın Osmanlı yönetimiyle arası açıktı. Arkeoloji kazısı olarak değil, sadece para edecek eserleri bulmaya yönelik çalışması bir inşaat kazısı gibiydi. Bir Türk kazı gözlemcisinin bulunmasına bile tahammül edemiyor, önemli gördüğü buluntuları konsolos ortağıyla birlikte gözlemciden saklamaya çalışıyordu.”⁹⁴

Schliemann'ın bu kural tanımaz tavrı en sonunda onun Truva hazinelerini kaçırmasını sağlamıştır. Buluntuların yurtdışına çıkarılmasının üzerine Osmanlı Devleti adına Müze-i Hümayun Müdürü Dethier, Atina'ya başvuruda bulunarak dava açılmasını

⁹³Ali Sönmez, Truva Hazinesi Peşinde Bir Hukuk Mücadelesi- Osmanlı Devleti ve Schliemann Davası, Otam (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), Sayı 29, Ankara, 2011, s. 221.

⁹⁴Yılmaz, a.g.e., 2015, s. 63.

istemiştir. Dava sonucunda Schliemann suçlu bulunmuş; ancak Osmanlı Devleti yüklü bir tazminat olarak eserlerin iadesinden vazgeçmiştir.⁹⁵ Davaya göre; Schliemann'ın 10 bin Frank tazminat ödemesine karar verilmiş; buna karşılık Schliemann, 50 bin Frank vererek yeni bir kazı anlaşması yapmayı teklif etmiştir.⁹⁶ Bu teklifin 50 bin Franklık ücreti Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiş; ancak Schliemann'a yeni kazı izinlerinin verilmeyeceği iletilmiştir.⁹⁷ Osmanlı topraklarından kaçırılan Truva hazineleri Schliemann'ın vasiyeti üzerine Berlin Müzesi'ne bağışlanmış; ancak II. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Berlin'i işgal etmesiyle birlikte, savaş tazminatı olarak eserler Rusya'ya taşınmıştır.⁹⁸

Schliemann'dan sonra Osmanlı arkeoloji tarihine damga vuran bir diğer Alman arkeolog ise Ege bölgesindeki kazılarıyla tanınan Alman mühendis Carl Humann'dır. 1877-1878'de İzmir'in Bergama ilçesinde, Carl Humann başkanlığında yapılan kazılarda Bergama Zeus Sunağı'na ait kabartmalar keşfedilmiş; Humann İstanbul'daki Alman Büyükelçisi'ne çektiği telgraflar ve yazdığı mektuplarda; kabartmaların Almanya'ya götürülmesi için büyükelçiden padişahı ikna edilmesini istemiştir. Yapılan müracaatlara rağmen padişah'tan izin alınamamış; buna rağmen Zeus Sunağı gemiler vasıtasıyla Almanya'ya götürülmüştür. Zeus Sunağı Berlin Müzesi'nde sergilenmeye başlanmış; Truva Hazineleri gibi Zeus Sunağı'na ait eserler de II. Dünya Savaşı sırasında Rusya'ya götürülmüştür.⁹⁹ Humann, Almanya'ya kaçırmayı başardığı Zeus Sunağı'yla o kadar özdeşleşmiştir ki; Demokrat Parti döneminde Türkiye'ye gelen Alman başbakanının isteği üzerine İzmir'deki bir kilisede mezarı bulunan Humann'ın naaşı, Bergama'da Zeus Sunağı'na nakledilmiştir.¹⁰⁰

Almanya'nın tarihi eserler konusundaki istismarı yalnızca antik dönem eserlerini kapsamamaktadır. Üstelik tarihi eser konusunda yaşanan üzücü olaylar, sadece arkeolojik kazıların bir sonucu olarak da gerçekleşmemiştir. Konya Beyhekim Cami'nin mihrabı bu eserlerden yalnızca bir tanesidir. Cami Mihrabı; 1907 yılında Alman tarihçi

⁹⁵ Erdem Yücel, Müze, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 32, s. 241.

⁹⁶ Sönmez, a.g.e., 2011, s. 224.

⁹⁷ Sönmez, a.g.e., 2011, s. 225.

⁹⁸ Yılmaz, a.g.e., 2015, s. 65.

⁹⁹ Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, a.g.e., 2003, s. 18.

¹⁰⁰ Yılmaz, a.g.e., 2015, s. 57.

Dr. Loytved tarafından çalınmıştır.¹⁰¹ Görüldüğü üzere tarihi eser istismarları sadece antik dönem eserlerini değil; aynı zamanda İslami Dönem eserlerini de kapsamına almıştır. Öyle ki arkeolojik çalışmayla bağlantısı olmayan bu örnek gibi, Bağdat Demiryolu inşaatı da istismarların önünü açmıştır.

Birçok aşamadan geçmiş olan Bağdat Demiryolu yapımı hakkındaki ihale nihai olarak; 5 Mart 1903'te yapılan bir anlaşmayla Osmanlı Devleti tarafından Almanlara verilmiştir. Bu anlaşmayla birlikte yapımı üstlenen şirketler; demiryolunun çevresindeki maden yataklarının bulunması ve işletilmesi hakkına sahip olurken, hat boyunca arkeolojik eser arama hakkına da sahip olmuşlardır.¹⁰² Demiryolu için hazırlanan kanunla tanınan bu geniş haklar, birçok arkeolojik eserin yurtdışına çıkarılmasına zemin hazırlamıştır. Üstelik bu anlaşma imzalanmadan önce de bölgede Bağdat ve çevresinde istismarların olduğu bilinmekteydi. Osman Hamdi Bey 1885 yılında Maarif Nezareti'ne yazdığı bir yazıda, Bağdat ve Musul vilayetlerinde 1842 tarihinden beri yapılan kazılarda kültür varlıklarının yağma edildiğini bildirmiştir.¹⁰³ Osman Hamdi Bey'in bu bölgede yaşanan gelişmeleri daha öncesinden bildirmesi ve önlem alınmasını istemesine rağmen; daha sonrasında demiryolları için kumpanyalara kazı imtiyazı verilmesi, bölgede hem petrol arayışını kolaylaştırmış hem de eski eser kaçakçılığının önünü açmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı toprağı olan ve arkeolojik zenginliklerin beşiği sayılan Mezopotamya bölgesi de tıpkı Anadolu gibi, yabancı arkeologlar tarafından kazı ve araştırmaların en yoğun olduğu bölgelerden birisi olmuştur. Hiç kuşkusuz Mezopotamya'nın kazı alanı olarak tercih edilmesinin temel sebebi, insanlık tarihinin en eski bölgelerinden biri olmasıdır. Köklü tarihinin yanında bu bölgenin; hem petrol yataklarına ev sahipliği yapması hem de kültürel çeşitliliğinin fazla olması, arkeologların bu bölgeye ilgi duymasının bir diğer sebebi olmuştur. Sebeplerin çokluğu, I. Dünya Savaşı öncesinde birçok yabancı arkeoloğun bu bölgeye akın etmesine neden olurken; Alman arkeologlar, İngilizlerle birlikte, bölgedeki kazı çalışmaları konusunda başı çekmiştir.

¹⁰¹ Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, a.g.e., 2003, s. 83.

¹⁰² Arzu Terzi, Bağdat-Musul'da Abdülhamit'in Mirası Petrol ve Arazi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 108.

¹⁰³ Kamil Su, Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi, İcom Türkiye Milli Komitesi Yayınları, İstanbul, 1965, s. 21.

Yukarıda bahsedilen sebeplerle birlikte Mezopotamya’da Alman arkeologlarının çalışmaları oldukça fazladır. Alman arkeologlarca yapılan Mezopotamya kazıları sırasında, çıkartılan birçok tarihi eser ve antika diğer bölgelerde olduğu gibi buralardan da yurtdışına çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu eserlerden Almanya’ya ulaşamamış; ancak Osmanlı Devleti’ne de iade edilmemiş olan eserler dahi bulunmaktadır. I. Dünya Savaşı sadece insanlık tarihi açısından değil, arkeoloji için de ilginç olayların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu ilginç olaylar içerisinde en göze çarpan ise Almanlar tarafından gerçekleştirilen Mezopotamya kazılarında elde edilen tarihi eserlerin, gemiler vasıtasıyla Almanya’ya ulaştırılmaya çalışıldığı sırada çıkan I. Dünya Savaşı nedeniyle, kaçırılan tarihi eserlere başka bir ülkenin el koyması olayıdır.

1914 yılında Almanlar tarafından Mezopotamya’da yapılan kazılar sonucunda, birçok Babil-Asur eseri keşfedilmiş; bu eserler “Cheruskia” adlı gemiyle Almanya’ya götürmek üzere yola çıkartılmıştır.¹⁰⁴ Akdeniz açıklarında eserleri taşıyan gemiye, İtilaf Devletleri tarafından el konulmuş ve eserler zorunlu olarak Lizbon Limanı’na indirilmiştir. Almanya’nın bütün uğraşlarına ve taleplerine rağmen, özellikle İngiliz istihbaratının da müdahil olmasıyla, eserler Portekiz tarafından Almanya’ya teslim edilmemiştir. Yaşanan olayın akabinde; 1916 yılında Almanya ve Portekiz’in birbirlerine savaş ilan etmeleriyle, Lizbon Limanı’ndaki Alman gemileri, düşman gemileri statüsüne geçmiş ve durum çözülmesi daha zor bir hal almıştır. Portekiz tarafından el konulan tarihi eserler, bütün uğraşlara rağmen uzun bir süre Almanya’ya teslim edilmemiştir. Üstelik tarihi eserlerin sahibi Osmanlı Devleti’yken, Osmanlı’ya da iade edilmemiştir.¹⁰⁵

Bu mülkiyet sorununun temel sebeplerinin arasında; gemideki eserlerin Almanya’ya teslimi, Osmanlı Devleti’ne iadesi ve Irak Bölgesine geri götürülmesi gibi tartışmaların yaşanmasının da katkısı mevcuttur. İlk görüşe göre; Almanya savaş halindeydi ve zaten eserleri kaçak yollarla edinmişti. Bu durumda eserlerin Almanya’ya teslimi söz konusu olmamalıydı. İkinci görüşte ise İngiltere kendi kontrolü altında kalacak olan Irak’a eserlerin geri götürülmesini gerekli görüyordu. Eserlerin Osmanlı’ya iadesi ise söz konusu değildi, çünkü onlara göre Osmanlı Devleti eserleri koruyamamıştı. Bütün bu

¹⁰⁴ İdris Yücel, *Between Science and Empire; The Diplomatic Struggle Over Mesopotamian Antiquities in Lisbon (1914-1926)*, *Mediterranean Historical Review*, Vol. 31/2, 2016, s. 167.

¹⁰⁵ Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, a.g.e., 2003, s. 14.

yaşanan çelişkiler; tarihi eserleri içinde bulunduran “Cheruskia” gemisinin, 1914-1926 yılları arasında tam 12 yıl boyunca Lizbon Limanı’na demirlemesine neden olmuştur.¹⁰⁶ 1926 yılında gelindiğinde savaş bitmiş, ancak eserlerin mülkiyet sorunu çözülememişti. Tam bu sırada Almanya’nın Portekiz’e sunduğu bir teklifle sorun çözüme kavuşturulmuştur. Bu teklife göre Almanya; Portekiz’e Dünya’nın birçok bölgesinden elde edilmiş olan 600 eser bağışlayacak ve Portekiz’de yeni bir müze oluşturacaktı; Portekiz ise elinde tuttuğu eserleri Almanya’ya iade edecekti. 1926 yılında Portekiz, 412 parça sandığı Almanya’ya iade ederken, Almanya Devleti de Ocak 1927 yılında, taahhüt ettiği parçaları Portekiz’e teslim etmiştir.¹⁰⁷ Yaşanan bu olayla ve daha önce verdiğimiz örneklerle çıkarım yapıldığında, eski eserler konusundaki istismarın geldiği boyutlar açıkça görülmektedir.

Yaşanan eski eser istismarlarını daha iyi anlamamız için Alman ve İngiliz örneklerinin haricinde diğer devletlerin yürüttükleri faaliyetlere kısaca göz atmamızda yarar bulunmaktadır. Alman ve İngiliz arkeologların Mezopotamya bölgesinde yaptıkları çalışmalar gibi Amerikalı arkeologların da gene bu bölgeyi kendilerine faaliyet alanı olarak seçtiklerini görmekteyiz. Her ne kadar Alman ve İngiliz istismarları kadar kaleme alınmamış olsa da Amerikalılar tarafından yapılan birçok kazı ve bu kazıların sonucunda gerçekleşen tarihi eser istismarları da küçümsenemeyecek kadar fazladır. Ne yazık ki kazılar sonucunda gün yüzüne çıkartılan eserlerin bir kısmı, daha önceki örneklerimizde sunduğumuz gibi aynı kaderi yaşamışlardır. Mesela 1888-1900 yılları arasında Nippur bölgesinde Amerikalı arkeologlar tarafından gerçekleştirilen kazılar sırasında, birçok tarihi eser gemiler vasıtasıyla Amerika’ya kaçırılmıştır. Gene Amerikalı arkeologlar tarafından Assos Harabeleri’nde yapılan kazılarda elde edilen, tarihi eserler Amerika’ya ulaştırılmıştır.¹⁰⁸

Amerika’nın ardından yabancı arkeoloji istismarını gerçekleştiren bir diğer devlet de Rusya olmuştur. İstanbul’da ilk arkeoloji enstitüsünü kurma başarısına sahip olan Rusya’nın da diğer devletler gibi eski eserlere ilgi duyması kaçınılmaz olmuştur. 1896 yılında Rusya tarafından satın alınarak yurtdışına çıkartılan Sarmısaklı İncili; Rusya’nın eski eserlere olan ilgisinin en somut örneğini teşkil etmektedir. Birçok yabancı

¹⁰⁶ Yücel, a.g.e., 2016, s. 171.

¹⁰⁷ Yücel, a.g.e., 2016, s. 175.

¹⁰⁸ Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, a.g.e., 2003, s. 19.

arkeoloğunun da ilgisini çekmiş olan bu İncil; Kayseri Sarmısaklı köylüleri tarafından belli bir ücret karşılığında Rus elçisine satılmış ve daha sonra bu İncil Rusya'ya götürülerek muhafaza edilmiştir.¹⁰⁹ Sarmısaklı İncil'inin Rusya'ya götürülmesinin ardından, özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında, Rusya'nın tarihi eser istismarını arttırarak devam ettirdiği görülmektedir. Savaş yıllarında Anadolu'nun doğu bölgelerinin Rusya tarafından işgalinden sonra, işgal altındaki bölgelerde kazı ve incelemeler yapılarak, birçok tarihi eser izinsiz bir şekilde yurtdışına kaçırılmıştır. Ruslar tarafından gerçekleştirilen Aziz Eugenios Kilisesi kazısı, savaş yıllarındaki istismarın en acı örneğinin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu kazı sırasında keşfedilen 12 adet tarihi Kur'an-ı Kerim el yazması ve 400 civarında yazma eser yurtdışına kaçırılmıştır.¹¹⁰ Rusya'nın işgal yıllarında Doğu Anadolu'ya verdiği zarar bununla sınırlı kalmamış; Van'daki Hüsrev Paşa Camii'nin çinileri, Hayri Bey Camii'sine ait minber Rusya'ya götürülmüştür. Bitlis'te ise Hamidiye Dergâhı ve Şeyh Emin Efendi kütüphanesindeki kitapların çoğu Rusya'ya kaçırılmıştır.¹¹¹

Osmanlı topraklarında yabancı devletlerin arkeolojik faaliyetlerini anlattığımız bu bölümde, son olarak Fransa'yı da ele almamız zaruridir. Zira Osmanlı topraklarındaki Fransız arkeolojik çalışmaları ve tarihi eser istismarları, daha önce bahsettiğimiz devletlerin faaliyetlerinden daha az değildir. Fransa'yı bu alanda İngiltere ve Almanya'dan sonra en fazla çalışma yapan ülke olarak belirtmemiz yanlış olmayacaktır. Fransız arkeolojik faaliyetlerine dikkatle baktığımızda öne çıkan olayların arasında izinli kazılar sırasında yaşanan olayların da olduğunu görmekteyiz. 1904 yılında Fransız arkeolog Paul Gaudin tarafından gerçekleştirilen izinli kazılar sırasında tarihi eser kaçakçılığı bir kez daha önlenememiştir. Gaudin'in Aydın'da yapılan kazıları sırasında keşfedilen İhtiyar Balıkçı Heykeli'ni, bizzat kendisi tarafından gizlice yurtdışına çıkarttığı ve daha sonra bu heykelin Berlin Bergama Müzesi'ne sattığı görülmektedir.¹¹² Gaudin'in çalışma alanı olarak kendisine Aydın bölgesini seçmesi şaşırtıcı değildir; Guadin'den önce de Aydın ve İzmir çevresi Fransız arkeologlarca en fazla tercih edilen yerlerdendi. Fransız Charles Texier 1833-1837 yıllarında bu bölgelerde keşif gezisi yapmış, 1843'te ikinci gezisini gerçekleştirmiştir. Texier 1843'teki ikinci gezisiyle

¹⁰⁹ Ünal, a.g.e., 2015, s. 56.

¹¹⁰ Ünal, a.g.e., 2015, s. 207.

¹¹¹ Ünal, a.g.e., 2015, s. 209.

¹¹² Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, a.g.e., 2003, s. 49.

birlikte bölgeden topladığı eserleri Fransa'ya götürmeyi başarmıştır.¹¹³ 1895-1896 yıllarında Aydın'ın Didyma Antik Kent'inde kazı yapan Fransız arkeolog Hascoulier; kazıları sırasında bulunan eserlerin bir kısmını İstanbul'a teslim ederken, bir kısmını da Fransa'daki Louvre Müzesi'ne götürmüştür. Ege bölgesinde yapılan Fransız kazıları bununla sınırlı kalmamış; İzmir Çandarlı yakınlarında 1881 yılında, S. Reinach ve Pottier tarafından yapılan kazılarda elde edilen eserler Fransa'ya yollanmıştır.¹¹⁴ Fransa'ya götürülen ve Louvre Müzesi'nde sergilenmekte olan en nadir ve en önemli eserlerden bir diğeri ise Milo Venüsü (Venüs de Milo) olarak adlandırılan, M.Ö. 130-110 yılları arasında yapıldığı varsayılan Antik Yunan heykelidir. 1820 yılında Ege'deki Milos Adası'nda yapılan kazılar sırasında keşfedilen heykel, Sultan II. Mahmut'un donanmadaki tercüman rehberi olan Nicholas Mourousi'ye satılmış; ancak Fransız Büyükelçi temsilcisi Vicomte de Marcellus, 834 Kuruş'a heykeli Mourousi'den satın alarak Fransa'ya göndermiştir. Daha sonra bu eser Fransız Kralı XVIII. Louis tarafından satın alınarak Louvre Müzesi'ne koyulmuştur.¹¹⁵

Yukarıda verilen örneklerle, geçmişten günümüze tarihi eser kaçakçılığının geldiği seviyeyi kısaca anlatmaya çalıştık. Günümüzde yapılan birçok çalışma sayesinde yurtdışına çıkartılan eserin bazıları ülkemize dönmüş olsa da hâlihazırda illegal yollarla yurtdışına çıkartılmış ve iadesi sağlanamamış birçok eser bulunmaktadır. Bu eserlerin Türkiye'ye iadesi konusunda çalışmalar devam etmektedir. Kaçırılan bu eserlerin sadece kişisel eser kaçakçılığı şeklinde gerçekleştirilmemiş olması; yani kaçakçılığın organize bir şekilde devletlerce yapılması bir diğer üzücü noktadır. İfade edildiği üzere bu eserlerin birçoğu dünyanın en köklü müzelerinde sergilenmeye devam etmekte ve iadesi sağlanamamaktadır. Kaçırılan eserlerin iadesi konusunda kısmen başarı sağlanmış olsa da trajik olaylarda yaşanmıştır.

Yasadışı yollarla yurtdışına kaçırılan eserlerin iadesi konusunda; Antalya Müzesi'nde alt kısmı sergilenmekte olan Herakles Heykeli bunun en önemli örneğidir. Sergilenen Herakles Heykeli'nin alt kısmı Türkiye'de muhafaza edilirken, üst kısmı Amerika Boston Müzesi'ndedir. Türkiye tarafından yapılan müracaatlara rağmen

¹¹³ Yılmaz, a.g.e., 2015, s. 125.

¹¹⁴ Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, a.g.e., 2003, s. 19.

¹¹⁵ Rachel Kousser, Creating the Past; The Venus de Milo and the Hellenistic Reception of Classical Greece, American Journal of Archaeology, Vol. 109/2, 2005, s. 232.

heykelin üst kısmı iade edilmemiş, bununla birlikte iadesi için eserin piyasa değerinin ödenmesinin gerektiği dile getirilmiştir.¹¹⁶ Buna karşılık Amerikalılar tarafından iadesi sağlanan eserler de bulunmaktadır. Amerikalılar tarafından Milli Mücadele yıllarında Sardes'te yapılan kazılarda keşfedilen birçok eser gemiyle Amerika'ya kaçırılmıştır. Savaş'ın son bulmasıyla birlikte Türk yetkililer Amerika'dan kaçırılan eserlerin iade edilmesini, aksi takdirde hiçbir Amerikalıya bundan sonra kazı izni verilmeyeceğini bildirdiler. Bunun üzerine Amerikalı yetkililer 53 sandık eser, 30 Lidya altını ve 120 sikkeyi iade etmek zorunda kalmışlardır.¹¹⁷

Bu yaşanan üzücü olayların dışında dönemin diplomatik hamleleri gereğince yaşanan ve ayrıca Osmanlı Devleti tarafından arkeolojinin ve antik eserlere olan ilginin geç anlaşılmış olması gibi nedenlere bağlı olarak yaşanan olaylarla, birçok arkeolojik sorun ortaya çıkmıştır. Yukarıdaki sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti topraklarından kaçırılan eserlerin yanı sıra, bizzat devlet yöneticileri tarafından yurtdışına gönderilen ya da çıkışına izin verilen eserler de mevcuttur. Söke yakınlarındaki Priene Antik Kenti'nden Alman arkeologlar tarafından çıkarılan buluntuların bir kısmının, bizzat Osmanlı Devleti'nin izniyle Almanya'ya gönderildiği bilinmektedir. Gene Miletos Kenti'nde bulunan Güney Agora Kapısı, bizzat II. Abdülhamit tarafından, Alman Kralı'na hediye edilmiştir.¹¹⁸ Aynı şekilde Ürdün Amman'da yapılan kazılar sırasında ortaya çıkarılan Mşatta Sarayı'nın (Kasrü'l Müşetta) büyük bölümleri ve burçları II. Abdülhamit'in izniyle Alman Kralı'na hediye edilmiştir.¹¹⁹ Mşatta Sarayı II. Dünya Savaşı yıllarında Berlin'in bombalanması esnasında hasar almış olsa da daha sonra tekrar onarılmıştır.¹²⁰ 1900 yılında ise bizzat İstanbul Rus Elçisi İ.A. Zinovyev Sultan II. Abdülhamit'e başvurarak, Suriye Palmir kazılarında keşfedilen Palmir Taşı'nı Rusya adına istemiş; II. Abdülhamit'in iradesi ile Palmir Taşı Rusya'ya hediye edilmiştir.¹²¹

Yaşanan bu üzücü olaylardan sonra Osmanlı Devleti, arkeolojiye gereken önemi göstermeye başlamış ve önlemler almıştır. Arkeolojik açıdan yasadışı gerçekleştirilen olaylar nedeniyle birçok ortak kültür mirası; maddi amaç uğruna oradan oraya

¹¹⁶ Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, a.g.e., 2003, s. 58-60.

¹¹⁷ Yılmaz, a.g.e., 2015, s. 244.

¹¹⁸ Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, a.g.e., 2003, s.21.

¹¹⁹ Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, a.g.e., 2003, s. 15.

¹²⁰ Engin Beksaç, Kasrü'l Müşetta, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 24, 2001, s. 578.

¹²¹ Ünal, a.g.e., 2015, s. 99.

savrulmuş, bu savrulmalar esnasında tahrip ya da yok olmuşlardır. Üstelik ait olması gereken topraklardan kaçırılarak, eserin anlamlarının yok edildiği ortadayken; en köklü müzelerce bunun bir sanat olgusu etrafından, insanlara sunması da dikkat çekici bir politikadır. Bu politika anlayışı; siyasi ve kültürel propaganda faaliyetlerinin arkeoloji çerçevesindeki ilk örneklerini teşkil etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ANKARA İNGİLİZ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ KURULUŞU VE TARİHÇESİ

2.1. ARKEOLOJİ ENSTİTÜLERİ VE TARİHÇELERİ

2.1.1. Yabancı Devletlerin Türkiye'deki Oluşumları

Arkeolojik kazı çalışmaları 18. Yüzyılın başlarından itibaren yaygınlaşmaya başlarken arkeolojiyle paralel müzeciliğin de önemi artmaya başlamıştır. Kişisel kazılar vasıtasıyla kaçırılan tarihi eserlerin fazla olması ve bu kazılar esnasında eserlere ciddi zararlar verilmesi devletleri rahatsız etmiş; ancak bu rahatsızlık arkeolojik çalışmalar yapan devletlerden çok, istismara uğrayan devletleri rahatsız etmiştir. Arkeolojik çalışmalar konusunda açık hedef haline gelen devletlerin yapılan uygulamalara karşılık önemler almaya çalışması, faaliyet yürüten devletlerin arkeolojiyi kurumsallaştırmasına ve arkeolojinin bir bilim olarak doğmasına neden olmuştur. Yaşanan engellemeleri ve yasal yükümlülüklerin verdiği zararı en aza indirmek isteyen büyük devletler, bu tür sorunları azaltabilmek için arkeolojiyi kurumsallaştırmaya çalışmışlar, özel heyetler oluşturmaya ve hatta özel okullar açmaya başlamışlardır. Birçok devlete ev sahipliği yapmış olan Anadolu, antik eserler bakımından zenginliğin beşiği olarak görülürken en fazla arkeolojik çalışmaların yapıldığı bölgeler arasında olmuştur. Anadolu'nun coğrafi sınırları çerçevesinde, komşu bölgeleri de göz önünde tutulduğunda, bu zenginliğin katlandığı görülmektedir. Böylece Anadolu ve Ortadoğu coğrafyası arkeolojik faaliyetlerin artmasıyla birlikte, batılı devletlerin peşi sıra arkeoloji enstitülerini açtıkları bölgeler olmuştur. Enstitülerin kurulmasında en çok tercih edilen bölge, otorite boşluğunun katkısı göz önünde tutulduğunda, Ortadoğu olurken; Anadolu'nun bölgeye yakınlığı ve kendine has köklü geçmişi, arkeoloji enstitülerinin açılması için ikinci bir seçenek olmasını sağlamıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren Cumhuriyet dönemi dâhil olmak üzere Türkiye; bu enstitülerin açıldığı özel ve önemli ülkelerden birisi haline gelmiştir.

Anadolu coğrafyasında arkeolojinin kurumsallaşması bu coğrafyayı yöneten devlet tarafından değil, ilk olarak batılı devletlerin oluşturdukları kurumlar vasıtasıyla mümkün olmuştur. Yabancı devletlerce arkeolojik faaliyetlerin ve arkeoloji eğitiminin kurumsallaşması, Osmanlı Devleti zamanından itibaren başlamıştır. 19. Yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin topraklarında herhangi bir arkeolojik kurum oluşturulmamış; ancak yabancı arkeologlar vasıtasıyla faaliyetler sürdürülmüştür. Dünya siyasetine yön veren devletler arkeolojik sahalarda yaptıkları faaliyetlere resmiyet kazandırmak maksadıyla, birçok yerde arkeoloji enstitüsü oluşturmaya çalışmışlardır.

Yabancı arkeoloji enstitülerinin Osmanlı topraklarında resmi bir kurum olarak faaliyet göstermeye başlaması, ilk olarak Rusya tarafından gerçekleştirilmiştir. 19. Yüzyılın sonlarına gelinmiş ve Anadolu haricinde birçok yerde arkeoloji okulları açılmaya başlanmış olmasına rağmen, Osmanlı topraklarında yabancı devletlerce herhangi bir arkeoloji kurumunun açılmamış olması; Rusya'nın Osmanlı Devleti'nde faaliyet yürütmesi için bir kurum oluşturma isteği ideal bir düşünce haline gelmiştir. Diğer yabancı devletlerin kurumsallaşmak için Atina ve Roma gibi köklü geçmişe sahip olan şehirleri seçmiş olmaları; Rusya'nın ilgisinin Osmanlı coğrafyasına kaymasına ve İstanbul gibi geçmişi köklü bir şehirde ilk olmayı istemelerine sebep olmuştur.¹²² Rusya'nın, arkeoloji okulu oluşturmak için İstanbul'u seçmesinin altında yatan temel sebepler arasında henüz Osmanlı topraklarında bir arkeoloji kurumunun oluşturulmamış olması ve Rusya'nın ilk olmayı istemesi olduğu doğrudur; ancak Rusya için siyasi-politik çıkarına en uygun şehrin hâlihazırda İstanbul olabileceğini de göz ardı etmememiz gerekir. İstanbul'un; Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmasından önce Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi olması ve köklü bir tarihe sahip olması da göz ardı edilemeyecek sebepler arasındadır. Rusya tarafından enstitünün kurulacağı yerin, İstanbul olarak seçmesindeki sebepleri bu kadarla da sınırlı değildir. Yüksek ihtimalle İstanbul'un dini açıdan Ortodoksların merkezi olması; Rusya'nın çalışmalarını yürütmesi için İstanbul'u seçmesindeki bir başka nedeni oluşturmuştur. Rusya'nın Ortodoks inancına mensup olması ve kendisini Doğu Roma'nın halefi olarak benimsemesi, izlemiş olduğu politikayla örtüşmüş ve İstanbul'da arkeoloji enstitüsünün kurulması fikrine olan ilgisinin artmasına sebep olmuştur. Fatih Ünal bu konuyla ilgili; *“Enstitü mensupları kendilerini burada misafir gibi değil ev sahibi gibi hissedecek,*

¹²² Ünal, a.g.e., 2015, s. 26.

Enstitü İstanbul'da Rusların ve Ortodoksların aynı zamanda kültürel manevi bir merkezi olacak, Rusya'dan gönderilecek bilim adamlarının Doğu'ya açılmasında bir istasyon vazifesi görecek."¹²³ diyerek, Rus zihnindeki algıyı su yüzüne çıkartmaktadır.

Bu görüş çerçevesinde çalışmalara girişen Rusya; İstanbul'da arkeolojik faaliyetler yürütmek üzere bir enstitü kurulmasını öngörmüştür. 1894 yılında İstanbul Rus elçiliğinin yoğun gayretleriyle, İstanbul Arkeoloji Enstitüsü açılmıştır.¹²⁴ Enstitü'nün ilk ve son müdürlük görevini ise Fedor İvanoviç Uspenski üstlenmiştir. Uspenski'nin gayretleriyle "*İzvestiya Russkago Arheologičeskago İnstituta v Konstantinopole (İTAİK)*" adıyla bilim dergisi hazırlanmış ve 1896 yılından 1912 yılına kadar, düzenli dönemlerle yayın hayatına devam etmiştir.¹²⁵

İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü, kurulduğu tarihten 1910'lu yılların başına kadar faaliyetlerini devam ettirirken; bu tarihten itibaren çalışmalarında aksamalar meydana gelmeye başlamıştır. Bu durumun en büyük sebebi ise bütün Avrupa'yı ve hatta Dünya'yı etkileyecek olan siyasi gerginliklerdir. Bu siyasi rekabet ve gerginlikler, yerini büyük bir savaşa bırakmasıyla; Rus İstanbul Arkeoloji Enstitüsü'nün faaliyetlerinde aksamalar meydana gelmeye başlamıştır. I. Dünya Savaşı'nda Rusya ile Osmanlı Devleti'nin birbirlerine savaş ilan etmeleriyle birlikte de, Rus İstanbul Arkeoloji Enstitüsü faaliyetlerini tamamen durdurmak zorunda kalmıştır. Yaşanan bu sürecin sonunda Rus İstanbul Arkeoloji Enstitüsü fiilen kapatılırken; enstitünün kütüphane ve arşivine Osmanlı Devleti tarafından el konulmuştur.¹²⁶ Enstitü fiilen kapatılmış olmasına rağmen, ismen varlığını sürdürmeye devam etmiştir. İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü, savaşın son bulması ve Rusya'da gerçekleşen ihtilalin ardından resmi olarak 1920 yılında kapatılmış oldu.¹²⁷

Rusya'nın ardından kronolojik olarak devam edildiğinde, Osmanlı topraklarında kurulan ikinci oluşum ise Macar Enstitüsü'dür. Ancak bu enstitü, Rusya'nın kurmuş olduğu enstitü kadar uzun soluklu olamamıştır. Macar Krallığı tarafından, 1916 yılından itibaren İstanbul merkezli bir enstitünün kurulması için başvurular yapılmış; bu

¹²³ Ünal, a.g.e., 2015, s. 26.

¹²⁴ Ünal, a.g.e., 2015, s. 25.

¹²⁵ Ünal, a.g.e., 2015, s. 45.

¹²⁶ Ünal, a.g.e., 2015, s. 194.

¹²⁷ Ünal, a.g.e., 2015, s. 211.

başvurunun neticesinde 1917 yılında Macar Bilim Enstitüsü açılmıştır.¹²⁸ İstanbul Pera’da açılan enstitünün ilk ve tek müdürü ise sanat tarihçisi ve arkeolog Anton Hekler olmuştur.¹²⁹ I. Dünya Savaşı’nın İttifak Kuvvetleri’nin aleyhinde sonuçlanmasından sonra; İstanbul, İngilizler tarafından işgal edilmiş bununla birlikte enstitü iş göremez hale gelmeye başlamıştır. Enstitünün kapanmasının nedeni sadece bu sebeple de sınırlı değildir. Savaş sonrasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da müttefiki olan Osmanlı Devleti gibi savaşın bedelini ağır ödemiş ve dağılmıştır. Macaristan’ın yeni bir devlet olarak kurulması, İstanbul’un işgal altında olması ve İtilaf Kuvvetleri’nin Macaristan’a uyguladığı baskılar nedeniyle, enstitü kurulduktan 1 sene sonra 1918 yılında kapatılmak zorunda kalmıştır.¹³⁰

Rusya’nın ve Macar Krallığı’nın bu başarısız girişimlerinden sonra yabancı devletlerin Anadolu topraklarında araştırma ve arkeoloji enstitüleri açma girişimleri devam etmiştir. Üstelik bu girişimler ilk ikisine göre daha başarılı olmuş ve sürekliliklerini sağlayabilmişlerdir. Kültürel propagandadan kültürel diplomasiye geçişin en belirgin izleri, I. Dünya Savaşı sonrasında arkeoloji okullarının yaygınlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Almanya, bu politikayı en erken ve en başarılı uygulayan devletlerin başında gelmiştir. Bu politikanın gerekliliği olarak; merkezi Berlin’de olan Alman Arkeoloji Enstitüsü, ilk yurtdışı şubesini Roma’da 1829 yılında oluşturmuştur. Rusya ve Macaristan’ın başarısız girişimlerinin ardından Almanya da İstanbul merkezli faaliyet gösterecek bir arkeoloji enstitüsünün kurulması için girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Bu girişimlerin neticesinde; İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü’nün (DAI) İstanbul Şubesi, 1929 yılında Beyoğlu’nda açılmıştır.¹³¹ Bu enstitü; günümüzde Alman Arkeoloji Enstitüsü’nün 9 yurtdışı şubesinden biri olarak faaliyet göstermektedir.

Kurulan Alman Arkeoloji Enstitüsü’nün kapsamı; tarih öncesi dönemden başlamak üzere Türkiye’nin tarihini başlangıcından, Osmanlı Devleti’nin son dönemine kadar

¹²⁸ Melek Çolak, İstanbul Macar Bilim Enstitüsü, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi, Sayı 3, 2009, s. 94.

¹²⁹ Gabor Agoston, Siyaset ve Histografi: Macaristan’da Türk ve Balkan Çalışmalarının Gelişimi ve İstanbul’daki Macar Araştırma Enstitüsü, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 15, İstanbul, 2002, s. 95.

¹³⁰ Çolak, a.g.e., 2009, s. 97.

¹³¹ Wolf Koenigs, Deutsches Archäologisches Institute, The Oxford Encyclopedia Of Archaeology In The Near East, New York, 1997, s. 150.

olan bölümü incelemek ve bilimsel araştırmalar geliştirmektir. 19. Yüzyılın başından itibaren kişisel olarak birçok Alman arkeolog Anadolu topraklarında araştırmalarda bulunmuş, bu durum kazıların kayıt altında tutulmasını zorlaştırdığı gibi birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Enstitünün açılışıyla birlikte yapılan kazılar; izinli bir şekilde gerçekleştirilmiş ve kayıt altına alınmıştır. Enstitü, 1944 yılında II. Dünya Savaşı'nın etkileri nedeniyle kapatılmış; Türk hükümeti, enstitünün sorumluluğunu İstanbul Üniversitesi Klâsik Arkeoloji Profesörü Arif Müfid Mansel'e bırakmıştır. Türk hükümetinin, enstitünün sorumluluğunu Mansel'e bırakması; bir bakıma olağan bir durumdur. Zira Mansel; enstitü kapatılmadan önce, İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından enstitüye düzenli üye olarak seçilmiştir.¹³² Zaten savaşın sona ermesi ve ilişkilerin düzelmesinin ardından Türk hükümetinin izniyle 1953 yılında enstitü tekrar hizmete açılmış ve kendi çalışmalarını kaldığı yerden yürütmeye devam etmiştir.

İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü; her yıl *İstanbul Mitteilungen* adlı dergiyi yayınlamakla birlikte, günümüzde yayımlanmaya devam eden ve belli aralıklarla çıkartılan *İstanbul Forschungen* adlı bilimsel araştırma yazılarının bulunduğu seri halindeki çalışmalarını da okuyucularına sunmaktadır.¹³³ Buralarda yayımlanan makaleler; Almanca, Fransızca ve İngilizce olmak üzere üç dile çevrilmektedir. Bu yayınların dışında, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün İstanbul'da faaliyet gösteren geniş çaplı bir kütüphanesi de bulunmaktadır. Bu kütüphane; 28.000 monografi, 796 değişik süreli yayın ve 14.000 ciltlik bir koleksiyona ev sahipliği yapmaya devam etmektedir.¹³⁴

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün açılışından hemen sonra, Fransa'nın da Türkiye'de benzer çalışmalara giriştiği görülmektedir. Fransa da tıpkı Almanya gibi, İstanbul'da arkeoloji okulu açmak için Türk Dışışleri Bakanlığı'na başvurularda bulunmuştur. 1930 yılında başvurusu yapılan enstitü resmi çerçeveleri belirlendikten sonra, 1931 yılında faaliyet göstermeye başlamış ve enstitü müdürlüğüne Fransız mimar ve sanat tarihçisi Albert Gabriel getirilmiştir. Gabriel enstitünün başına geçmeden daha önce Türkiye'ye gelmiş ve 1926 yılından 1930 yılına kadar Darülfünun'da arkeoloji ve sanat tarihi

¹³² <http://www.oktayaras.com/alman-arkeoloji-enstitusu-kutuphanesi/tr/56412>, Erişim; 28.10.2017

¹³³ Bkz, Semavi Eyice, *İstanbul Mitteilungen*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 23, s. 308.

¹³⁴ <http://www.oktayaras.com/alman-arkeoloji-enstitusu-kutuphanesi/tr/56412>, Erişim; 28.10.2017

dersleri vermiştir.¹³⁵ Daha sonra Darülfünun'dan ayrılan Albert Gabriel, Fransa'nın Türkiye Büyükelçisi Charles de Chamburn'un yardımlarıyla, Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün açılması için çalışmalara girişmiş ve enstitünün ilk müdürü olmuştur. 1941 yılında savaş nedeniyle ülkesine dönen Gabriel, 1946 yılında tekrar Türkiye'ye dönerek ikinci kez enstitünün başına geçmiştir.¹³⁶

İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitü'nün kurulmasının en önemli amacı; araştırmalar yaparak geçmişi aydınlatmak, bununla birlikte; Türkiye'ye gelerek, çalışma yapmak isteyen Fransız araştırmacılara gereken kolaylığı sağlamaktır.¹³⁷ Fransız Arkeoloji Enstitüsü kurulduktan 3 yıl sonra, *Memoires* (Tezler) adında ilk yazı dizisini yayımlamıştır. Enstitü 1975 yılında kapsamını nitelendirmesi açısından ismini Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü olarak değiştirmiştir.¹³⁸ Merkezi Beyoğlu'nda bulunan İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, günümüzde de çalışmalarını sürdürmektedir.

Türkiye'de kurulmuş olan diğer geç dönem oluşumlar ise Hollanda, İtalya ve Amerika tarafından hayata geçirilmiştir. Hollanda Araştırma Enstitüsü; Hollanda'nın Leiden şehrinde bulunan Hollanda Yakındoğu Enstitüsü'ne (NINO) bağlı olarak; 1953 yılında kurulmuş olsa da, enstitünün çalışmaları 1958 yılından itibaren gerçekleşmiştir. Hollanda Araştırma Enstitüsü; Hollanda Hükümeti ve Leiden Üniversitesi tarafından finanse edilmektedir. Enstitü 1956 yılından bu yana; İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak; *Publications de l'Institut Historique-Archeologique Neerlandais de Stamboul* adında seri yayımlamaktadır. Enstitü ayrıca 1967 yılından beri *Anatolica* adlı dergiyi de yayımlamaktadır. ¹³⁹ Hollanda Araştırma Enstitüsü kendi sitesinde yaptığı açıklamayla kapsamalarını; tarihsel ve arkeolojik araştırmalar yapmak, Hollanda ve diğer ülkelerden gelen akademisyenler ile öğrencilere destek vermek ifadeleriyle belirtmiştir. Buna ek olarak; enstitünün adının 2005 yılına kadar Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü

¹³⁵ Semavi Eyice, Albert Louis Gabriel, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 13, s. 275.

¹³⁶ Semavi Eyice, Albert Louis Gabriel, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 13, s. 276.

¹³⁷ Zeki Arıkan, Prof. Albert Gabriel, Bursa ve Hasan Ali Yücel, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Hacettepe Üniversitesi, 6/12, Ankara, 2007, s. 348.

¹³⁸ Bkz, Fransız Anadolu Arkeoloji Enstitüsü için: (http://www.ifea-istanbul.net/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=38&Itemid=274&lang=tr) Erişim= 24.04.2017

¹³⁹ Leonard V. Rutgers, Nederlands Historisch Archeologisch Institute te İstanbul, The Oxford Encyclopedia Of Archaeology In The Near East, New York, 1997, s. 119.

olduğu, 2005'ten sonra isminin Hollanda Araştırma Enstitüsü olarak değiştirildiği belirtilmiştir.¹⁴⁰

Hollanda'nın Türkiye'de oluşturduğu enstitünün ardından; 1964'te Amerika ve Kanada üniversitelerini temsil eden bir grup akademisyen, Amerikan Araştırma Enstitüsü'nü kurmuştur.¹⁴¹ Türkiye Amerikan Araştırma Enstitüsü (ARIT); 1964 yılında İstanbul ve Ankara olmak üzere iki şube olarak faaliyet göstermektedir. Amerikan Enstitüsü; Türkiye'deki antik, ortaçağ ve modern dönem alanlarının hepsini araştırma alanı olarak ele almaktadır.¹⁴² Yabancı menşeli olarak kurulan enstitülerin haricinde İtalya da Türkiye'de faaliyetler yürütmek amacıyla; 1951 Türk- İtalyan Kültür Anlaşmaları'na dayanarak İstanbul merkezli İtalya Kültür Misyonu'nu kurmuştur. Hollanda, Amerika ve İtalya'nın oluşturdukları kurumlardan önce ise İngiltere tarafından, Ankara merkezli arkeoloji enstitüsü açılmıştır. Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, Alman ve Fransız enstitülerinin kurulmasından on yedi sene sonra 1947 yılında kurulmuştur. Tezimizin ana konusunu da oluşturmakta olan Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, hakkında daha detaylı bilgi verilecek olmasından dolayı bu bölümde bahsedilmemiş, kapsamlı incelemesi ileride anlatılacak olan bölümlerde ele alınmıştır.

2.1.2. Ortadoğu'daki İngiliz Arkeoloji Okulları

Türkiye'de oluşturulan İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün kuruluş aşamalarına geçiş yapmadan önce, İngiltere tarafından Ortadoğu bölgesinde kurulan İngiliz menşeli arkeoloji okullarına bakmamız elzemdir. Zira İngiltere, Türkiye'deki faaliyetlerine başlamadan hemen önce bu bölgelerde arkeoloji okulları oluşturmuş ve çalışmalarına başlamıştır. 19. ve 20. Yüzyılın karasal siyasetinin Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde devam etmesi nedeniyle, İngiltere Ortadoğu'ya büyük ilgi duymuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'nin bölgedeki otoritesinin azalmasıyla; tarihi, ekonomik ve jeopolitik konumu büyük önem arz eden Ortadoğu, İngiliz ajanlarının ve arkeologlarının en çok ziyaret ettiği bölge haline gelmiştir.

¹⁴⁰ <http://tr.nit-istanbul.org/about>, Erişim; 24.04.2017

¹⁴¹ <http://ccat.sas.upenn.edu/ARIT/>, Erişim; 25.04.2017

¹⁴² Toni M. Cross, American Research Institute in Turkey, The Oxford Encyclopedia Of Archaeology In The Near East, New York, 1997, s. 92.

İngiliz arkeoloji ve kültür çalışmaları en fazla bu bölgede yoğunlaşmış olsa da ilk İngiliz arkeoloji ve kültür okullarının; tarihi geçmişi nedeniyle Atina ve Roma şehirlerinde kurulduğunu da belirtmek gerekmektedir. Avrupa’da kurulan ilk ve en eski İngiliz yapısı; 1886 yılında Atina’da kurulan Atina İngiliz Okulu [British School at Athens (BSA)] ’dur. Okul İngiliz temelli olmak üzere, genellikle klasik araştırmalar ve arkeoloji üzerinde durmuştur. Okulun ilk müdürlüğünü ise, İngiliz arkeolog ve mimar Francis C. Penrose yapmıştır.¹⁴³ Okul her ne kadar Osmanlı topraklarının dışında kurulmuş ve faaliyet göstermiş olsa da dolaylı yollarla Osmanlı Devleti’ni de etkilemiştir. I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz Propaganda Bürosu’nda görev yapmış olan ve V. J. Bryce ve Osmanlı Devleti’ni hedef alıcı propaganda faaliyetlerinde bulunan Arnold Toynbee¹⁴⁴ bu okulda iki senelik eğitim almışlardır. I. Dünya Savaşı’nda İngiltere tarafından göreve getirilen bu isimlerin, Osmanlı Devleti’ni siyasi yönden oldukça etkiledikleri bilinmektedir.

Atina’da açılan okulun ardından Avrupa’da kurulan diğer İngiliz Okulu ise Roma’da oluşturulmuştur. Okul projesi 1899’da kararlaştırılmış olsa da ancak 1901 yılında Roma İngiliz Okulu [British School at Rome (BSR)] adıyla açılabilmiştir. Roma’daki İngiliz Okulu birçok yönden Atina’daki okul model alınarak oluşturulmuş; buna rağmen okulun ilgi alanı tamamen arkeolojik faaliyetlerden oluşturulmamıştır. Okul arkeolojik çalışmalar dâhil olmak üzere; Roma ve İtalyan Tarihi, Roma-İtalyan sanatı, eserleri ve edebiyatını ilgi alanı olarak benimsemiştir.¹⁴⁵

Kronolojik olarak İngiltere tarafından Avrupa’da açılan bu iki okuldan sonra, İngiliz ilgisinin Ortadoğu’ya kaymaya başladığı görülmektedir. İngiltere’nin Ortadoğu’daki arkeoloji çalışmalarının kurumsallaşması ilk olarak Mısır’da gerçekleşmiştir. Zaten İngiltere, Atina’da açılan okuldan daha önce de Mısır’da arkeolojik faaliyetlerini yürütmektedir. İngiltere; araştırmacı Amelia Edwards’ın çabalarıyla, 1882 yılında Mısır Araştırma Fonu’nu (The Egypt Exploration Society) oluşturmuştur.¹⁴⁶ Edwards, 1873 yılında ziyaret ettiği Mısır’da, gezisi sonrasındaki izlenimlerini anlattığı *A Thousand*

¹⁴³ www.bsa.ac.uk/index.php/home/about-us Erişim: 24.04.2017

¹⁴⁴ Bkz, Enes Kabakçı, Arnold J. Toynbee, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 41, s. 272-273

¹⁴⁵ <http://www.bsr.ac.uk/about/history> Erişim: 24.04.2017

¹⁴⁶ Patricia Spencer, Egypt Exploration Society, The Oxford Encyclopedia Of Archaeology In The Near East, Cilt 2, New York, 1997, s. 207-208.

Miles Up The Nile (1977) adlı çalışmayı kaleme almıştır.¹⁴⁷ Bu çalışmanın ardından Edwards, Mısır'daki antik eser yağmalarına ve ihmallerine karşı önlem amacıyla Mısır'da araştırma fonu oluşturma fikrini hayata geçirmeye çalışmıştır. Reginald Stuart Poole ve Sir Erasmus Wilson'un yardımlarını alan A. Edwards, fonun oluşturulmasını sağlamış ve kendisi de Mısır Araştırma Fonu'nun sekreterliği görevini üstlenerek aktif bir şekilde çalışmaya başlamıştır.¹⁴⁸ A. Edwards'ın büyük çabalarıyla kurulan bu fon, Mısır İngiliz Arkeoloji Okulu (British School of Archaeology in Egypt)'nun, 1905'te kurulmasının ardından 1929 yılına kadar Mısır'daki arkeolojik faaliyetleri yönetmiştir.¹⁴⁹ Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün kurulmasını sağlayan John Garstang'ın da faaliyetlerde bulunduğu Mısır İngiliz Arkeoloji Okulu; resmi olarak 1954 yılında sona ermiş; ancak varlıkları University College London'a devredilmiştir. Mısır Araştırma Fonu ise sürekliliğini korumuş ve çalışmalarına devam ettirmiştir.¹⁵⁰

Ortadoğu'da, Mısır'daki çalışmaların ardından İngiltere tarafından iki önemli okuldan birisi Irak, diğeri ise İran'da kurulmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden çıkan Irak, İngiliz hâkimiyetine geçmiş ve burada İngiliz kontrolünde bir yönetim oluşturulmuştur. Oluşturulan bu yönetim vasıtasıyla Irak'taki İngiliz Arkeoloji Okulu [British School of Archaeology Iraq (1932)]; daha önceki bölümlerde de ismi geçmiş olan, Irak ve çevresinde İngiliz casusluğu yapmasıyla ünlenen arkeolog ve sanat tarihçisi Gertrude Bell'in anısına kurulmuştur. Kurulan arkeoloji okulunun ilk müdürlük görevine de döneminin ünlü arkeologlarından olan, Sir Max Mallowan getirilmiştir.¹⁵¹ İlerleyen yıllarda İngiliz Irak Araştırma Enstitüsü (The British Institute for the Study of Iraq) adını alacak olan okulun resmi sitesinde çalışma alanı; "*Birleşik Krallık'ın sanat, beşeri bilimler ve sosyal bilimler alanlarında Irak konusunda araştırma ve halk eğitimini geliştirme yönündeki tek kurumudur.*" ifadeleriyle belirtilmektedir.¹⁵² Irak'tan sonra oluşturulan ve günümüzde de

¹⁴⁷C. Van Den Hoven, *Early Travellers: Amelia Edwards*, Saqqara Newsletter-Friends of Saqqara Foundation, Cilt 4, 2006, s. 21.

¹⁴⁸Hoven, a.g.e., 2006, s. 23.

¹⁴⁹Geoffrey T. Martin, *British School of Archaeology in Egypt*, The Oxford Encyclopedia Of Archaeology In The Near East, New York, 1997, s. 358.

¹⁵⁰[Egyptartefacts.griffith.ox.ac.uk/?q=resources/British-school-archaeology-egypt-bdae-1905-1954](http://egyptartefacts.griffith.ox.ac.uk/?q=resources/British-school-archaeology-egypt-bdae-1905-1954). Erişim: 24.04.2017

¹⁵¹Michael Roaf, *British School of Archaeology Iraq*, The Oxford Encyclopedia Of Archaeology In The Near East, New York, 1997, s. 359.

¹⁵²<http://www.bisi.ac.uk/content/about>, Erişim: 24.04.2017

faaliyetlerine devam eden bir diğer önemli okul İran'da kurulan İngiliz Pers Araştırmaları Enstitüsü (British Institute of Persian Studies)'dür. Enstitü 1961 yılında, Birleşik Krallık Kraliçesi II. Elizabeth'in İran gezisinin ardından kurulmuştur.¹⁵³ Bu enstitü, İran medeniyetinin tarihsel sürecini incelemek adına oluşturulmuştur. Enstitünün ilk müdürü; Irak İngiliz Arkeoloji Okulu'nun da ilk müdürü olan Sir Max Mallowan'dır.¹⁵⁴ Enstitü 1963 yılından beri yılda iki kez İran Dergisi'ni yayımlamaktadır. Dergi Farsça olarak; sanat, arkeoloji, tarih, edebiyat, dilbilim, din ve felsefe üzerine makaleleri içermektedir.

İran'da kurulan İngiliz enstitüsünün ardından, Ortadoğu'nun son önemli İngiliz kuruluşu; The Council for British Research in the Levant (CBRL) adıyla oluşturulan İngiliz Levant Araştırma Konseyi'dir. Levant literatürde; Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ülkeleri kapsayan bölgeye verilen addır.¹⁵⁵ Bu bölgeyi; Suriye, Lübnan, Filistin, İsrail ve Ürdün kapsamaktadır. İngiltere tarafından oluşturulan kurum; Levant bölgesinin tarih, kültür, toplum ve arkeolojisini araştırmak üzere, 1998 yılında Doğu Kudüs'teki Kenyon Enstitüsü'nün (önceki adı Kudüs İngiliz Arkeoloji Okulu) ve Amman İngiliz Enstitüsü'nün birleşmesiyle oluşturulmuştur.

Kronolojik sıra takip edildiğinde; Levant Araştırma Konseyi'ni oluşturan enstitülerin tarihleri, yukarıda bahsi geçen Irak ve İran okullarından daha eskiye dayanmaktadır. Ancak sıralama yapılırken kurumların süreklilikleri de göz önüne alınmış ve bu nedenle Levant Araştırma Konseyi'nin anlatımı sona bırakılmıştır. Levant Araştırma Konseyi; Kudüs'teki İngiliz Arkeoloji Okulu (1919) [British School of Archaeology in Jerusalem (BSAJ)] ve Amman Enstitüsü'nün (1978), 1998 yılında birleştirilmesiyle oluşmuştur. Levant Araştırma Konseyi'nin bir parçası olan Kudüs İngiliz Arkeoloji Okulu (daha sonraki adı Kenyon Enstitüsü); 1919 yılında kurulmuş olup, Liverpool Üniversitesi Profesörü John Garstang bu enstitünün ilk müdürü olarak görev yapmıştır.¹⁵⁶ Garstang bu göreve dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon tarafından getirilmiştir. John

¹⁵³ <https://www.bips.ac.uk/about/council/>, Erişim: 24.04.2017

¹⁵⁴ Kim Codella, British Institute of Persian Studies, The Oxford Encyclopedia Of Archaeology In The Near East, New York, 1997, s. 358.

¹⁵⁵ Bkz: Levant Bölgesi için detaylı bilgi: Şerafettin Turan, Levant, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 27, s. 145-147.

¹⁵⁶ Graeme Auld, British School of Archaeology in Jerusalem, The Oxford Encyclopedia Of Archaeology In The Near East, New York, 1997, s. 359-360.

Garstang, ilk önce Filistin daha sonraları ise Suriye, Irak ve Anadolu'da görev yapmıştır.¹⁵⁷ Kudüs'teki İngiliz Arkeoloji Okulu'nun alanı; Taş Devri'nden günümüze kadar bölgede yaşamış ve birbirleriyle iletişimde bulunmuş bütün medeniyet unsurlarının tarihlerini içermektedir. Kudüs Arkeoloji Okulu'nun temel hedefleri ise bilimsel araştırmaya öncelik verilmesi, öğrencilere eğitim ve rehberlik hizmetinin verilmesi, yöneticileri ve kazı görevlilerini eğitmek, Filistin Araştırma Fonu'nun kazı ve araştırmalarına yardımcı olmak üzere dört ana temele bağlanmıştır.¹⁵⁸

Kudüs Arkeoloji Okulu sadece kendi bünyesinde çalışmalarda bulunmakla kalmamış; aynı zamanda bölgede faaliyet gösteren Kudüs Amerikan Doğu Şarkiyat Araştırmaları Okulu'yla ve Fransız arkeologlarla da iletişim halinde bulunmuştur. Enstitünün ve Profesör Garstang'ın en dikkat çekici faaliyeti ise tarihi eserlerin bölgeden dışarıya çıkarılmasını kolaylaştırma çabaları olmuştur. Profesör Garstang'ın formüle ettiği yeni yasayla Osmanlı Devleti zamanında yasak olan tarihi eserlerin yurtdışına çıkarılması serbest hale getirilmiş, bu sayede birçok tarihi eser kolaylıkla bölgeden çıkartılabiliştir.¹⁵⁹ Kudüs İngiliz Arkeoloji Okulu çalışmalarına devam ederken; 1978 yılında Amman İngiliz Arkeoloji ve Tarih Enstitüsü (British Institute at Amman for Archaeology and History) Ürdün'ün başkenti Amman'da kurulmuştur.¹⁶⁰ Daha sonra iki enstitü birleştirilerek (1998) The Council for British Research in the Levant'tir (CBRL) ismini almıştır. Böylece Levant bölgesi tek bir konsey tarafından idare edilir hale getirilirken, çalışmalarının alanı genişletilmiştir.

Kurulan okulların tarihleri ve seçilen bölgelere dikkatlice bakıldığında, aslında bu seçimlerin doğaçlama ya da tesadüfen olmadığı görülebilir. Atina ve Roma gibi tarihi geçmişi olan önemli Avrupa şehirlerinde kurulan okullardan sonra İngiltere'nin yüzünü sürekli olarak Ortadoğu'ya döndüğü görülmektedir. Özellikle de Filistin ve Irak'ta oluşturulan okulların kuruluş tarihleri dikkate alındığında, dönemin siyasetiyle uyumlu olarak ülkelerin sınırlarının değiştiği tarihlere denk geldiği görülmektedir. Kudüs'te kurulan okulun, Kudüs'ün Osmanlı hâkimiyetinden çıktığı tam tarihler olan 1919 yılında kurulması buna örnek olarak gösterilebilir. Diğer yandan John Garstang gibi

¹⁵⁷ Yücel, a.g.e., b2017, s. 258.

¹⁵⁸ Yücel, a.g.e., b2017, s. 259.

¹⁵⁹ Yücel, a.g.e., b2017, s. 264.

¹⁶⁰ M.C.A. Macdonald, British Institute at Amman For Archaeology and History, The Oxford Encyclopedia Of Archaeology In The Near East, New York, 1997, s. 357.

kariyerinde başarılı bir akademisyenin, hem Kudüs'teki okula hem de daha sonra Ankara'da kurulan okula müdür olarak görevlendirilmesi verilen önem ve özenin birer işareti olarak algılanabilir. Bir diğer örnekte ise Irak'ta İngilizler tarafından açılan Okulun 1932 yılında oluşturulmuş olması; yani Türkiye ve İngiltere arasındaki Irak Sınır Krizi'nin yeni atlatılmaya başlandığı dönemin peşi sıra gelmesi, İngiltere'nin izlediği politikanın bir ürünü olarak durmaktadır. Irak'ta kurulan okulun; İngiliz casusu olarak kabul edilen tarihçi Gertrude Bell'in anısına açılmış olması da tercih edilen yerlerin ve zamanların tesadüfi olmadığını göstermektedir.

Bütün bu kurulum aşamalarının benzerliği ve kurumlarda görev yapan kişilerin aynı simalar olması, uygulanan politikanın tesadüften uzak olduğunu göstermektedir. “Kültür Propagandası” bölümünde bahsedeceğimiz Arnold Toynbee'nin, Atina İngiliz Arkeoloji Okulu'nda eğitim alması ve daha sonra İngiliz Propaganda Bürosu'nda çalışmaya başlaması bizlere tesadüf izlenimi vermiş olsa da, oluşturulan kurum veya birimlerin başarısını kanıtlar niteliktedir. Hiç kuşkusuz bu başarılar İngiltere'nin dünya siyasetindeki yerini sağlamlaştırmak adına atılmıştır. Bu adımlar daha sonrasında gelişerek devam etmiş, benzer kurum veya birimler daha işlevsel hale gelmiştir.

2.2. PROPAGANDADAN KÜLTÜR DİPLOMASİSİNE GEÇİŞ EVRESİ

Şu ana kadar kaleme aldığımız bölümler güçlü devletlerin, arkeolojik araştırma bahanesiyle uyguladıkları siyasetin örneklerini oluşturmaktadır. Uygulanan bu siyaset kültür propagandasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Aydınlanma Çağı'ndan sonra başlayan; Kitab-ı Mukaddes arkeolojisinin doğması, emperyalist düşünceyle güçsüz olanların elindekileri alma düşüncesi, Ari ırk anlayışını kanıtlama çabası, tarihi eser kaçakçılığı ve otoriteden yoksun olan bölgelerde hâkimiyet kurma isteği gibi düşünceler kültür propagandasını bir araç haline getirmiştir. Daha önce bahsettiğimiz bu anlayış 18. Yüzyıldan itibaren yoğun bir şekilde kendisini göstermiştir. 20. Yüzyıla gelindiğinde ise büyük devletler kültür propagandasındaki aksaklıkları görmüş ve bu politikanın uygulama alanının daraldığını fark etmişlerdir.

Uygulanan siyasetin işleyişinin azalması, yabancı devletlerin yeni politikalar üretmesine sebep olmuştur. Kültür propagandası terk edilirken, kültür diplomasisi yeni politikalarının yeni ürünü olarak doğmaya başlamıştır. Ana konumuz olan Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün açılması da bu yeni politikanın aracı olarak oluşturulmuştur. Bu nedendir ki izlenilen siyaseti; kültür propagandası ve kültür diplomasisi olarak ikiye ayırmalıyız. Kültür diplomasisini ve onun uygulamalarına anlatmadan önce konuyu daha iyi kavrayabilmemiz için, kültür propagandasıyla arasındaki farka bakmamız yerinde olacaktır.

2.2.1. Kültür Propagandası

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğüne göre kültür; tarihsel-toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerlerdir. Kültür; eski edebiyatta hars olarak ifade edilmiştir.¹⁶¹ Kültürel miras ise insanların veya toplumların tarih boyunca biriktirdiği maddi veya manevi değerlerin evrenselliğe ulaşarak, bütün insanlığa bırakılan katkı ve değerlerdir. Bu katkı ve değerler mirası yalnızca ait olduğu topluma ya da filizlendiği toprağa ait olmayıp, bütün dünyanın ortak eserleridir. Bu bağlamda bahsedilen mirasın korunması ve onun geçmişten geleceğe ışık tutması için mücadele etmek bütün insanlığın görevidir. Tam da bu noktada Batılı devletler, bahsettiğimiz düsturu temel alarak kendilerinden daha güçsüz durumda olan devletlerin tarihi eserlerine müdahale etmeyi kendilerine görev edinmişlerdir. Onların düşüncesiyle, tarihi eserleri koruyamayan her devletin elindekileri almalı ve kendi inisiyatiflerinde koruma altında tutmalıydılar. Bu bağlamda kültürel mirasın yağmalanmasının da bir bakıma bütün insanlığa karşı işlenmiş bir suç olduğunu görmezden gelmekteydiler.

Keza, bir toplumun diğer toplumun varlığını tehdit etmesi ne kadar suç ise toplumsal ve kültürel değerleri kendi çıkarı doğrultusunda kullanmak da bir bakıma suçtur. Kültür her ne kadar bir toplumun oluşturduğu değerler bütünü olsa da medeniyet de bu kültür çeşitliliğinin bütünüdür. Yalnızca kendi kültür ve değerlerine sahip çıkmak, diğer değerleri ve kültürleri yok olması pahasına kendi çıkarlarında kullanmak medeniyet anlayışının yok olmasına sebep olacağı gibi; kültür veya kültürel mirasların da

¹⁶¹http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=214144, Erişim: 7.04.2017

anlamalarını kaybetmesine yol açacaktır. Kültürel mirasların korunması, medeniyetlerin temellerini oluşturması nedeniyle önem arz etmektedir. Bu korumayla eserlerin olduğu gibi muhafaza edilmesine katkı sağlanacağı gibi; eserlerin bu muhafazası sayesinde hem tarihi değeri açısından hem de anlamını ifade etmesi bakımından önemlerinin kaybolmamasına yardımcı olunacaktır.

Arkeolojinin önem kazandığı ve kazılardan elde edilen eserlerin değerlerinin anlaşıldığı 19. ve 20. Yüzyıllarda eser yağmacılığı üzerinden maddi kazanç sağlanması; birçok eserin anlamını kaybetmesine ve hatta yok olmasına sebep olmuştur. Dünyanın birçok yerinden kaçırılan ve daha sonra devlet müzelerine yerleştirilen eserler vasıtasıyla kültür üstünlüğü uygulanmaya çalışılmıştır. Bu üstünlük kurulduktan sonra devletler, birbirleri üzerinde kültür propagandası yaparak güç gösterisinde bulunmaya çalışmışlardır. Daha sonra kültür propagandası anlayışı terk edilip, kültür diplomasisi halini alsa da bu uygulama uzun yıllar dünya siyasetinin bir parçası olmuştur. Bu nedenle imzalanan uluslararası Lahey Sözleşmeleri ile birlikte savaş esnasında kültürel varlıkların korunması, evrensel sorumluluk olarak görülmüş ve bu varlıklara zarar verilmesi insanlık suçu olarak kabul edilmiştir.¹⁶²

Devletlerarası iletişimin en temel konusu; birbirleri arasında üstünlük kurmak ve karşı tarafa kendini kabul ettirmekten ibarettir. Bu kabul ettirme; bazen silahlı mücadele vasıtasıyla bazen de diplomatik ilişkiler ve anlaşmalar vasıtasıyla yürütülmeye çalışılmıştır. Her iki yol kullanılırken de başarıya ulaşmak için en büyük taktik, propaganda yapmak olmuştur. İster savaş hali ister diplomatik ilişkiler sırasında propaganda, hem kitleleri etkilemek hem de karşı tarafı güç bir pozisyona sokabilmek adına en çok kullanılan taktik olmuştur.

Propagandanın bir siyaset aracı olarak kurumsallaşması oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. 17. Yüzyılda Avrupa, Reform Hareketleri ile karışık bir halde iken; Katolik Kilisesi yaşanan olaylara müdahale etmek zorunda kalmıştır. Bu kargaşanın daha fazla ilerlememesi ve Katolik Kilisesi'nin düşüncelerini halka yaymanın yolları aranmaya başlanmıştır. Bu nedenle 1622 yılında Katolik Kilisesi'nin bir uzantısı olarak

¹⁶² Bkz., Lahey Sözleşmesi 1954 İçin: (portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html) Erişim: 10.04.2017

Sacra Congregatio Christiana Nomini Propaganda adıyla bir kurum oluşturulmuştur.¹⁶³ Böylece Papa, hem kendi görüşlerini hem de Katolik inanç ve yaşayışını daha geniş bir kapsamla yayma olanağı bulmuştur.

Köklü bir geçmişe sahip olan propaganda sistemi, birçok dönemde birçok ülke tarafından kullanılmaya devam edilmiştir. Belki ilk olmamakla birlikte propaganda faaliyetlerinin en büyük örnekleri ise I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı sıralarında yaşanmıştır. Katolik Kilisesi'nin daha önce kurumsallaştırdığı propaganda sistemi İngiltere tarafından da resmi devlet organı olarak kullanılmıştır. I. Dünya Savaşı öncesi İngiliz Hükümeti'nce oluşturulan Savaş Propaganda Bürosu, bu amaca hizmet etmiş kurumlardan birisidir. Savaş Propaganda Bürosu, sadece Wellington House'a bağlı bir kurum olsa da genel çerçevede propaganda ofisi olarak Wellington House kabul edilmiştir.¹⁶⁴ Wellington House I. Dünya Savaşı boyunca faal şekilde görev yapmayı başarmış, dönemin ünlü tarihçilerinden Arnold Toynbee'yi kendisine danışman olarak seçmiştir.

I. Dünya Savaşı döneminde; Amerika'yı savaşa sokmak için mücadele eden İngiliz Hükümeti, Amerikan toplumu üzerinde savaştaki haklılıklarını göstermek için birçok propaganda faaliyetine girişmiştir. Propaganda amacıyla yayınlanan ve savaş esnasında en dikkat çeken çalışma ise Washington İngiliz Büyükelçisi görevinde bulunan Viscount J. Bryce'un, Almanya'nın Belçika'da uyguladığı zulüm ve Osmanlı'nın Ermeniler üzerinde uyguladığı politikalara ait yayınladığı raporlardır. Her iki raporun da benzerlikler taşıması ve raporlarda ikinci el kaynaklar kullanılması, raporları şüpheli duruma düşürmüştür. Bu raporların taraflı olduğu tartışmalarını bir kenara bırakırsak; raporların savaş yıllarında Amerika'yı savaşa çekmek için hazırlanmış en büyük propaganda faaliyeti olduğu birçok araştırmacı tarafından kabul edilmiştir. Zira Bryce; her iki raporu hazırlarken olaylara şahsen tanık olmamış, buna ek olarak rapor yazılırken birincil el kaynaklardan da yararlanmamıştır. Bu raporlar hakkında Horace C. Peterson, *Propaganda for War*¹⁶⁵ adlı eserinde; "... (*Byrce'un Raporu*) yargısız infazın

¹⁶³ Terence H. Qualter, Çeviren; Ünsal Oskay, *Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ankara, 1980, Cilt 35, Sayı 1, s. 255.

¹⁶⁴ Justin McCarthy, *İngiliz Propagandası*, Wellington Evi ve Türkler, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 5.

¹⁶⁵ Horace C. Peterson, *Propaganda For War- The Campaign Against American Neutrality 1914-1917*, Universty of Oklahoma, Oklahoma Press, 1939, s. 58.

en uç örneğidir. Esasen raporun kendisi savaşta gerçekleştirilmiş en büyük vahşettir.” demektedir. Byrce’un, Arnold Toynbee ile birlikte Mavi Kitap¹⁶⁶ olarak bilinen bir başka propaganda amaçlı derlemeyi hazırlaması da bir diğer dikkat çeken husustur. Ancak bu kitap yazarları içinde Byrce yer almış olsa da kitabın asıl sahibi Arnold Toynbee’dir. Bu derlemedeki yazılan olaylarla, Almanya için hazırlanan raporlardaki olayların oluş şekilleri arasında benzerlikler olduğu görülmektedir. Benzer bir diğer durum ise Alman raporları ve Osmanlı için yazılmış olan kitapta sunulan kaynakların menşeidir. Mavi Kitap’ta yer alan olayların anlatımında kaynak belirtilmeyip gözlemler aktarılırken; sunulan birçok kaynağın ikincil ve üçüncül kaynaklar olduğu görülmüştür.¹⁶⁷

I. Dünya Savaşı’nda İngiltere’nin uyguladığı yoğun propaganda faaliyetlerinin benzer sistematüğini, II. Dünya Savaşı sırasında Almanya’nın da uyguladığını görmekteyiz. 1933 yılında Nazi Almanya’sında kurulan Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı; Nasyonal Sosyalist düşüncüyü halka yaymayı amaçlamış ve büyük ölçüde de başarı sağlamıştır. Kurulan bakanlığın başına Hitler’in en yakın adamlarından Joseph Goebbels getirilirken, Goebbels’in bu alanda başarılı bir politika uyguladığını söylememiz mümkündür. Nazi Almanya’sı bu bakanlık sayesinde, II. Dünya Savaşı boyunca ideolojilerini yaymaya çalışmış ve bu dönem içerisinde oldukça başarılı olmuştur. Bu başarı özellikle Almanya’nın savaşta üstün olduğu 1939-1942 yıllarında oldukça belirgin bir hal almıştır.¹⁶⁸ Bu başarının sebebi; oluşturulan bakanlığın görevinin, sadece diğer devletlerle mücadele etmek için kurulmuş olmamasıdır. Öyle ki bu bakanlığın yetkileri genişletilmiş ve Almanya’daki halkla ilgili bütün bölümler bu bakanlığın kontrolüne geçmiştir. Bir nevi propaganda sadece düşman üzerinde uygulanan bir silahken; Nazi Almanya’sıyla birlikte kendi halkını kontrol için de kullanılmaya başlanılmıştır. Bu durum Nazi Hükümeti’nin kendi halkını siyasi ideolojilerine göre yönlendirebilmesini sağlamıştır.¹⁶⁹

Propaganda kelimesi sözlük anlamı bakımından; bir düşünce veya öğretiyi karşı tarafa benimsetmek yahut telkinler yoluyla bu fikri yaymaya çalışmak, faaliyetlerde

¹⁶⁶ Mavi Kitap, Orijinal İsmiyle: The Treatment of Ermanians in Ottoman Empire 1915-1916

¹⁶⁷ McCarthy, a.g.e., 2002, s. 6.

¹⁶⁸ Aristotle A. Kallis, Nazi Propaganda and Second World War, Palgrave Macmillan, New York, 2005, s. 43.

¹⁶⁹ Kallis, a.g.e., s. 44.

bulunmak anlamını taşımaktadır. Bunun en iyi ve en başarılı uygulayışını da yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere İngiltere ve Almanya gerçekleştirmiştir. Yalnızca bu iki devlet değil birçok devlet, başka devletlerle aralarındaki yarışın bir silahı olarak propagandayı kullanmış ve belli ölçüde başarı sağlamıştır. Devletlerin, kültürel ve ideolojik açıdan insanları etki altına alan propagandayı, iki dünya savaşı arasında başarıyla uygulandığı görülmektedir. Kültürel propagandayı sadece kültür varlıkları üzerinden çalışmalar yapmak yahut eski eserleri maddi kazanç unsuru olarak kullanmak olarak göremeyiz. Kültürel propaganda uygulanırken; eski eserler üzerinde çalışmalar yapmak, yalnızca paravan olarak kullanılmıştır. Bu paravanı göz önünde bulundurarak; kültür propagandasıyla, propaganda olgusunu ayrı tutmamız mümkün değildir. Keza, propaganda sistemi, belli bir dönemden itibaren etkinliğini kaybederken; yerini kültürel diplomasiye bırakmaya başladığı görülmektedir. Bu kavramları birer sistem silsilesi olarak kabul görmemiz mümkündür.

2.2.2. Kültür Diplomasisi

Kültür diplomasisinin önemi özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra anlaşılmıştır. Savaştan hemen sonra, ülkelerin propaganda yerine kültürel diplomasiye daha fazla önem verdiği görülmüştür. Propaganda ve kültür diplomasisi arasındaki en önemli fark ise propagandanın bir üstünlük kurma aracı olarak kullanılmaya çalışılması; kültür diplomasisinin ise karşı ülkeyi veya topluluğu ikna etmeye çalışmadan, kendi kültür öğelerini anlatma ve kabul görmesini sağlamaya çalışmaktan ibarettir. Bununla birlikte propaganda tek başına devlet eliyle uygulanabilirken, kültür diplomasisi tek başına uygulanabilir değildir ve iletişim gerektirmektedir. Bu da kültür diplomasisi denildiğinde; birey ya da toplumları akla getirmektedir.¹⁷⁰ Bu durumda kültürel diplomasiyi, uluslararası mücadelenin en işlevsel yöntemi olarak kabul edebiliriz. Zira kültürel açıdan kabul görmüş bir devlet, diğer devletler üzerindeki çıkarlarını daha kolay şekilde gerçekleştirebilmektedir. Bahsettiğimiz bu durum da hedefteki ülkeye karşı, yaptırım gücünün artmasına sebep olacaktır.¹⁷¹

¹⁷⁰ Fırat Purtaş, Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri; Kültürel Diplomasi, Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi, Ankara, 2013, Cilt 7, Sayı 13, s. 5.

¹⁷¹ Purtaş, a.g.e., 2013, s. 6.

Kültür diplomasisinin Avrupa'daki uygulayıcılarına baktığımızda; Fransa, Almanya ve İngiltere'nin bu konuda ilerleme kaydettiklerini görmekteyiz. Konumuz itibariyle İngilizlerin Türkiye'deki kültür faaliyetleri ele alınmış olsa da bu politika dünyanın birçok yerinde, birçok ülkesi tarafından erken ve geç dönemler olmak üzere uygulamaya koyulmuştur. Birleşik Krallık namına kültür faaliyetleri yürütmek amacıyla kurulan British Council'den önce; diğer devletler başka isimler altında, benzer faaliyetler yürütmekteydi. Bu köklü politikanın öncülüğünü ise Avrupa'da, Fransa'nın üstlendiğini görmekteyiz.

Fransa; 1883 yılında Fransız Büyükelçi Paul Cambon'un ve Pierre Foncin'in çalışmalarıyla, Alliance Française adlı kurumu oluşturmuştur. Paul Cambon, bir dönem Osmanlı Devleti'nde Fransız Büyükelçiliği görevinde bulunmuş bir bürokrat olarak kültür diplomasisinin gücünü görmüştür.¹⁷² Alliance Française kurulduğu dönemde; Jules Verne, Louis Pasteur, Ferdinand de Lesseps, Armand Colin ve Ernest Renan gibi dönemin ünlü yazar ve bilim adamlarını da bünyesinde bulundurmuş ve desteklerini almıştır.¹⁷³ Bu kurum; Fransız ve Frank kültürünü tanıtmak-yaymak, ülke içinde ve dışında Fransızca öğrenimini arttırmak ve de kültürel etkileşimi arttırmak amacıyla oluşturulmuştur. Alliance Française, doğrudan Fransız Dışişleri Bakanlığı'na bağlı; ancak uygulama bakımından özerk bir kurumdur. Kurumun ilk ismi *Fransızca Dilini Yurtdışında ve Kolonilerde Yaygınlaştırma Milli Birliği*'dir (*Association Nationale Pour la Propagation de la Langue Française Dans les Colonies eta l'etranger*).¹⁷⁴

İlk isminden de anlaşılacağı gibi bu kurum; Fransız kültür ve dilini yaymayı amaçlamaktadır. İsminin içinde yer alan “koloni” kelimesinin vurgulanması da dikkat edilmesi gereken bir husustur. Kurum amaçlarını tüm dünyada Fransız dili ve Fransızca dil kültürlerini tanıtmak ve yaygınlaştırmak olarak belirtirken; kar amacı gütmeyen, modern ve yenilikçi olarak kültürel çeşitliliğe saygı vurgusu yapmaktadır.¹⁷⁵ Alliance Française kuruluşunun aynı yılında ilk yurtdışı ofisini Barcelona'da, daha sonra 1889

¹⁷² <https://www.britannica.com/biography/Paul-Cambon>, Erişim: 20.05.2017

¹⁷³ <https://www.alliancefr.org/index.php/en/who-are-we/alliance-francaise-paris-ile-de-france>, Erişim: 20.05.2017

¹⁷⁴ Kerstin Martens- Sanen Marshal, *International Organisations and Foreign Cultural Policy. a Comparative Perspective Of Germany, France and Britain, Transnational Associations, Collaborative Research Center*, 2003, s. 271-285.

¹⁷⁵ <https://www.alliancefr.org/index.php/en/who-are-we/alliance-francaise-paris-ile-de-france>, Erişim: 20.05.2017

yılında Asya'da Hint Alliance Française ofisini oluşturmuştur. Bu iki ofisin kuruluşundan sonra da Avustralya'da yapılandığı görülmüştür. Böylece Avrupa'da kültürel diplomasiye geçişin en erken örneğini Alliance Française ile görmüş olmaktadır. Kısacası Alliance Française, İngiliz benzer kuruluşu olan British Council (1934) ve Almanya'nın da benzer kuruluşu olan Goethe Institut (enstitüsü) (1951) arasında ilk açılan kurum ve kültürel diplomasinin ilk temsilcisi olmuştur.

İngiltere, British Council yapısını; Almanya'nın oluşturduğu kurumdaki daha önce kurmuş olsa da, konumuz gereğince British Council'e daha geniş yer vereceğimiz için Almanya'nın oluşturduğu kuruma göz atmamız daha doğru olacaktır. II. Dünya Savaşı'ndan önce Almanya'nın propagandayı en iyi kullanan ülkeler içerisinde olduğundan ve hatta propaganda bakanlığını oluşturduğundan bahsetmiştik. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Nazi Almanya'sının yok olmasıyla birlikte, propaganda bakanlığı da ortadan kalkmıştır. Savaşın Almanya aleyhine sonuçlanması ve propaganda zemininin ortadan kalkması, Almanya'nın çalışmalarını kültürel ve eğitimsel alanlara yönlendirmesine neden olmuştur.¹⁷⁶ Almanya; Goethe Enstitüsü'nü 1951 yılında, Alman Akademisi'nin kurumu olarak açmıştır. Ancak Goethe Enstitüsü'nün kuruluşunu, 1932 yılına kadar dayandırmamız mümkündür. Enstitü oluşturulmadan önce de Alman Hükümeti vasıtasıyla öğrenci değişim programlarının hazırlandığı ve uygulandığı bilinmektedir. Almanya, 1932 yılında Goethe Enstitüsü benzeri bir kurum oluşturulmaya çalışılmış; ancak II. Dünya Savaşı'nın yaklaşmasının doğurduğu sorunlar buna engel olmuştur.¹⁷⁷ Goethe Enstitüsü; Fransızların ve İngilizlerin kurmuş oldukları kurumların yapısına paralel olarak, Almanca öğretmek ve Alman (Cermen) kültürünü tanıtmak maksadıyla kurulmuştur.¹⁷⁸ Goethe Enstitüsü; Fransa ve İngiltere'ye göre daha geç dönemde kurulmuş olmasına rağmen, kültürel diplomasinin en sağlam örnekleri arasındaki yerini almıştır. Öyle ki Goethe Enstitüsü 1951 yılında kurulmuş olmasına

¹⁷⁶ John Hemery, *Training for Diplomacy; An Evolutionary Perspective*, The New Public Diplomacy; *Soft Power In International Relations*, Palgrave Macmillan, 2005, New York, s. 200.

¹⁷⁷ Anthony Haigh, *Cultural Diplomacy in Europe*, Council of Europe Strasbourg, New York, 1974, s. 107.

¹⁷⁸ Martens-Marshall, a.g.e., 2003, s. 271-285.

rağmen, enstitü vasıtasıyla 1963 yılına kadar 500.000 kişinin dil kurslarına katıldığı ve 100'den fazla kültür enstitüsünün oluşturulduğu bilinmektedir.¹⁷⁹

Bu kurumlar kültür propagandasının gelişip, kültür diplomasisine dönüşümün en kapsamlı örneklerini oluşturmaktadırlar. Bu diplomasi tarzı; sadece kültür faaliyetleri ya da kültürel etkileşimi arttırmak amaçlı diplomasi tarzı için değil, aynı zamanda kültürlerin benimsetilmesinin mücadelesi için kullanılan bir araç olarak da kullanılmıştır. Diğer açıdan kültürel faaliyetleri ve kültür kurumlarını sadece bir asimilasyon aracı olarak görmemiz de yanlış bir yaklaşımdır. Bu diplomasi tarzı; devletlere birbirleriyle yakınlaşma ve iletişim bağı oluşturmayı da sağlamaktadır. Bu yakınlaşmalar, ileriye dönük anlaşmalara ve ticaretin gelişmesine katkı sağlamakla birlikte; kültürel etkileşimin fazlalığı sayesinde, dolaylı veya doğrudan yollarla devletlerin müttefiklik çatısı altında toplaması potansiyelini arttırmaktadır. Kültürel diplomasi uygulaması bir nevi, propaganda faaliyetlerinin olumsuz etki ve uygulamalarının en aza indirilmiş halidir. Ancak her iki uygulamanın birbirinden çok farklı işlem ve faaliyet alanlarının olduğunu unutmamız gerekmektedir.

2.2.3. Kültür Diplomasisinin Türkiye'ye Etkisi

Dünya siyasetinde söz sahibi olan devletlerin kültürel diplomasiye geçmesi hiç kuşkusuz birçok yönden Türkiye'yi de etkilemiştir. Gerek doğrudan bu kurumlar vasıtasıyla, gerekse de bu kurumların açtığı okullarla Türkiye bu diplomasi tarzının içerisinde yer almıştır. Kültürel diplomasiye geçiş sadece yukarıda bahsettiğimiz kurumların oluşturulmasıyla ve onların uygulamalarıyla gerçekleşmemiştir. Bu kurumların oluşturulmasından önce de kültürel diplomasiye geçişin izleri görülmektedir. Bu geçişi Türkiye üzerinden inceleyecek olursak; Almanya'nın, Türkiye'deki kültürel diplomasiye diğer devletlerden daha önce başlamış olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye ve Almanya arasında 1924'te Dostluk Anlaşması'nın imzalanması, 1927'de İkamet Anlaşması'nın imzalanması ve 1929 yılında İstanbul'da Alman Arkeoloji Enstitüsü kurulması; kültürel diplomasiinin örneklerini oluşturmaktadır. Ayrıca İstanbul'da açılan Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün haricinde; Osmanlı Devleti'nden itibaren faaliyet gösteren Alman okullarını da bu uygulamanın

¹⁷⁹ Haigh, a.g.e., 1974, s. 113.

ilkel örnekleri arasına almamız mümkündür. Bunun temel sebebi olarak, bu okulların etkilerinin cumhuriyet dönemine yansımalarını gösterebiliriz. Bu okullar daha çok Alman vatandaşlarına eğitim vermek amacıyla kurulmuş olmasına rağmen; İstanbul'daki Alman Okulu'nun 1936-1937 yılındaki toplam 642 öğrencisinden sadece 150 kişinin Alman, geri kalan mevcudunun ise Türk olduğu görülmektedir.¹⁸⁰ Öte taraftan, 1937 yılında Türkiye'den yurtdışına gönderilen öğrencilerin; %80'nini Almanya'ya gönderilen öğrencilerin oluşturduğu görülmektedir.¹⁸¹ 1936-1937 yılları için sunulan iki farklı örnekte, kültürel etkileşimin ulaştığı boyutlar net bir şekilde görülmektedir.

II. Dünya Savaşı yaklaşırken Almanya ile Türkiye'nin münasebetleri oldukça fazladır. Savaşın eşiğinde bulunan Avrupa'dan diğer ülkelere ciddi şekilde göç dalgası yayılmaya başlamıştır. Bu göç dalgası içinde Nazi zulmünden Türkiye'ye birçok akademisyen ve bilim insanı göç etmiş; Türkiye'nin köklü kuruluşlarında görev yapmaya başlamışlardır. Sadece bu iletişim ve göç dalgası sayesinde bile, kültürel etkileşim artmış ve Türk üniversitelerinde Alman ekolü kendisine yer edinmiştir.

Almanya gibi, Türkiye'de kültürel diplomasiye önem veren bir diğer devlet de Fransa olmuştur. Fransa Büyükelçiliği'nin 1930 yılında; Türk Dışişleri Bakanlığı'na müracaatı üzerine İstanbul'da Fransız Arkeoloji Enstitüsü oluşturulmuştur. 1931 yılında Beyoğlu'nda resmen açılan enstitünün başına, okulun açılmasında da büyük katkısı olan mimar ve sanat tarihçisi Albert Gabriel getirilmiştir.¹⁸² Gabriel; 1930-1940 ve 1945-1956 yılları arasında iki kez enstitüye başkanlık yapmıştır. Albert Gabriel'in, Darülfünun'da görev yaptığına daha önceki bölümlerde değinmiştik. Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün oluşturulmasıyla birlikte, Fransa da Almanya'dan sonra kendisini Türkiye toprakları üzerinde işlevsel hale getirmek için yoğun çaba harcamıştır. Fransa'nın Türkiye topraklarında kendi okullarını açma geleneği, Osmanlı Devleti zamanına dayanmaktadır. Ancak değişen konjonktür, Fransa'nın lehine olmamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra kültürel diplomasinin yaratmış olduğu farkındalıkla birlikte Türkiye de

¹⁸⁰ Ahmet Özgiray, Türk Alman İlişkileri 1923-1939, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt 13, 1998, s. 12.

¹⁸¹ Cemil Koçak, Türk Alman İlişkileri 1923-1939, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 181.

¹⁸² Bkz. Albert Gabriel için: Semavi Eyice, Albert Gabriel, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 13, s. 276.

yabancı okullara kısıtlamalar getirmeye başlamıştır. 1931 yılında ilkokul çağındaki Türk öğrencilerin yabancı okullarda eğitim almasının yasaklanması bunun bir örneğini teşkil etmektedir. Bu ve benzeri kanunların çıkartılmasıyla birçok Fransız okulunun kapatıldığı görülmüştür.¹⁸³ Üstelik bu kanun sadece bir başlangıç olmuş; ilerleyen yıllarda Türkiye'nin yabancı okullar üzerindeki denetimi sıklaşmıştır. Bu sıkı denetim Fransa'nın eğitimsel açıdan Türkiye'de faaliyet yürütmesinin önünü tıkamıştır. Fransa, Türkiye'de yaşadığı bu sorunu kültürel diplomasi yolları arayarak aşmaya çalışmıştır.

İngiltere'nin Türkiye üzerindeki kültürel etkileşimi de tıpkı Fransa gibi, Osmanlı Devleti zamanından itibaren başlamış bulunmaktaydı. Değişen konjonktür, Fransa gibi İngiltere'yi de etkilemiş; ancak İngiltere bu değişime ayak uydurabilmiştir. İngiltere'nin kültürel diplomasiyi kurumsallaştırmasından itibaren, diğer devletler gibi kültürel diplomasiye önem vermeye başladığı görülmüştür. Bu değişim sürecinin İngiltere için de Fransa gibi sancılı olduğunu söylememiz mümkündür. Zira İngiltere'nin ilk izlediği yol kültürel propaganda olmuştur. İngiltere, özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında savaş propagandasına ve kültürel propagandaya önem vermiştir. Gelişen ve ilerleyen medeniyet anlayışı, İngiltere'nin bu propagandasının yetersiz olduğunu kanıtlamış; Almanya ve Fransa örneğinde olduğu gibi kültürel diplomasiye önem vermesine sebep olmuştur.

İngiltere, Yakın Doğu'da her ne kadar kültürel diplomasiye önceden başlamış olsa da Türkiye üzerindeki kültürel diplomasi uygulaması, diğer devletlere oranda geç başlamıştır. Bunun temel sebebini; İngiltere'nin Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'ya karşı savaşmış olması ve Türk Bağımsızlık Savaşı sonrasında, diplomatik gerginliklerin uzun süre devam etmesi olarak görebiliriz. Bu dönemdeki Türk-İngiliz gerginliği doruk noktalara ulaşmış olmasına rağmen; yeni kurulmuş bir devlet olan Türkiye'nin varlığı birçok güçlü ülkeyi ilgilendirdiği kadar İngiltere'yi de ilgilendirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında yaşanan Türk-İngiliz gerginliği; 1930'lu yıllarda azalmış, bununla birlikte yavaş bir seyirle de olsa gelişmiş ve ilerlemiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı yıllar ve sonrasında ki dönem, İngiliz ilgisinin Türkiye'de yoğunlaştığı en önemli bölümü oluşturmuştur. Tam da bu dönemlerde İngiltere'nin

¹⁸³ Ayten Sezer, Osmanlı'dan Cumhuriyete Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1999, s. 178-179.

kültür hamleleri, peşi sıra gelmeye başlamıştır. İngiltere'nin Türkiye üzerindeki, kültürel etkileşim ve yakınlaşma çabası sırasında British Council, İngiltere'nin kültürel diplomasisinin kurumsallaşmış organı olmuştur.

2.3. BRİTİSH COUNCIL VE TÜRKİYE

2.3.1. British Council ve Yapısı

Kültürel Diplomasi derinlemesine incelendiği takdirde; aslen uluslararası süreç içinde kendi kültürünü korumak ve bu yapıyı olduğu gibi diğer ülkelere benimsetmektir. II. Dünya Savaşı'na giden süreçte Faşizm ve Nazizm gibi düşünce akımlarının artması ve bu yolda izlenen propaganda politikası, Avrupa'yı savaşın eşiğine getirmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir akım halini almış olan kültürel diplomasinin (veya kamu diplomasisi olarak da kabul edilir), daha fazla gelişmeye başladığı ve modern mücadelenin aracı olarak kullanıldığı görülmüştür. II. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu yoğun propaganda savaşı, İngiltere'nin yeni tedbirler almasını gerektirmiştir. Özellikle de bu dönemde geleneksel dışişleri faaliyetlerine, alternatif bir uygulama gerekli olarak görülüyordu.¹⁸⁴ İngiltere bu arayışına en uygun politika olarak kültürel diplomasiyi kabullenmiştir. Zira bu uygulamayla sadece İngiliz nüfusuna değil, yabancı ülkelerdeki nüfuslara da rahatlıkla ulaşılabiliyordu. Bu alternatif arayışla birlikte, kültürel diplomasi gelişirken; British Council'in kurulmasına giden ilk aşama da gerçekleşmiş oldu.

Kültürel diplomasi politikasını en iyi uygulayan devletler; Almanya ve Fransa olarak görülmekteydi.¹⁸⁵ Kültürel propagandadan kültürel diplomasiye geçişin en başarılı örneklerinin gene Fransa ve Almanya tarafından verildiğini de daha önce belirtmiştik. Bu iki başarılı örneğin yanında İngiltere'nin yeri de yadsınamayacak kadar fazladır. Bu konuda özellikle Fransa, 1920'li yılların sonlarına gelindiğinde; kendi kültürünü,

¹⁸⁴ Philip N. Toylar, Cultural Diplomacy and The British Council; 1934-1939, British Journal of International Studies, Cambridge University Press, Cilt 4, 1978, s. 244.

¹⁸⁵ Richard G. Shakespeare, The British Council and Cultural Propaganda During The Interwar Period, School of History Collage of Arts and Law University of Birmingham, Birmingham, 2013, s. 26.

diplomasinin bir parçası olarak sunmaktaydı.¹⁸⁶ Fransa'nın ardından İngiltere'nin de kültürel diplomasiye eğilmeye başladığını ve Avrupa'da propagandadan kültürel diplomasiye geçişin ikinci büyük örneğini oluşturduğunu görmekteyiz.

Fransa'nın oluşturmuş olduğu kültürel yapının başarısı; İngiltere'nin, British Council'i kurmasına yol açmıştır. Bu kurum 1934 yılında, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak; Avrupa, Ortadoğu ve Güney Amerika'da İngiliz kültür hareketlerini ve İngiliz faaliyetlerini geliştirmek amacıyla kurulmuştur. Ana hedef kültürel gelişimi sağlamakla birlikte; İngiliz kültürünü, hayatını, dilini, bilgi ve düşüncesini diğer toplumlara anlatmak ve yaymaktır.¹⁸⁷ Kurum ana hedef ve faaliyet alanını ifade edecek şekilde ilk olarak British Committee for Relations with Other Country ismiyle kurulmuş; daha sonra ise British Council (İngiliz Heyeti ya da İngiliz Kültür Heyeti) ismini almıştır.¹⁸⁸ İlk isminden de anlaşılacağı gibi; kurum, diğer devletlerle olan ilişkileri güçlendirmek ve bir bağ oluşturma hedefi gütmekteydi. Endüstriden sanayiye ve hatta bilime kadar, dünyanın her yerinde İngiliz anlayışını anlatmak ve çıkar gruplarını bir araya getirmek ana hedefleri olarak belirlenmiştir.¹⁸⁹ British Council, bütün bu tanımlamaları kabul etmenin yanında; kendi faaliyetlerini "kültür ilişkisi" olarak tanımlamakta ve "kültürel diplomasiye" hizmet ettiğini kabul etmemektedir.¹⁹⁰ British Council konuyla alakalı; "*Kamu diplomasisi hükümet faaliyetidir. Biz ne yaparsak yapalım bu hükümet faaliyeti değildir.*"¹⁹¹ diyerek, hükümetten bağımsız hareket ettiğini iddia etmektedir. Buna karşılık İngiliz hükümeti ise British Council'in faaliyetlerini kültürel diplomasi olarak görmektedir. Zaten British Council'in çalışmaları; İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın bir parçası olarak Avam Kamarası Dışişleri Komitesi tarafından incelenmektedir. Ayrıca British Council'in çalışmaları, İngiliz

¹⁸⁶ Ali Fisher, A Story of Engagement: The British Council 1934-2009, British Council, 75 Years of Cultural Relations, s. 17.

¹⁸⁷ Alice Byrne, The British Council and the British World, 1939-1954, Groupe de Recherches Anglo-Américaines de Tours, Université de Tours, 2013, s. 21.

¹⁸⁸ Kerstin Martens, Culture And Foreign Policy- A Comparative Study of Britain, France and Germany, Collaborative Research Center "Transformations of the State", s. 5.

¹⁸⁹ Fisher, a.g.e., s. 13.

¹⁹⁰ Tim Rievera, Distinguishing Cultural Relations From Cultural Diplomacy; The British Council's Relationship with Her Majesty's Government, The USC Center on Public Diplomacy, Figueroa Press, Los Angeles, 2015, s. 5.

¹⁹¹ Rievera, a.g.e., 2015, s. 9.

hükümetince de desteklenmektedir.¹⁹² Bu bağlamda British Council her ne kadar kendi faaliyetlerini “kültürel ilişki” olarak adlandırmış olsa da uygulamaları genel literatürde kamu diplomasisi veya kültürel diplomasi olarak adlandırılmaktadır.

İngiltere'nin propagandadan kültür diplomasisine geçişinin gecikmesinin en önemli sebeplerinden birisi maddiyattır. Keza kültür faaliyetlerinin yürütülmesi için kurulmuş olan British Council yapısı, diğer gelişmiş devletlerin kültür diplomasisine ayırdıkları bütçeyle rekabet edebilecek düzeyde bulunmuyordu. British Council, 1934 yılında kurulması için maliye hazinesinden alınan sadece 6.000 pound gibi düşük bir bütçeyle yapılanmaya çalışılmaktaydı.¹⁹³ Bu maddi sorun bir sonraki yılda da devam etmiş; ancak British Council'in kültür faaliyetlerindeki başarılarının ardından ödenekleri arttırılmaya başlanmıştır. Kurum 1935-1936 yıllarında 5.000 pound, 1936-1937 yıllarında 15.000 pound, 1937-1938 yıllarında ise 60.000 pound ödenek almıştır.¹⁹⁴ Bu nedendir ki, kurumun ilk yılları; idari yapılanmayı geliştirmeye çalışmak ve fonlarını arttırmaya çalışmakla geçmiştir.

British Council'in çalışma alanı, İngilizce eğitime destek vermeye odaklı olarak; yurt dışında ders, geziler, müzik toplulukları ve sanat sergileri yoluyla İngiliz kültürünü yaymaya çalışmaları olarak belirlenmiştir.¹⁹⁵ British Council'in kuruluş aşaması tamamlandıktan ve ilgi alanları belirlendikten sonra 1937 yılında Council'in müdürlüğüne Lord Lloyd getirilmiş ve kurum, kültürel çalışmalarını hızlandırmaya başlamıştır. Bu kurum başarılı çalışmaları sayesinde dünyanın en büyük dil organizasyonlarından birisi haline gelmiştir. Ayrıca British Council ilk defa 1940 yılındaki Kraliyet Tüzüğü'nün (Royal Charter) kabul edilmesiyle bağımsız ve kalıcı bir statüye sahip olmuştur.¹⁹⁶ British Council, bu statüyle bağımsızlığını kazanmış gibi gözükse de kültürel diplomaside İngiltere'nin baş kurumu olmaya devam etmiştir.

¹⁹² Atsuko Ichijo, *Cultural Diplomacy In The Contemporary United Kingdom; The Case of The British Council, Cultural Diplomacy and Cultural Imperialism; European Perspective(s)*, Peter Lang, Frankfurt, 2012, s. 82.

¹⁹³ Byrne, a.g.e., 2013, s. 22.

¹⁹⁴ Toylar, a.g.e., 1978, s. 261.

¹⁹⁵ Hwajung Kim, *Cultural Diplomacy as the Means of Soft Power in a Information Age*, (http://www.culturaldiplomacy.org/pdf/case-studies/Hwajung_Kim_Cultural_Diplomacy_as_the_Means_of_Soft_Power_in_the_Information_Age.pdf), Erişim: 28.04.2017

¹⁹⁶ Fisher, a.g.e., s. 19.

Böylece Council; hükümete bağlı olmayan yarı resmi, özerk bir konumla çalışmalarını sürdürmeye devam etmiştir.¹⁹⁷

2.3.2. British Council ve Türkiye İlişkisi

British Council kurulduğu tarihten itibaren dünyanın birçok yerinde faaliyetlere başlamış, Türkiye de tercih edilen ülkeler arasındaki yerini almıştır. Her ne kadar Milli Mücadele yıllarında Türkiye ve İngiltere arasında gergin bir siyasi süreç yaşanmış olsa da Musul Sorunu'nun çözülmesinden sonra sürecin düzelmeye başladığı görülmüştür. Normalleşen siyasi süreçle birlikte İngiltere'nin Türkiye siyasetine verdiği önem artmış; Osmanlı Devleti zamanında olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de İngiliz nüfuzu fark edilir derecede artmaya başlamıştır. Bu bağlamda British Council'in Türkiye'de resmi kültür faaliyetlerinde bulunmaya başlaması 1937 tarihlerine rast gelmektedir. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loraine'in İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı mektupta; British Council'in Türkiye'de daha geniş kültürel faaliyetlerde bulunmasını istemesi ve bu yaklaşımın Türkiye tarafından iyi niyetle karşılanacağını önermesi, resmi çalışmaların yeni başladığı izlenimini vermektedir. Elçi Loraine aynı mektubunda, bu sayede devam etmekte olan Sultanahmet Kazıları için yeni sondaj tekliflerinde de bulunulabileceğinden bahsetmektedir.¹⁹⁸ Loraine'in bu öngörüsü ve önerisiyle, British Council'in Türkiye'de başlatmış olduğu kültür çalışmalarının altında yatan sebeplerden bir tanesinin neyi temsil ettiğini anlamış bulunmaktayız.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Loraine'in bahsettiği bu kazılar; British Council'in kurulmasından önce İngiliz arkeologlar tarafından, 1927 yılında Sultanahmet'te Bizans Sarayı'nın bulunması amacıyla başlatılan kazılardır.¹⁹⁹ Ancak İngilizlerin bu kazı çalışmaları çok kısa sürmüş ve akabinde durdurulmuştur. 1935 yılında ise Sultanahmet Meydanı'nda ikinci kez kazı çalışmaları başlatılmıştır. Bu seferki kazı çalışmasını İngiliz akademisyen Profesör J. H. Baxter üstlenmiş ve yönetmiştir. Profesör Baxter; İskoçya'nın Fife bölgesinde yer alan ve dünyanın en eski üniversitelerinden biri olma özelliğine sahip olan St. Andrews Üniversitesi'nde tarih bölümü araştırmacılarından.

¹⁹⁷ Toylar, a.g.e., 1978, s. 263.

¹⁹⁸ FO 395-586 P 366 /123 /150.

¹⁹⁹ Bkz. Sultanahmet Kazısı Hakkında Detaylı Bilgi İçin: Yasemin Tümer Erdem, Atatürk Dönemi Arkeoloji Çalışmalarından Biri Sultanahmet Kazısı, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara, 2005, Sayı 62, s. 747-774.

1935 yılında Sultanahmet Meydanı'nda ikinci kez kazıya başlama kararı üzerine Baxter kazılarının başına getirilmiş ve British Council bu kazıların arka kimliğinde yer alarak çalışmaları desteklemiştir.²⁰⁰ Aslında kazıların resmi sponsoru Walker Trust Vakfı'nın başkanlığını yapan girişimci David Russell'dır; ancak resmi yazışmalardan anladığımız üzere ki ileriki bölümlerde de bahsedeceğimiz, British Council'in kazı çalışmalarına dolaylı yoldan müdahil olduğu ve yönlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda British Council'in Türkiye'deki resmi olmayan faaliyetlerini 1935-1936 yıllarına kadar götürmemiz mümkündür.

Sultanahmet Kazıları'nın ikinci kez başlamasından sonra devreye giren British Council, bu çalışmanın destekçisi olurken; Türkiye'de İngiliz kültürel çalışmalarını geliştirecek fikirler üretmeye başlamıştır. Türkiye'de uygulanacak fikirlerin neler olacağı, hangi kurumların kurulacağı ve en önemlisi de Türkiye'de bu fikirlerin nasıl karşılanacağı hususları, British Council'in Türkiye'deki ilk sorunlarını teşkil etmiştir. British Council'e göre sorunların oluşmasının en büyük sebebi; Türkiye'nin yeni kurulmuş bir cumhuriyet olarak, ulus-devlet kimliğini oturtmaya çalışmasıdır. Bu kimlik sebebiyle Türk hükümeti, dışarıdan gelecek kültür etkileşimlerine oldukça mesafeli davranmaktaydı. Türkiye'de görev yapmakta olan İngiliz diplomatlar ile İngiltere'deki diplomatlar arasındaki yazışmalar bizlere bu görüşü somut bir şekilde kanıtlamaktadır.

Bu sorunların aşılmasında Ankara'da bulunan İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine'nin büyük rol oynadığını ve yoğun bir şekilde çalıştığını söylememiz gerekmektedir. Elçi Loraine, Türk Hükümeti ile sürekli olarak temas halinde bulunarak izlenimlerini İngiliz Dışişleri Bakanlığına ve British Council Başkanı Lord Lloyd'da bildirmiştir. Elçi Loraine bu temaslar sayesinde; Türk-İngiliz yakınlaşmasını sağlamaya ve hatta anlaşmalar için zemin hazırlamaya çalışmıştır. Elçi Loraine'nin, 31 Ocak 1938 yılında İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın British Council sorumlusu Mr. Leeper'a gönderdiği mektup incelendiğinde, oluşturmak istediği zemin açıkça görülmektedir. Elçi Loraine mektubunda dikkat çekici anekdotlar vermektedir. Buna göre Loraine; Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'yla görüştüğünü ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi konusunda Menemencioğlu'na danıştığını anlatmaktadır.

²⁰⁰ FO 395-586 P 123/ 123/ 150.

Menemencioğlu'nun ise kendisine; Türk Hükümeti'nin bu ilişkileri geliştirme konusunu kavramada şüpheli olduğunu; ancak iletişimi de kesmek istemediklerini söylediğini ifade etmiştir.²⁰¹

Elçi Loraine aynı mektubunun devamında Türk Hükümeti'nin bu yaklaşımına; İtalyanların kültürel ilişkiler maskesi altında kültürel propaganda yapmak istemelerinin sebep olduğunu belirtmektedir. Elçi, Menemencioğlu'ndan edindiği diğer bir bilgiye dayanarak; hükümet ve muhaliflerce kültürel ilişkilerin propaganda maksatlı olduğuna inanıldığını ve bu inancın doğru çıkması durumunda ise Türk Ulusal Hareketine ve Türk gençliğine zarar verilmesinden çekinildiğini belirtmektedir. Bu cümlelerde Türk Dışişleri Bakanı'nın ve İngiliz diplomatının telaffuz ettiği "Türk Ulusal Hareketi" olgusu, Türkiye'de inşa edilmeye çalışılan ulus-devlet kimliğinin oluşturulması sürecidir. Elçi Loraine, bu önyargıyı kademeli olarak aşabilirlerse ve Türkiye'de faaliyet yürütebilecekleri bir büro açabilirlerse, İngiliz ilişkileri bakımından büyük mesafe kat edebileceklerine inanmaktadır. Böylece sadece İtalya'nın değil Sovyetler'in de Türk Hükümeti'ni etkilemesinin önüne geçebileceklerini savunmaktadır.²⁰²

Elçi Loraine, Türk zihnindeki bu olumsuz yargının aşılmasının İngiltere'nin birincil görevi olduğuna inanmakta ve ilk teşebbüslerin bu konu üzerinden gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır. Elçi Loraine'in İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın British Council sorumlusu Leeper'a yazmış olduğu cevabi mektubunda; Türklerle kurulan samimi ilişkiler sayesinde propaganda yoluyla yabancı güçlerin Türk Hükümeti'ni etkilemesinin önüne geçilmesi gerektiği ve Türklerin bu konuya karşı hazırlanmasının gerekliliğinin altı çizilmektedir. Leeper'ın, Elçi Loraine'in dikkat çektiği noktalara karşılık; Türk Hükümeti'yle kurulan güven konusunda gevşeme olduğu takdirde, arkadaşlık iletişimi yoluyla baskı yapılabileceğini belirten bir mektup kaleme alması dikkat edilecek bir diğer husustur.²⁰³ Elçi Loraine ve British Council sorumlusu Leeper'ın karşılıklı yazışmalarından da anlaşılacağı üzere; British Council 1937'den itibaren resmi olarak Türkiye'de faaliyet yürütmek için projeler geliştirmeye çalışmaktadır. Bu projeler de daha çok Türkiye'de faal durumda olan arkeolojik kazılar üzerinden yürütülmeye çalışılmıştır. Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, bu politika

²⁰¹ FO 395-586 P 1005/ 123/ 150.

²⁰² FO 395-586 P 1005/ 123/ 150.

²⁰³ FO 395-586 P 1005/ 123/ 150.

yeterli görülmemekte ve Türk Hükümeti'yle daha fazla iletişim kurulması gerekliliğine inanılmaktaydı. Özellikle diğer devletlerin Türkiye'deki faaliyetlerini hızlandırması, British Council'in dikkatinden kaçmamış ve bir nevi kültürel açıdan devletlerarası bir yarış başlamış gibi gözükmekteydi. Bu yarışın kazanılması için de Türk Hükümeti'yle kurulan samimi iletişimin devamlılığı ve sürekliliği kullanılmak istenmekteydi. İngiltere için önemli olan nokta ise Türk Hükümeti'ni küstürmemek ve oluşan önyargıyı bir an önce ortadan kaldırmak olarak görülüyordu.

Diplomat ve yazar olan Stephan Gaselee, Sultanahmet kazılarında görevli olan tarihçi Profesör Baxter ile olan görüşmesinin ardından, özenli davranılmasının gerekliliğinin altını çizmekte ve Türk tarafını rahatsız edecek tavırlardan kaçınılmasını istemektedir. İkili arasındaki görüşmenin ardından Gaselee; Profesör Baxter'ın Sultanahmet kazılarının genişletilmesini istediğini belirtmekte; ancak bu isteğin Türk Hükümeti tarafından olumlu karşılanmadığını ve bu konunun her iki ülkenin iletişimine zarar vereceğini dile getirmektedir. Gaselee, Baxter için bu eleştirileri yaparken, Baxter'ın zihninde farklı düşünceler olduğunu da belirtmektedir. Prof. Baxter ile görüşen Gaselee bu görüşme esnasında; Baxter'ın İstanbul merkezli bir arkeoloji okulunun açılması durumunda meselenin çözüleceğine inanmakta olduğunu dile getirmektedir. Baxter, bu fikrin uygulanması durumunda gelecekte İstanbul'da yapılacak diğer kazılar için ortaya çıkacak olan engellemelerin de önüne geçileceğine inanmaktadır.²⁰⁴ Gaselee ise Prof. Baxter'ın bu görüşüne katılmamaktadır. Gaselee bu fikrin gerçeklik dışı olduğunu, Türk hükümetinin kazıların genişletilmesine dahi izin vermezken böyle bir girişim karşısında olağan ilişkilere bile tepkili yaklaşacağına inanmaktadır.²⁰⁵

Aynı tarihlerde Profesör Baxter'ın İstanbul merkezli enstitü oluşturma fikrinin, Ankara'daki Büyükelçi Loraine tarafından da bilindiği görülmektedir. Elçi Loraine, Gaselee'nin öngörüsüne benzer bir yaklaşımda bulunarak Baxter'ın bu isteğinin uygun olmayacağını belirtmektedir. Büyükelçi Loraine, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın British Council sorumlusu Mr. Leeper'a yazdığı mektupta; Baxter'ın kazı sahasını genişletmek istemesinin olumsuz sonuçlar doğuracağını, bu nedenle ilgi alanının Hitit, Bizans ve

²⁰⁴ FO 395-586 P 1375/ 123/ 150.

²⁰⁵ FO 395-586 P 1375/ 123/150.

İslam Dönemi'ni içermesinin yeterli olacağını savunmaktadır. Hatta bu sınırlama karşısında Türk Hükümeti'nin memnun kalacağını dahi düşünmektedir.²⁰⁶ Elçi Loraine aynı mektubunda; aksi takdirde kurulacak olan arkeoloji enstitüsünün propaganda merkezli değil, sadece arkeolojik kimliğiyle kalacağını ve yararlılığını kaybedeceğini belirtmektedir. Bu ifadelerden yola çıkarak Loraine'in düşüncesinde; oluşturulacak olan kurumun sadece bilimsel araştırmalar için kullanılmayacağını anlamaktayız. Diğer bir deyişle Elçi; İngiltere tarafından bir kurum oluşturulacaksa, bu kurumun propaganda faaliyetleri yürütebilecek bir yapıya sahip olmasını istemektedir. Diplomatın bu görüşünün diğer kişiler tarafından benimsenip benimsenmediği konusunda elimizde bir belge mevcut değildir; ancak İngiliz elçisinin bu söylemlerini resmi yazışmalarda kullanması nedeniyle, konunun diğer diplomatlarca da bilindiği varsayımını yapmamız zor değildir. Öte yandan bu yazışmalarda diplomatlar arasında; Türkiye için hazırlanan projenin kapsamında fikir çatışması yaşandığı ve henüz bir karara varılmadığı açıkça belli olmaktadır.

Yazışmalardan anladığımız kadarıyla Prof. Baxter'ın aklındaki fikirler bununla da sınırlı kalmamıştır. Baxter; hem kazı alanın genişletilmesi, İstanbul'da arkeoloji enstitüsünün açılması ve kurulacak enstitünün alanın genişletilmesini talep etmekte hem de Türkiye topraklarında çeşitli faaliyetler yürütmek istemektedir. Elçi Loraine'in 9 Nisan 1938 tarihli mektubundan Profesör Baxter'ın British Council'in temsilcisi olarak, Council'in ana hedeflerini iletmek ve yaymak amacıyla Türkiye turnesine çıkmak istediği anlaşılmaktadır. Elçi Loraine bir kez daha Baxter'ın bu fikrine sıcak bakmamakla birlikte, Baxter'ı kendi ilgi alanının dışına çıkarmakla suçlamaktadır. Büyükelçi Loraine, Baxter'ın kendisini "*gezici ajan*" olarak seçtirme çabasının şuan ki ortamda ve Türkiye'nin yaşamış olduğu geçmiş tecrübelerden dolayı yersiz olduğunu dile getirmektedir. Elçi Loraine'in Baxter'ın önerisine "*gezici ajan*" terimini kullanması dikkat çekici bir noktadır. Elçi yazışmasının devamında; daha önce Lawrence'ın arkeolojik bahaneyle yapmış olduğu istismarlarından dolayı, Türkiye'nin arkeolojik olarak herhangi bir yabancı diplomatik temsilci statüsünde dolaşmasına şüpheyle yaklaşacağını da itiraf etmektedir.²⁰⁷ Elçi Loraine bir nevi Baxter'ı, Lawrence ile aynı amacı taşıması nedeniyle eleştirmektedir. Bu nedenledir ki Elçi Loraine; Türk-

²⁰⁶ FO 395-586 P 1588/ 123/ 150.

²⁰⁷ FO 395-586 P 1588/ 123 / 150.

İngiliz ilişkilerinin zarar görmemesi adına Baxter'ın sadece kendi ilgi alanı çerçevesinde kalması gerektiğini British Council sorumlusu Mr. Leeper'dan özellikle istemektedir.

Türkiye'deki İngiliz projelerinin yürütülmesi konusunda yetki sahibi olan bu iki önemli diplomat arasındaki iletişim yoğunluğu, oluşturulmak istenen projeye verilen önemin boyutlarını göstermektedir. Buna ek olarak Elçi Loraine'in düşüncelerinde Türkiye ile olan samimi iletişimin zarar göreceği endişesinin ağır bastığı, kaleme aldığı yazışmalarından anlaşılmaktadır. Elçi Loraine, Prof. Baxter'ın aklındaki diğer bir planın Türkiye'de faaliyet göstermek üzere bir İngiliz Enstitüsü'nün açılma isteği olduğunu belirtirken, bu planın uygulanabilir olduğunu; ancak aceleci davranıldığını belirtmektedir.²⁰⁸ Elçinin bu yaklaşımından bir kez daha Türk-İngiliz ilişkilerinin zarar görme ihtimalinden çekindiği anlaşılmaktadır. Elçi, Profesör Baxter'ın bu fikrinin aceleci olması dışında olumlu karşılarken; Baxter'ın bu konu üzerinden çalışmalar yapmasının yararlı olduğunu kabul etmektedir. Ancak yürütülecek çalışmaların detaylı incelenmesi, atılacak olan adımların rahatsızlık yaratmayacak şekilde uygulanmasını isteyerek içinde bulunduğu çekimserliği su yüzüne çıkarmaktadır. Loraine'in bu yaklaşımının ardından Prof. Baxter'ın talebinin yerine getirilip getirilmediği hakkında bilgimiz mevcut değildir; ancak yazışmalardan elde edilen çıkarımlarla British Council'in de Baxter'ın bu isteğine sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır.

British Council'in, Türkiye'deki ilk faaliyetlerini kapsayan bu adımlarından sonra ilerleyen yıllarda daha aktif projeler yürüttüğü görülmektedir. Türkiye'de daha önceki yıllarda yabancı öğrenciler için kurulmuş olan okullar vasıtasıyla fiilen çalışmalarını sürdüren British Council'in; bu okullara maddi olarak yardımlarda bulunmaya hazırlandığı görülmektedir. 13 Nisan 1939 yılında, British Council tarafından hazırlanan raporda; 31 Mart 1940 yılına kadar Türkiye'de yapılması önerilen planlar, ödenekleriyle birlikte hazırlanmıştır. British Council tarafından hazırlanan rapor içeriği ve ödenek önerileri şu şekildedir:

İngiliz Erkek Lisesi	
Personel ödeneği	850 Pound
Maltalı öğrencilerin kabulü için ödenek	500 Pound

²⁰⁸ FO 395-586 P 1588/ 123/ 150.

Maltalı öğrencilerin kabulü için ilave ödenek	655 Pound
Akşam sınıfları için ödenek	50 Pound
İngiliz Kız Lisesi	
Fazla kredi aşımını azaltmak için	500 Pound
Artan görevliler için ödenek	300 Pound
İzmir'deki Maltalıların Eğitimi	
Ödenek	650 Pound
Kitap ve Malzemeler	
Genel sunumlar için ödenek	60 Pound
Öğrenci Yardımları	
İngiliz öğretmenlerin katkıları için ödenek	900 Pound
Lisansüstü burslar	600 Pound
Naim Karaosman'ın bakımı	350 Pound
Ödül Ziyaretleri	
Türk okuluna ziyaret	400 Pound
Toplam: 5.815 Pound	

Tablo 1. 13 Nisan 1939 Tarihli British Council'in Türkiye'de Öngörülen Faaliyet Ödenek Raporu.²⁰⁹

British Council'in projelerini sunduğu bu raporda kendi yürüttüğü faaliyetlerin dışında; İngilizce eğitim seviyesini arttırmak amacıyla İngiliz Okulları haricinde çalışmalarını sürdürdüğü görülmektedir. Raporda British Council, İzmir'deki Fransız St. Joseph Koleji'nde İngilizce eğitim verilmesi için de ödenek çıkarmak istediği görülmektedir. British Council böyle bir girişimde bulunurken, Büyükelçi Loraine bu girişim için alınacak izin mümkün olmayacağına inanmaktadır. Elçi Loraine bu izin alınmasının zor olduğuna inanmasına rağmen resmi birimlere, en az bir kere izin başvurusu yapılmasını uygun gördüğünü de belirtmektedir. British Council'in, elçinin görüşüne uyarak Türk hükümetine başvuru yapıp yapmadığı konusunda ne yazık ki elimizde bir belge bulunmamaktadır. Bununla birlikte; yukarıdaki tabloda belirtilen ödenek raporunun haricinde British Council'in Türkiye'deki yabancı okullar için

²⁰⁹ FO 395-645 P 1462/ 69/ 150.

ödenek ayırdığı görülmektedir. Council'in 1938 yılında; İstanbul İngiliz Erkek Okulu ve İngiliz Kız Okulu'na, İzmir'deki Maltalıların eğitimi için ve ayrıca artan personel, materyaller, teknik bakımlar için toplam 4.980 pound ödenek ayırdığı bilinmektedir.²¹⁰ Bu çalışmalar ve ödenek planları; British Council'in resmi olarak Türkiye'de faaliyetlere başlamasının ilk örneklerini teşkil etmektedir. Bundan sonraki yıllarda British Council'in daha fazla çalışma yürüttüğü ve fiili olarak faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir. Bu tarihlerden itibaren British Council'in özellikle Türkiye'de kültür evi olarak kabul edilen Halkevleri'yle yoğun ilişkiler içinde olduğu ve ilgisinin bu kurumlara kaydığı görülmektedir. British Council ve Halkevleri arasındaki ilişkiyi daha iyi anlayabilmemiz için; bu ilişkileri ayrı bir bölümde incelememiz daha doğru olacağı gibi Halkevleri'nin tarihsel sürecine göz atmamız da konu bütünlüğünü sağlayacaktır.

2.3.2.1. British Council ve Halkevleri

British Council ve Halkevleri'nin birbirleriyle olan bağlantısını incelemeden önce Halkevleri kurumunu detaylı olarak incelememiz elzem bir durumdur. Halkevleri'nin Türkiye Devleti için ne denli önemli olduğunu kavramamız, British Council'in bu kuruma verdiği önemi anlamamızı kolaylaştıracaktır. Bu nedenle Halkevleri'nin kurulma sebebi, kuruluş aşaması, uygulama alanı ve faaliyetleriyle birlikte; kapatılma sürecinde yaşananlara göz atmamız zaruridir. Böylece yukarıda bahsettiğimiz bu süreçlerin tümünün, British Council'in Türkiye'de yürüttüğü ve yürütmeye çalıştığı projeleri temelinden etkilediğini görmüş olacağız.

Halkevleri'nin oluşturulduğu tarihlerde Türkiye, yeni oluşturduğu cumhuriyet rejimiyle birlikte birçok inkılap ve değişiklikle henüz kurulma aşamasını tamamlamamış bir devlettir. Bunun yanında Türkiye; Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) parti-devlet anlayışı çerçevesinde yönetilmekte; CHF, inkılapların öncülüğünü üstlenmiş bir konumdadır. Cumhuriyetin ilanından hemen sonra çok partili hayata geçiş denemesi yapılmış olsa da başarı sağlanamamış; Cumhuriyet Halk Fırkası 1930 yılına kadar tek parti olarak varlığını devam ettirmiştir. 1930 yılında Atatürk'ün emriyle ve İsmet İnönü'nün bilgisi dâhilinde bir kez daha çok partili hayata geçiş denemesi yapılmış; bu görevi Fethi Okyar üstlenerek Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı (SCF)

²¹⁰ FO 395-586 P 2217/ 123/ 150.

kurmuştur. Kurulan bu yeni parti beklenmedik derecede taraftar toplamış ve halkın büyük bir desteğini sağlamayı başarmıştır. Ancak gelişen siyasi olaylar sonrasında SCF kendisini feshetmek zorunda kalmış; fırkanın kendisini feshinden hemen sonra Menemen Olayı patlak vermiştir.²¹¹ Bütün bu yaşananlar devleti yönetenlerde; ‘halkın devrimleri ve cumhuriyeti tam manasıyla kavrayamadığı’ fikrinin doğmasına neden olmuştur. Zaten 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulur kurulmaz büyük oranda halk desteğini sağlayabilmiş olması, rejimin önde gelenlerini rahatsız etmiş durumdadır.²¹² SCF’nin halk desteğini alması ve akabinde yobaz çevrelerin neden olduğu Menemen Olayı’yla birlikte; halka cumhuriyeti ve devrimleri anlatmak, bununla birlikte yeni bir kültür anlayışı yaratmak zaruri hale gelmiştir. Bu nedenle; Türkiye’de devlet eliyle faaliyet yürütmek için 1932 yılında Halkevleri kurulmuş ve bu kurum kısa sürede Türkiye’nin en ücra noktalarında çalışmalarına başlamıştır.²¹³

Bugün Halkevleri’nin kuruluşu birçok tarihçi tarafından 1912 yılında kurulan ve 1931 yılında feshedilen Türk Ocakları’nın bir nevi devamı olarak görülmektedir. Bu anlayış yalnızca günümüz tarih anlayışının bir ürünü değildir. Zira 1940’lı yıllarda British Council’in Türkiye temsilcisi olan Eric W.F. Tomlin’in hazırladığı Halkevleri raporunun tarihçe bölümünde de kurum Türk Ocakları’nın devamı olarak nitelendirilmiştir.²¹⁴ 1912 yılında kurulmuş olan Türk Ocakları; Türk dilini geliştirmek, eğitim faaliyetlerinde bulunmak ve Türk Gençliğini yüksek seviyelere taşımak için açılmıştır. Türk Ocakları, Menemen Olayı’ndan sonra Atatürk’ün emriyle kültür faaliyetlerini hızlandırmış olsalar da Atatürk’ün 3 Şubat 1931 yılında, Aydın Türk Ocak’ını ziyareti sonrası yetersizlikleri anlaşılmış ve kapatılma sürecine girmiştir.²¹⁵ Cumhuriyet Halk Fırkası’na göre; Türk Ocakları işlevini kaybetmiş çağdaş olmayan bir kültürün tezahürüydü ve kapatılması zaruriydi. Bu şartlar altında faaliyetlerine devam

²¹¹ Detaylı Bilgi İçin Bkz. Necdet Aysal, Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler “Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 44, Güz, 2009, s. 581-625.

²¹² M. Asım Karaömerlioğlu, Tek Parti Döneminde Halkevleri ve Halkçılık, Toplum ve Bilim, Sayı 88, İlkbahar, 2001, s. 164.

²¹³ Yusuf Özdemir-Elif Aktaş, Halkevleri 1932’den 1951’e, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum, 2011, Sayı 45, s. 236.

²¹⁴ FO 370-709 L 4104/ 7/ 410.

²¹⁵ Tahir Kodal, Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 54, Erzurum, 2014, s. 308.

edemeyen Türk Ocakları, 1931 yılında feshedilmiş ve varlıkları Cumhuriyet Halk Fırkası'na devredilmiştir.²¹⁶

İşlevini yerine getiremediği düşünülen Türk Ocakları'nın yerine ise yeni devletin ideolojisini anlatmak, eğitim seviyesini yükseltmek ve Türk Milli kimliğini anlatmak üzere Halkevleri kurulmuştur. Halkevleri'nin kurulmasının temel sebeplerinin başında; halkın yapılan devrimleri tam olarak anlayamaması ve benimseyememesi gösterilmektedir. 1930 Menemen Olayı ve çok partili hayata geçişte Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshedilmesi bu anlayışın somut örnekleridir.²¹⁷ Üstelik yeni kurulan cumhuriyetin tek sorunları bunlarla da sınırlı değildir. Bütün bu siyasi sorunlarla birlikte 1929 Ekonomik Bunalımı; Türkiye'yi de ciddi derecede etkilemiş, zaten fakir olan halk geçim sıkıntısının altında ezilmeye başlamıştır. Eğitim konusunda harf inkılabı gerçekleştirilmiş; ancak buna rağmen halk cehaletten kurtulamamıştır. Bu sorunun temel sebebi olarak da ülke nüfusunun çoğunluğunu köy ahalisinin oluşturması görülmüştür.

İlk Halkevleri; Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, İzmir, İstanbul, Eskişehir, Konya, Malatya ve Samsun olmak üzere 14 il merkezinde 19 Şubat 1932 yılında açılmıştır.²¹⁸ 1940 yılına gelindiğinde köylere ulaşabilmek amacıyla oluşturulan Halk odalarının sayısı 141'i bulurken, 1950 yılında Halkodaları'nın sayısı 3500'e yaklaşmıştır.²¹⁹ Halkevleri'nin sayısı ise 1932-1951 yılları arasında 479'a ulaşmıştır.²²⁰ Halkevleri içerisinde köylere ulaşmak için Köycülük Kolları da oluşturulmuştur. Bu kollar vasıtasıyla köylüye ulaşılarak köylü aydınlatılmaya çalışılmış; bu köy gezileri sırasında uzmanlar köylüye tarımda verimliliği nasıl arttıracaklarını ve ürünler üzerinde kazancın nasıl sağlanacağı gibi konularda tavsiyeler vermişlerdir.²²¹ Böylece Halkevleri ve onun bir uzantısı olan Köycülük Kolları bir nevi köylü ve aydın kesim arasında köprü vazifesi görmüştür. Bunun yanında Halkevleri'nin çalışma alanı içerisinde 9 şube oluşturulmuştur. Bu şubeler; Dil ve Edebiyat Şubesi,

²¹⁶ Bkz: Türk Ocakları İçin Detaylı Bilgi: Yusuf Özdemir, Türk Ocağı, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 41, s. 545-546.

²¹⁷ Özdemir-Aktaş, a.g.e., 2011, s. 242.

²¹⁸ Özdemir-Aktaş, a.g.e., 2011, s. 247.

²¹⁹ Özdemir-Aktaş, a.g.e., 2011, s. 258.

²²⁰ Özdemir-Aktaş, a.g.e., 2011, s. 256.

²²¹ Karaömerlioğlu, a.g.e., 2001, s. 168.

Güzel Sanatlar Şubesi, Kütüphane ve Yayın Şubesi, Spor Şubesi, Sosyal Yardım Şubesi, Temsil Şubesi, Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi, Köycülük Şubesi, Tarih ve Müze Şubesi olarak belirlenmiştir.²²²

Halkevleri sadece kültür çalışmaları yapan bir kurum vazifesi görmemiştir. Bu kurum aynı zamanda aydınların halk üzerinde cumhuriyet ideolojisini oturtma görevini yerine getirmeleri için bir araç vazifesi de görmüştür. Bu araç kullanılırken; Halkevleri tarafından çıkartılan dergiler büyük yarar sağlamıştır. Halkevleri'nin kapanışına kadar olan süre içerisinde 58 derginin yayımlandığı bilinmektedir.²²³ Her Halkevi'nin ayrı bir şekilde dergi çıkarma hakkına sahip olması, bu dergilerin sayısının fazla olmasına neden olmuştur. Ancak Halkevleri tarafından çıkartılan dergiler içerisinde hiç kuşkusuz İstanbul'da çıkartılan; Yeni Türk ve Halk Bilgisi Haberleri Dergileri, İzmir'de çıkartılan Fikirler Dergisi ve Ankara'da çıkartılan Ülkü Dergisi ayrı bir yere sahiptir. Özellikle Ülkü Dergisi, çıkartılan bütün dergilerin üzerinde bir işleyişe sahip olarak diğer dergilerin kontrolünü de sağlamakla görevlendirilmiştir. Bir nevi Ülkü Dergisi diğer dergileri kontrol edecek, parti (CHP) ve Halkevleri ise Ülkü Dergisi'ni kontrol edecekti.²²⁴

1930 yılından sonra Türkiye'de kültür faaliyetleri ve cumhuriyet anlayışının halk üzerinde oturtulmaya çalışılması, yalnızca Halkevleri'nin oluşturulması ve Ülkü Dergisi'nin yayımlanmasıyla mümkün olmuştur. Dönemin şartlarına uygun olarak birçok aydın da cumhuriyetin halk tarafından anlaşılamadığı ve hatta yapılan devrimlerin aydın kesim tarafından dahi tam manasıyla özümsemediğini düşünmeye başlamıştır. Öyle ki aydınlar arasında Kemalist İnkılaplara karşı şevk ve heyecanın eksik olduğu düşünülmüştür.²²⁵ Devrim ideolojisi yaratacaklarını öne süren Kadro Hareketi, bu zemindeki yerini bu anlayışa göre temellendirmiştir. 1932 yılında; Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve İsmail Hüsrev Tokin gibi ünlü kalemlerin öncülüğünde Kadro Dergisi çıkartılmıştır.²²⁶ Cumhuriyet tarihinde Kadro

²²² Özdemir-Aktaş, a.g.e., 2011, s. 250.

²²³ Nurettin Güz, Kültür Ocakları Olarak Halkevleri ve Halkevleri Dergileri, Tüm Yönleriyle Medya ve İletişim, Eğitim Kitabevi Yayını, Konya, 2008, s. 82.

²²⁴ Güz, a.g.e., 2008, s. 84.

²²⁵ Karaömerlioğlu, a.g.e., 2001, s. 166.

²²⁶ Mustafa Türkeş, Kadro Hareketi; Ulusçu Sol Bir Akım, İmge Kitabevi Yayınları, 1999, Ankara, s. 9.

Hareketi olarak da adlandırılan bu olayın en büyük muhalifi ise CHP Genel Sekreteri Recep Peker olmuştur. Recep Peker'e göre Kadro Hareketi, cumhuriyet ideolojisi yaratmaktan çok uzaktaydı ve bir ideoloji yaratılacaksa bu görev kendilerine ait olmalıydı.²²⁷ Bu zihni yapının oluşturmuş olduğu süreçle birlikte Kadro Hareketi uzun soluklu olamamış ve Dergi 1935 yılında kapatılmıştır. Yayın hayatı kısa süreli olsa da Kadro Dergisi ve Ülkü Dergisi'nin ideoloji yaratma veya ideolojiyi oturtma çekişmesi; bize o dönem içerisinde bu faaliyetlerin siyaseten ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Kadro Hareketi'nin son bulmasından sonra Halkevleri ve Ülkü Dergisi faaliyetlerine rakipsiz olarak devam etmişlerdir. Halkevleri; halkı modern bir zihniyete ulaştırmak, köy ve kent arasındaki farkı ortadan kaldırmak ve eğitim yoluyla inkılapları halka anlatmak maksadıyla kurulmuş ve tek başına bunun uygulayıcısı olmuştur.²²⁸ Bu şekilde devletin kontrolünde olmayan, her türlü kültürel ve sanatsal faaliyeti devlet güdümüyle yapılabilecek bir kurum yaratılmıştır.²²⁹ Ancak, 1946 yılından sonra Demokrat Parti'nin kurulmasıyla gerçekleşen çok partili yaşamla birlikte, Halkevleri'nin varlığı sorgulanmaya başlanmıştır. 1946 yılında meclise giren Demokrat Parti (DP), özellikle Halkevleri konusu üzerinden CHP'yi eleştirmeye ve muhalefet etmeye başlamıştır. DP Afyonkarahisar vekili Kemal Özçoban'ın; "... *Kimsesiz çocuklara baksın diye Halkevlerine, Halk Partisine muazzam paralar verildi. Devletten, hükümetten soruyorum; bu paralar ne oldu. Hangi çocuk, hangi müesseseye yatırıldı?*"²³⁰ şeklindeki ifadelerinde de değindiği gibi, Halkevleri'nin bütçeleri en çok tartışılan konu olmuştur. DP vekili Hasan Dinçer'in, Halkevleri konusundaki sorularına karşılık zor durumda kalan Başbakan Hasan Saka, meclis kürsüsünden Halkevleri hakkında açıklamalar yapmak zorunda kalmıştır.²³¹ Bu eleştirilerin hemen arkasından 1950 genel seçimlerinde DP'nin hükümeti kurmasıyla; Halkevlerinin mevcudiyetinin de sonuna gelinmiştir. 11 Ağustos 1951 Cumartesi günü, 5830 Sayılı Kanun'unun resmi

²²⁷ İsmail Parlatır, Kadro, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 24, s. 141.

²²⁸ Özdemir-Aktaş, a.g.e., 2011, s. 243.

²²⁹ Karaömerlioğlu, a.g.e., 2001, s. 165.

²³⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 28.05.1948, 64. Birleşim, Cilt 11, s. 538.

²³¹ TBMM Tutanak Dergisi, 24.11.1948, 10. Birleşim, Cilt 13, s. 234-239.

gazetede yayımlanmasının ardından, Halkevleri tüm mallarını hazineye devretmek zorunda kalmış ve fiilen kapatılmıştır.²³²

Halkevleri'nin kapatılmasından önce ise İngiltere'nin kültürel diplomasisinin önemli temsilcisi olan British Council'in, bahsi geçen kurumla iletişimi göze çarpmaktadır. British Council'in, Türkiye'de faaliyetlerde bulunmaya başladığına, İngiliz Okulları başta olmak üzere ödenek çizelgeleri çıkardığına ve İstanbul merkezli bir arkeoloji enstitüsü açma isteğine daha önce değinmiştik. British Council'in Türkiye'de faaliyet yürütme isteği yalnızca İngiliz arkeoloji enstitüsü açmakla veya arkeolojik faaliyetlerde bulunmakla sınırlı kalmamıştır. 1939-1940 yıllarına gelindiğinde British Council'in kültür faaliyetleri için Türkiye'deki Halkevleri ile yakından ilgilendiği görülmektedir. Yukarıda değindiğimiz gibi Halkevleri'nin Türkiye'deki konumu ve hükümet için önemi aşikârdır. Devlet eliyle oluşturulan Halkevleri; kültür faaliyetleri yürütme konusundaki sorumluluğu tek başına üstlenmiş, bu kurum vasıtasıyla yeni bir Türk kimliği oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu ahval içinde British Council'in Türkiye'de kültür faaliyetleri yürütebilmesinin yolu, Halkevleri'nden geçmek zorunda gibi görünmekteydi. Halkevleri'nin Türkiye için önemi bu kadar büyükken ve British Council bahsedilen önemi kavramışken, iki kültür kurumunun iletişime geçmesi pek doğal bir durum gibi gözükmemektedir.

1932 yılında kurulan Halkevleri, kısa sürede Türkiye'nin birçok bölgesine ulaşarak geniş bir ağ oluşturmuş ve Türkiye'deki kültürel faaliyetleri yönetme görevini üstlenen bu kurum British Council'ün dikkatinden kaçmamıştır. Lord Lloyd'dan sonra British Council başkanlığını üstlenmiş olan Malcolm Robertson, 1943 yılında bir Ortadoğu Gezisi düzenleme kararı almış ve bu bağlamda Türkiye'ye de ziyarette bulunmayı planlamıştır. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu 22 Ocak 1943 tarihinde Başvekâlet'e gönderdiği yazıda; İngiliz Parlamento üyesi ve British Council Başkanı Sir Robertson'un, Mr. O'Brien refakatinde resmi vazifeyle Türkiye'yi ziyaret edeceğini bildirmiştir.²³³ Ocak ayından Nisan ayına kadar yapmış olduğu Ortadoğu Gezisi programı dâhilinde; Türkiye'ye ziyarette bulunan Sir Robertson bu ziyareti sırasındaki izlenimlerini rapor haline getirmiştir. British Council adına resmi görevde bulunan

²³² Bkz. İlgili Kanun için Resmi Gazete; 11.8.1951 T.C. Resmi Gazete, Sayı: 7882, İnternet Sitesi; <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7882.pdf>, Erişim: 14.05.2017.

²³³ BCA 30-10-0 / 235-588-2.

Robertson, gezisinin Türkiye ayağında en fazla Halkevleri'ne ziyaretlerde bulunmuş ve bu ziyaretleri sayesinde Halkevleri'nin işleyişi hakkında detaylı bilgiye sahibi olmuştur. Robertson bu ziyaretleri sırasında Halkevleri'yle ilgili izlenimini; "... *Türkler, yavaş yavaş modern devlet çizgisinde yeni Türk dâhiler yetiştirmek, Eski Türk İmparatorluğu'nu ve geçmişi unutmak istiyorlar. Kasaba ve köyler dâhil Halkevleri sistemi ülkenin her yerinde kurulmuş. İnsanlar burada yavaşça eğitim almaya ve ilgili kültürü öğrenmeye başlamışlar... British Council şimdi burada İngilizce öğretiyor.*"²³⁴ şeklinde ifade etmiştir. Robertson'un ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin yeni bir kimlik arayışı içerisinde olduğu ve bunun bir aracı olarak da Halkevleri'nin kullanıldığı açıktır. Üstelik Türkiye'nin bu kimlik arayışı İngiltere tarafından çok net bir şekilde bilinmektedir. Bu farkındalıkla birlikte, Türkiye'nin izlediği kimlik arayışı çalışmalarına British Council'in, Halkevleri'nde İngilizce dersleri vererek kendisine yer edinmeye çalıştığı açık bir şekilde görülmektedir.

Robertson'un gezi sırasında Halkevleri'ne uğraması ve British Council'in İngilizce öğretiminde, Halkevleri'ni seçmesinin temel sebebi; British Council temsilcisi Eric W.F. Tomlin'nin hazırladığı raporda karşımıza çıkmaktadır. Tomlin'nin hazırlamış olduğu raporda; Halkevleri'nin sayısının 1942 yılı itibariyle 380'i, Halkevleri'nin alt organı olan ve 1940 yılı itibariyle Başbakan Refik Saydam tarafından açılan Halkodaları'nın sayısının ise 140'a ulaştığı belirtilmektedir. Bu da bize Halkevleri'nin, Türkiye'de nasıl bir yayılım ağına sahip olduğunun en somut göstergesini oluşturmaktadır. Ayrıca raporda Halkevleri'nin işleyişi hakkında siyasi parti organı olarak (CHP), siyasi propaganda temelli olduğu; ancak işlevinin bir siyasi partinin kapsamından daha geniş olduğu belirtilmektedir. Halk Partisi'nin (CHP) politikasının ulusal siyaset olduğu, Halkevleri'nin ise diğer partileri egale etmek ya da eleştirilmek maksadıyla değil ulusal kimliği sağlamlaştırmak amacıyla oluşturulduğuna da ayrıca değinilmiştir.²³⁵

British Council, Halkevleri'ne olan ilgisini yalnızca raporlar hazırlamak yahut Halkevleri hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmakla sınırlı tutmamıştır. British Council'in kültürel faaliyet yürütmekle görevli bir kurum olması ve Halkevleri'nin de

²³⁴ FO 370-709 L 4104/ 7/ 410.

²³⁵ FO 370-709 L 4104/ 7/ 410.

kendi ülkesi içinde bu vazifeyi üstlenmesi, British Council'ün bu kültür kurumlarında çalışmalara başlamasını ve projeler üretmesini sağlamıştır. Bu çalışmaların başında ise film gösterilerinde bulunmak, sergi düzenlemek, İngiliz kültürünü anlatmak ve konferanslar vermek gibi uygulamalar gelmekteydi. 17 Ocak 1948 tarihli Akşam Gazetesi, 19 Ocak'ta Halkevi'nde yapılacak olan konferansı şöyle duyurmaktadır; “*Şişli Halkevinden; 19 Ocak pazartesi günü saat 18.30 da İngiliz Kültür Heyeti tarafından (Cenup kutbunu keşfeden Kaptan Scoott) hakkında bir konferans verilecektir. Herkes gelebilir.*”²³⁶ Haberde British Council Kurumu Türkçeleştirilerek, İngiliz Kültür Heyeti olarak adlandırılmıştır. Kaptan Scoott ise 1900'lü yılların başında Kuzey Kutbu'nu keşfeden İngiliz Kaptan Robert Falcon Scott'tur. British Council'in düzenlediği konferanslarının yanında belki de en önemli icraatı Halkevleri'nde İngilizce eğitimi vermeye başlamasıdır.

1943 yılından 1946 yılına kadar olan süre içinde British Council üyesi olan birçok öğretmen, Halkevleri'nde İngilizce dersleri vermeye başlamıştır. Sarıyer, Şişli, Kadıköy gibi İstanbul'un birçok ilçesinde bulunan Halkevleri'nde, İngiliz öğretmenlerin British Council adına dersler verdiği bilinmektedir. British Council'in, Halkevleri'ndeki İngilizce öğretimi yalnızca İstanbul şehriyle de sınırlı kalmamış; İzmir, Ankara, Manisa, Samsun, Adana ve daha birçok şehirde bulunan Halkevleri'nde İngiliz öğretmenlerin derslere girdiği ve eğitim verdiği birçok kaynaktan bahsedilmiştir.²³⁷ British Council Başkanı Robertson'un raporunda, Türkiye'de verilen İngilizce eğitimler konusunda; “... *British Council'in bu çalışması Türkler tarafından gerçek bir samimiyet yaratmakta ve Britanya ile daha yakın kültürel ilişki arzusu yaratmaktadır.*”²³⁸ ifadesi dikkat çekicidir.

Robertson'un bu ifadeleri kullanmasından daha önce 1942 yılında Londra Halkevi'nin açılması, Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişimini ve varılan kültürel iletişimi bizlere göstermektedir. Londra Halkevi yurtdışında açılmış ilk ve tek Halkevi Kurumu olması bakımından önem arz etmektedir. Türkiye'ye ziyarete gelen ve Halkevleri hakkında bilgi edinen İngiliz General Sir W. Deedes; Türk-İngiliz kültürel iletişimini geliştirmek amacıyla Londra'da örnek bir Halkevi'nin kurulmasını Türk Hükümeti'ne

²³⁶ Akşam, 17.01.1948.

²³⁷ Eminaalp Malkoç, Activities of British Council in Turkey in 1940's Through People's House, International Review of Turkology, Cilt 2, Sayı 4, 2009, s. 26.

²³⁸ FO 370-709 L 4104/ 7/ 410.

önermiştir.²³⁹ Bu önerinin dönemin Başbakanı olan Refik Saydam tarafından kabul edilmesi sonucunda Londra'da Halkevi'nin açılması için girişimler başlatılmıştır.²⁴⁰

Londra'da açılması düşünülen Halkevi için 5 kişilik kurul oluşturulmuş; bu kurulda iki İngiliz, üç Türk yetkili görev almıştır. Oluşturulan kurulda; İngiltere Büyükelçisi T. Rüştü Aras, British Council Başkanı M. Robertson, General Sir Deedes, Türk Londra Başkonsolosu ve Kültür ataşesi görev almıştır.²⁴¹ Kurulun kısa süreli çalışmasının ardından yurtdışındaki ilk ve tek Halkevi 1942 yılında açılmış oldu. Londra Halkevi, açıldığı 1942 yılından kapatıldığı 1950 yılına kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Hükümet ve Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği de bu kurumun faaliyetlerini yakından incelemiş ve kurumla bizzat ilgilenmiştir. Kurum hakkında en ufak ayrıntı dahi dikkatle incelenmiştir. Örnek olması hasebiyle; 14 Mart 1944 gecesi Londra'ya yapılan hava hücumu sırasında hasar gören Londra Halkevi binasında çıkan yangına zamanında müdahale eden bekçi ve zevcesi için görevlilere münasip bir meblağın verilmesi hususunda CHP Genel Sekreterliğiyle, Dışişleri Bakanlığı'nın istişare ettiği görülmektedir.²⁴² Bu istişareden yola çıkarak kurumun sıkı bir kontrole tabii tutulduğunu söylememiz mümkündür. Üstelik bu kontrol yalnızca Londra Halkevi üzerinde uygulanmamış, British Council'in Türkiye'deki Halkevleri'ne olan İngiliz ilgisi de dikkatle incelenmiştir. CHP Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu Halkevleri Başkanlığı'ndan, British Council adına İngilizce ders veren Türklerin olup olmadığını sormuştur. Barutçu yazışmasının devamında çalışan Türkler varsa bu kişilerin kim olduklarını, British Council'den ne kadar maaş aldıklarını, ne zamandan beri çalıştıklarını ve Halkevleri'nin herhangi bir koluna üye olup olmadıklarının tarafına bildirilmesini istemiştir.²⁴³

British Council, özellikle II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği ve en yoğun olduğu bir dönemde kurulan Londra Halkevi'ne özel bir ilgi göstermiş ve daima iletişim halinde bulunmuştur. Keza Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'nden gönderilen bir yazıda British Council'in Halkevi'nin açılması hususunda maddi yardımlarda bulunabileceği

²³⁹ BCA 30-10-0-0 / 117-817-21.

²⁴⁰ Hakan Yaşar, Yurtdışında Bir Kültür Kurumu; Londra Halkevi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Ankara, 2010, Sayı 45, s. 182.

²⁴¹ Yaşar, a.g.e., 2010, s. 183.

²⁴² BCA 490-1-0-0 / 1064-1084-1.

²⁴³ BCA 490-1-0-0 / 6-28-28.

bildirilmiştir.²⁴⁴ II. Dünya Savaşı esnasında ve İngiltere'nin Türkiye'yi kendi yanında savaşa sokma isteğinin doruklarda olduğu bir sırada; British Council'in Londra Halkevi ile olan iletişimi beklenmedik bir sonuç değildir. Ancak British Council'in, Londra Halkevi ile olan iletişiminin zamanla ilginç bir hal almaya başladığını da söylememiz gerekmektedir. Öyle ki Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'nden Türkiye'ye gönderilen yazıda; British Council'in, Londra Halkevi'ni kendi propaganda kurumu gibi kullanmaya çalıştığı belirtilmiştir. Bu çalışmanın özellikle Türk diplomatlar ve Türk vatandaşları üzerinde yapıldığı belirtilirken, çalışmanın etkisini gösterdiği de eklenmiştir. Bu konuda Türk yetkililer uyarılarak savaşın zorlu bir döneminde bu tür çalışmaların etkisine dikkat edilmesi istenmiştir.²⁴⁵

Büyük Savaş son bulurken; savaşın uzun sürmesi ve bütün Avrupa'yı ciddi boyutlarda etkilemesi, Londra Halkevi'nin işlevini yavaşça yitirmesine sebep olmuştur. 1947 yılına gelindiğinde Londra'daki Halkevi işlevini yavaşça yitirmiş; ancak British Council Türkiye'deki faaliyetlerini aksatmamaya özen göstermiştir. Özellikle bu dönemlerde British Council temsilcilerinin birçok alanda inceleme yapmak üzere geziler ve etkinlikler düzenlediği görülmektedir. Bu örneklerden biri de British Council'in Ziraat Müşaviri T. Verschoyle'in 1947'de zirai incelemelerde bulunmak için Erzurum'a gitmesi ve Türk Hükümeti'nin de kendisine ikinci dereceden yasaklı bölgelere giriş izni vermesidir.²⁴⁶ Görüldüğü üzere Halkevleri etkinliğini kaybederken British Council ziraiden eğitime birçok alanda Türkiye'de faaliyet yürütmeye devam etmiştir. Diğer yandan 1948-1949 British Council Yıllık Raporu'nun²⁴⁷ Türkiye bölümünde; Anglo-Türk Müzik Festivali düzenlendiği ve bu festivalin yıllık düzenlenme kararı alındığı belirtilmiştir. Ayrıca önemli tüm konserlere Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün katıldığı da belirtilmiştir. Aynı raporda festival haricinde film gösterilerinde bulunduğu, British Council'in sunduğu bu film gösterisine 800.000 kişinin katıldığı ifade edilmiştir. Council'in, İzmir Uluslararası Fuarı'ndaki açık sinema gösterimine ise 110.000 kişiden fazla katılım olduğu da belirtilmiştir. British Council'in bu faaliyetlerinin haricinde son olarak British Council Kütüphanesi'nin; Ankara, İzmir

²⁴⁴ BCA 30-10-0-0 / 117-817-21.

²⁴⁵ Yaşar, a.g.e., 2010, s. 186-187.

²⁴⁶ BCA 30-18-1-2 / 144-48-12.

²⁴⁷ Annual Report of The British Council 1948-1949, Universal Library, Londra, s. 88.

ve İstanbul için verdiği istatistiklere göre Türkiye’de taleplerin arttığı aynı rapora eklenmiştir.

Council’in, Türkiye’deki faaliyetleri için hazırladığı rapor olumlu bir hava içindeyken aynı şeyi Londra Halkevi için söylememiz mümkün değildir. Zira II. Dünya Savaşı’nın bitmesine rağmen yoğun ekonomik krizler ve ülkeler arası yeni diplomasi, Londra Halkevi’nin faaliyet yürütmesini engellemiş ve 1950 yılında Londra Halkevi kapatılmıştır.²⁴⁸ Aynı akıbeti Türkiye’deki Halkevleri için de söylememiz mümkündür. 1950 yılında Londra Halkevi’nin kapatılmasının hemen ardından hükümet kararıyla Türkiye’deki bütün Halkevleri’nin kapatılması kararı alınmıştır. Halkevleri’nin işlevini kaybettiğini ve kapatılma sürecinin yaklaşmakta olduğunu fark eden İngiltere ise Türkiye’deki faaliyetlerini yürütebilmek için yeni projeler üretmeye başlamıştır. Bu projelerin başında ise çalışmamızın ana konusu olan Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü’nün açılışı yer almaktadır. Adı geçen enstitü 1948 yılında, Halkevlerinin kapatılmasından iki yıl önce faaliyete geçmiştir. İngiltere yalnızca oluşturduğu bu kurumla değil diplomasi yoluyla da elinde bulundurduğu kanalları açık tutmaya çalışmıştır. Keza Türkiye’de kültür hareketlerini yöneten en geniş kurum olan Halkevleri’nin kapatılması hiç kuşkusuz Halkevleri’yle yakından ilgilenen British Council’i de etkilemiştir. Halkevleri’nin kapatıldığı 1951 yılında Türk-İngiliz faaliyetlerinin aksamaması amacıyla Ankara’da Türk-İngiliz Kültür Derneği kurulmuştur. Derneğin amacı kendi ifadeleriyle; “... *Türkiye ile Birleşik Krallık arasında esasen mevcut kültür bağlarını Türkiye yönünden kuvvetlendirmek ve geliştirmektir.*” şeklinde belirtilmiştir.²⁴⁹

Türkiye’deki ve Londra’daki Halkevleri’nin kapatılması, her ne kadar British Council’i etkilemiş olsa da Council, Türkiye’deki faaliyetlerine devam etmiştir. Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ve Halkevleri’nin kapatılmasının ardından British Council’in Türk radyolarında yayınlar yapmaya başladığı ve faaliyetlerini bu şekilde devam ettirdiği görülmüştür.²⁵⁰ Bununla birlikte Türkiye ile İngiltere arasında kültür çalışmalarının devamlılığı önemini kaybetmemiştir. 12 Mart 1956 yılında Ankara’da Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti

²⁴⁸ Yaşar, a.g.e., 2010, s. 209.

²⁴⁹ Bkz. <http://www.tba.org.tr/hakkimizda/>, Erişim: 14.05.2017.

²⁵⁰ Malkoç, a.g.e., 2009, s. 31-32.

Hükümeti arasında Kültür Anlaşması imzalanmıştır.²⁵¹ Birleşik Krallık adına Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd, Türkiye adına Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü bu anlaşmaya imza atmıştır. Bu anlaşma; 7 Haziran 1957 yılında Meclis'te oylamaya sunulurak kabul edilmiştir.²⁵²

2.4. ANKARA İNGİLİZ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜNÜN AÇILIŞ SÜRECİ

İngiltere'nin 19. Yüzyıl'ın son çeyreğinden itibaren Atina ve Roma gibi büyük Avrupa şehirlerinde başlatmış olduğu yabancı okul serüveninin, 20. Yüzyıl'ın başından itibaren Ortadoğu bölgesine kaymaya başladığından bahsetmiştik. Bu politika değişikliğinin en temel iki sebebi ise bölgenin Osmanlı Devleti egemenliğinden çıkmakta olması ve bölgenin ciddi kültürel zenginlikleri barındırıyor olmasıydı. Otorite boşluğunun ve bölge zenginliğinin göze çarpması, İngiltere'nin Doğu politikasını geliştirmesi için eşsiz bir fırsat oluşturmuştur. Keza, Ortadoğu'da açılan İngiliz Okulları'nın kuruluş tarihleri dikkatle incelendiğinde, bu tarihlerin Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekildiği dönemlere rastladığı açıkça görülmektedir.

İngiltere, Ortadoğu bölgesindeki yerini kültürel açıdan sağlamlaştırırken I. Dünya Savaşı'nın ardından, evrensel olarak gelişmeye başlayan kültürel diplomasi politikası konusunda da geri kalmamayı başarmıştır. Buna ek olarak, 1934 yılında British Council yapısını oluşturmuştur. British Council'in kurulmasının ardından birçok ülkede olduğu gibi Türkiye ile de iletişime geçilmiş ve faaliyetler yürütülmeye çalışılmıştır. British Council'in, Türkiye ile olan temaslarına daha önceki bölümlerde değinmiş olmakla birlikte; bu temasın 1935 yılında başlatılan Sultanahmet Kazıları'na kadar indirmek mümkündür.²⁵³ Ancak British Council'in bu teması, doğrudan olmaktan ziyade arka planda kalacak bir şekilde gerçekleşmiştir. Resmi temasların ise ancak 1937-1938 yıllarında başladığını söylemek mümkündür.

²⁵¹Bkz. Anlaşma Metni İçin;

[http://treaties.fco.gov.uk/docs/fullnames/pdf/1958/TS0011%20\(1958\)%20CMND-401%201956%2012%20MARCH,%20ANKARA%3B%20CULTURAL%20AGREEMENT%20BETWEEN%20THE%20GOVT%20OF%20THE%20UK%20AND%20NI%20AND%20THE%20GOVT%20OF%20TURKEY.PDF](http://treaties.fco.gov.uk/docs/fullnames/pdf/1958/TS0011%20(1958)%20CMND-401%201956%2012%20MARCH,%20ANKARA%3B%20CULTURAL%20AGREEMENT%20BETWEEN%20THE%20GOVT%20OF%20THE%20UK%20AND%20NI%20AND%20THE%20GOVT%20OF%20TURKEY.PDF)

²⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, 7.6.1957, Devre 3, İçtima 3, Cilt 20, s. 86-89.

²⁵³ FO 395-586 P 123/ 123/ 150.

1937-1938 yılları içerisinde British Council ve üyeleri tarafından Türkiye’de kültürel faaliyet yürütmenin olanaklarının arandığı açıkça görülmektedir. Bu planlar arasında en göze çarpanı Sultanahmet Kazıları’na da yardımcı olacağı düşüncesiyle İstanbul’da bir İngiliz Arkeoloji Okulu açılması isteğidir. İstanbul merkezli ilk yabancı arkeoloji enstitüsünün Rusya tarafından 1894 yılında açıldığı bilinmektedir.²⁵⁴ Cumhuriyet dönemiyle birlikte ise 1924 yılında Almanya, 1931 yılında ise Fransa tarafından İstanbul’da arkeoloji okulu açılmıştır. Bu okulların ardından İngiltere adına kültür faaliyetleri yürüten British Council’in de İstanbul merkezli bir arkeoloji enstitüsü fikrini benimsemesi ve hâlihazırda İstanbul’da arkeoloji faaliyetlerinde bulunurlarken bu fikrin doğması pek doğaldır. British Council bu fikir henüz neticelenmeden uzun bir süre Halkevleri’yle kültürel faaliyetlere başlamış; Türkiye’de enstitü oluşturulması fikri ikinci plana atılmıştır. British Council, Türkiye’deki faaliyetlerine Halkevleri üzerinden devam etmesine ve enstitü fikrinin ikinci plana atılmasına rağmen bu fikrini tamamen rafa kaldırılmamıştır. İngiliz bürokrat ve akademisyenlerin sıklıkla Türkiye’de bir kurum oluşturulması için British Council’e müracaat ettiği görülmektedir. Halkevleri’nin etkisinin azalmasıyla birlikte bu durumu fark eden British Council, bu kurumun tamamen kapatılmasından hemen önce İngiliz bürokratlarının müracaatlarına kulak kabartmaya başlamıştır. Keza Halkevleri’nin işlevlerini kaybetmeye başladığı bu dönemde İngiliz bürokratlarının ve akademisyenlerinin müracaatlarını yoğunlaştırdığı dikkat çekmektedir. Aşağıda anlatacağımız bölümlerde bu projelerin neler olduğuna, projeler hakkındaki fikir değişikliklerine ve yaşanan tartışmalara değineceğiz.

2.4.1. Türkiye’de İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Açılması Hakkındaki

Tartışmalar

Halkevleri’nin Türkiye’deki işlevini kaybetmeye başlamasıyla birlikte, British Council’in Türkiye’deki faaliyet alanı da zayıflamaya başlamıştır. Bu durum İngiltere’nin yeni çalışma alanları üretmesini gerektirmiştir. Böylece kendisine yeni faaliyet alanı arayan İngiltere’nin, Türkiye merkezli arkeoloji enstitüsü açma fikri de bu tarihlere tekrar canlanarak resmiyet kazanmaya başlamıştır. Türkiye merkezli arkeoloji enstitüsü açma fikri 1945’ten sonra resmiyet kazanmış olsa da bu projenin kökeni daha

²⁵⁴ Ünal, a.g.e., 2015, s. 25.

eskilere, British Council'in Türkiye'deki ilk faaliyet yıllarına dayandığını söylememiz mümkündür. Hatta bu dönemde İngiltere tarafından Türkiye'de arkeoloji enstitüsü açılması için önerilen ilk yer İstanbul olmuştur. İstanbul merkezli bir arkeoloji enstitüsünün kurulması fikrinin tam olarak ilk kez kimin tarafından önerildiği bilinmese de bu fikrin en büyük savunucu St. Andrews Üniversitesi Profesörü J. H. Baxter olmuştur. Profesör Baxter bu fikir sayesinde İstanbul merkezli olan arkeolojik kazı faaliyetlerinin daha rahat yapılacağına, kazı alanlarının genişletileceğine ve hatta arkeoloji faaliyetlerinin çoğaltılacağına inanmaktadır.²⁵⁵ Birçok diplomatik yazışmalardan yola çıkılarak British Council'in de bu fikre sıcak baktığı anlaşılmaktadır. Ancak bu fikrin şekillenmeye başlamasından hemen sonra birçok sorunun ortaya çıktığı görülmektedir. Kurulacak olan enstitünün finansmanı, faaliyet alanı ve kurulacağı yer konusundaki tartışmalar en büyük sorunları teşkil etmiştir.

Bu fikrin uygulanmasındaki en büyük sorun, maddi bölümü olmuştur. Kâğıt üreticisi olan ve dünya çapında birçok bilimsel çalışmaya finansman olan, aynı zamanda da Bizans arkeolojisine merakıyla bilinen Sir Dr. David Russell'ın 27 Temmuz 1938 yılında diplomat ve yazar olan Stephan Gaselle'ye yazmış olduğu mektupta, maddi durumun yetersiz olduğu açıkça görülmektedir. Sir Russell mektubunda; “ 23 Mayıs tarihli mektubunuzun Pof. Baxter'a ulaşmasının ardından bir anlaşmaya varıldı; ancak İstanbul'daki çalışmalarını sürdürürebilmemiz için özel kaynaklardan yeterli miktarda para temin etmeye çalışmalı ve İngiliz Arkeoloji Okulu'nun kurulması için gereken talebi sonraya bırakmalıyız...”²⁵⁶ ifadelerini kullanarak ekonomik açıdan oluşturulmak istenilen arkeoloji enstitüsünün kurulmasının zor olduğu vurgusunu yapmaktadır. Bu ekonomik şartlara rağmen enstitünün kurulması fikrinden tamamen vazgeçilmesi yerine belli bir süreye kadar ertelenmesi gerektiği fikrini de açıkça belirtmektedir.

Sir Russell'ın olumsuz öngörü ve talebine rağmen Amerikalı iş adamı olan ve daha sonra İngiliz vatandaşlığına geçen Sir Alfred Chester Beatty'nin, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Sir Loraine' e yazdığı mektubunda, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün Türkiye'de kurulması gerektiğini dile getirmiş ve finans sorununa çözüm getirmeye çalışmıştır. Sir Alfred C. Beatty, 30 Ağustos 1938 tarihli mektubunda; “Benim

²⁵⁵ FO 395-586 P 1375/ 123/ 150.

²⁵⁶ FO 395-586 P 2375/ 123/ 150.

görüşüme göre Türkiye’de bir İngiliz Arkeoloji Enstitüsü’nün kurulması çok iyi bir fikir ve bunun için gereken finansal yardımı bulabiliriz. Bence British Musuem’un enstitü için sponsorluğu önemli hususlardan biri; çünkü müze büyük ihtimalle kazıları Amerikan Üniversiteleri’nden biriyle birlikte yürütecek, bu durum da masrafları yarı yarıya düşürecektir.”²⁵⁷ ifadelerini kullanmakta ve Büyükelçi Loraine’e önerisini sunmaktadır.

Yazışmalardan da anlaşılacağı üzere İngiliz Arkeoloji Enstitüsü’nün açılmasında maddi sıkıntılar mevcuttur; ancak iki farklı yazışmada iki farklı öngöründe bulunduğu görülmektedir. Bu iki farklı öngörünün tek ortak noktasının ise Türkiye’de yürütülen ve yürütülecek olan arkeolojik kazıların aksamamasının elzemliğidir. Sir Russell’da enstitünün açılışının kazılara maddi açıdan zarar verebileceği düşüncesi ağır basmaktayken; Sir Beatty ise bu fikre katılmayarak, finansman sorununun çözümü halinde enstitünün rahatlıkla açılacağına inanmaktadır. Üstelik Sir Beatty kazıların herhangi bir Amerikan Üniversitesi ortaklığıyla devam edebileceğine de inanmaktadır.

Enstitü fikrinin ortaya çıktığı ve kurulması için somut planların sunulduğu bu tarihlerde maddi sorunlar ve bu sorunlar hakkındaki fikir ayrılıklarının yanı sıra, enstitünün kurulacağı yer konusunda da ciddi fikir ayrılıkları yaşandığı görülmektedir. 29 Haziran 1938 tarihli bir yazışmada İngiliz Dışişleri Bakanlığı’nın ve British Council’in, Türkiye’de arkeoloji okulu açılması fikrine sıcak baktığına değinilmiştir. Ancak yazışmada dikkat çekici bir diğer nokta ise oluşturulması planlanan enstitünün yeri konusunda çelişkilerin olduğuna değinilmesidir. Yazışmadan anlaşıldığı kadarıyla Prof. Baxter’ın İstanbul merkezli planına karşılık, John Garstang’ın 1937 yılının başlarından beri enstitünün geçici olarak dahi olsa Ankara’da açılması talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁵⁸

1938 yılındaki maddi sorunlar ve enstitünün kurulması için planlanan yerler konusundaki fikir ayrılıklarına 1939 yılında, kurulması ihtimali olan enstitünün ilgi alanını belirleme konusundaki fikir ayrılıkları da eklenmiştir. Yazışmalardan yola çıkarak bu fikir ayrılıklarının bir kez daha Profesör Baxter ve John Garstang arasında yaşandığı açıkça belli olmaktadır. Türkiye Büyükelçisi P. Loraine ve İngiliz diplomat

²⁵⁷ FO 395-586 P 3278/ 123/ 150.

²⁵⁸ FO 395-586 P 2149/ 123/ 150.

R.W. A. Leeper arasındaki yazışmada Loraine, Garstang'ın enstitü hakkında sunduğu fikirlerden bahsetmektedir. Loraine yazışmada; Garstang ile görüştüğünü ve Garstang'ın kendisine kurulacak enstitü hakkında sorular sorduğunu, buna ek olarak da Hitit ve Hitit öncesi medeniyetlerin araştırma kapsamına girmesi gerektiğini dile getirdiğini belirtmektedir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere kurulacak enstitünün faaliyet alanı olarak sadece Bizans araştırmaları yapması kararı Garstang tarafından yeterli görülmemiştir. Bu nedendir ki kurulacak enstitünün faaliyet alanının Bizans araştırmalarıyla sınırlandırılması, Garstang'ın eleştirdiği en önemli konulardan birisi haline gelmiştir. Bununla birlikte enstitü projesinin oluşmaya başladığı ilk yıllarda Garstang'ın bu eleştirileri yaparken doğrudan müdahil olmadığını ve sadece dışardan önerilerde bulunduğunu da göz ardı etmemeliyiz. Loraine aynı mektubunda; “ *Ona, konunun dikkate alındığını söyledim... Bu konuyla ilgili kendisinin de herhangi bir planla katılmasını söyledim. O da kabul edecektir ki, Andrews Üniversitesi Profesörü Baxter bu konuda çok iyi kürek çekti ve daha enerjik davrandığı takdir edilmelidir... Bence Garstang İngiltere'ye döndüğü zaman, konuyla ilgili resmi bakış açısıyla daha fazla bilgi edinmek istiyorsa, Council sekreteriyle temasa geçmesi daha iyi olacaktır.*”²⁵⁹ demektedir ve Garstang'ın bu davranışına eleştirel bir yaklaşımda bulunmaktadır. Bu yazışmalardan anlaşılacağı üzere Garstang, kurulacak enstitünün ilgi alanının genişletilmesini istemekte; Büyükelçi Loraine ise John Garstang'ın bu planlamalara daha fazla katılması gerektiğini ve hatta buna daha resmi bir hava katmasının gerektiğini düşünmektedir. Bu öneriler ve tartışmalar çerçevesinde enstitünün kurulacağı yer ve enstitünün ilgi alanı konusunda Prof. Baxter ile J. Garstang'ın fikir ayrılıklarının derin olduğu izlenimi uyanmaktadır.

Bahsedilen tarihlere kadar enstitünün kurulması hakkında herhangi bir somut adımın atılmadığı görülmektedir ki bunun yanında sorunlar hakkındaki tartışmalar sık sık tekrar etmektedir. Enstitünün kurulacağı yer ve kapsamı hakkındaki tartışmaların yerini bir kez daha maddi sorun hakkındaki tartışmalara bıraktığı görülmektedir. 1939 yılında yapılan yazışmalarda henüz maddi sorunların aşılamadığı açıkça belli olmaktadır. Büyükelçi Loraine 1939 tarihli yazışmasında; “ *Majeste Hükümeti karar aldı ve British Council'le paylaştı. Enstitünün açılıp bakımının yapılabilmesi için gerekli olan özel para miktarının verilmesinden önce hükümet, kendisinin hangi yardımı daha yararlı ve*

²⁵⁹ FO 395-645 P 366/ 69/ 150.

düzgün yapabileceğine kendi karar vermek istiyor... Benim izlenimim zaman geldiğinde, Türk Hükümeti bu fikri (Enstitü açılması fikrini) memnuniyetle karşılayacak ve benim görevim bitmeden önce çalışmalarını kendim yapabileceğim... Umarım er ya da geç şema şekillenir ve somutlaşır.” ²⁶⁰ ifadelerini kullanarak, maddi sorunların henüz halledilemediğini; ancak zamanı geldiğinde bu sorunların da aşılarak enstitünün oluşturulacağına inandığını dile getirmiştir. Loraine'den öğrendiğimiz kadarıyla İngiliz Hükümeti'nin enstitü projesi hakkında çekimser yaklaşımı da fark edilmektedir.

Yaşanan olumsuzluklar, fikir karmaşaları ve İngiliz Hükümeti'nin çekimserliğinin yanında British Council Başkan'ı Lord Lloyd'un ise Türkiye'de bir İngiliz arkeoloji enstitüsünün açılmasını desteklediği görülmektedir. Lord Lloyd'un konu hakkındaki desteğiyle ilgili bilgiye British Council genel sekreteri Bridge'in Büyükelçi Loraine'den sonra Türkiye Büyükelçiliği görevini yapacak olan H. Knatchbull-Hugessen'e yazdığı mektubuyla ulaşmaktayız. Sekreter Bridge, Knatchbull-Hugessen'e yazdığı mektupta Lord Lloyd'un görüşünü şu şekilde aktarmaktadır:

“ Lord Lloyd'un önerisi; Büyükelçi, Anadolu'da arkeolojik kazı iznini Türklere alabilirse, enstitüyü kurmak için finansmanı bu ülkede bulabilir... Tabi başkalarının (yabancı araştırmacıları) bu imtiyazları elde etmesinin önüne geçilebilmesi için ne gerekiyorsa yapılmalı ve bu imtiyazlar için Türklere yaklaşılmalıdır...” ²⁶¹

Genel sekreterin Ankara Büyükelçisiyle yapmış olduğu bu yazışma ve önceki yazışmalar dikkate alındığında fikir ayrılıklarının aslında içinden çıkılamayacak bir karışıklığa sebep olduğu görülmektedir. Türkiye merkezli kurulması planlanan enstitünün maddi sorunları, kapsamı ve ikamet edeceği yer hakkındaki tartışmaların diplomatlar arasında bir nevi kutuplaşmaya yol açtığı aşikârdır. Üstelik bu tartışmalar devam ederken elimizdeki arşiv belgelerinden yola çıkarak British Council'in, Türkiye için hazırlamış olduğu program ve ödenek özetlerinde 1940 yılına kadar ki süreç içinde, kurulacak arkeoloji enstitüsü için herhangi bir ödenek oluşturulmadığı ve talep etmediği de görülmektedir.

²⁶⁰ FO 395-645 P 366/ 69/ 150.

²⁶¹ FO 395-645 P 779/ 69/ 150.

Enstitünün kurulması konusundaki en büyük engel olarak görülen maddi sorunun en önemli sebebini dönemin şartlarını incelediğimizde anlamaktayız. Maddi sorunların büyük bölümünün başlamış olan II. Dünya Savaşı'nın bir nedeni olarak görmemiz mümkündür. Ancak bu durum enstitünün oluşturulması konusunda yaşanan tartışmaların tümüne netlik kazandırmamaktadır. Enstitü fikrinin dile getirilmemesinin tek sebebi olarak II. Dünya Savaşı'nı görmemiz mümkün değildir, zira yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi ortaya atılan fikirlerin çoğu şahsi çabaların ürünüdür. Bu durumun en açık kanıtı 1939 yılının sonlarından itibaren, arkeoloji enstitüsü fikrinin uzun bir süre dile getirilmemesiyle görülmektedir. Bütün bu fikir karmaşaları, tartışmalar ve maddi sorunlar oluşturulmak istenen enstitü fikrinin, II. Dünya Savaşı'nın ağırlığı altında ezilmesine ve projenin savaş süresince rafa kaldırılmasına neden olmuştur.

2.4.2. Arkeoloji Enstitüsü Yerine Anglo-Türk Arkeoloji Kütüphanesi

Kurulması Fikri

II. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından British Council'in Türkiye'de oluşturmak istediği arkeoloji enstitüsü fikrini askıya aldığı görülmektedir. Bunun en temel sebebi ise Avrupa'nın tamamen savaşa odaklanmış olması ve savaşın kritik safhalara geçmiş durumda bulunmasıdır. Birleşik Krallık'ın savaş konusuna eğildiği bu dönemde Krallığın Türkiye'yle savaş konusu üzerinden iletişime geçtiği de görülmektedir. İngiliz Bilgi Bakanlığı'nın 1943 yılında "*Yurtdışı Planlama Komitesi-Türkiye'deki Propagandanın Planı- Politika Planına Gizli Ek*" adlı raporu, Türkiye'nin Müttefik Kuvvetler lehine savaşa girmesinin ne denli önem taşıdığını gözler önüne sermektedir. Raporun giriş bölümünde; "*Avrupa'daki ileride olabilecek operasyonların bir parçası olarak, Müttefik Kuvvetler'in Türkiye'de harekete geçmesi gerekli olabilir. Açıkçası Türkiye'nin Mihver Devletleri'ne savaş ilanı veya Almanya'nın Türkiye'ye karşı saldırısı durumlarından dolayı; Türklerin kendi istekleriyle Müttefik Kuvvetleri'yle işbirliği yapmaya hazır olması arzu edilmektedir.*"²⁶² denilmektedir. Aynı raporun devamında ise; "*Bu aşamada, resmi propagandamızı açığa vurmadan Türkiye'yi savaşa çekmeye çalışıyoruz. Bu nedenle Türk zihniyetlerini savaşa hazır*

²⁶² FO 371-37443 R 5707/ 27/ 44.

duruma getirmek için ilerlememiz gereken çizgiler aşağıda belirtilmiştir. Gizli ek; direk propaganda politikasından sorumlu az sayıdaki kişiye bildirilecektir. Kapsayanlar; Basın Danışmanı- Türkiye, Bölge Uzmanı- M.C.I., Yakındoğu Servisi Müdürü- B.B.C....” ifadeleri yer almaktadır.²⁶³ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Türkiye’yi savaşa dâhil etmek yahut en azından savaşa hazır bir vaziyette tutmak, kültür faaliyetlerinde bulunmaktan daha elzem görülmektedir.

İngiltere’nin savaş konusunda Türkiye’yi saflarına çekmeye çalışması, Türkiye’deki diğer faaliyetlerine ara verdikleri anlamına gelmemektedir. Bu durum sadece öncelik meselesinden ibarettir. İngiltere’nin, savaş yoğunluğu sebebiyle kültür meselelerinde aksaklıklar yaşadığı; ancak kültür projeleri üretmeye devam ettiği bir gerçektir. Bu nedenle Türkiye merkezli bir arkeoloji kurumu oluşturma fikrinin de bu yoğunluğa rağmen hala mevcudiyetini koruduğunu rahatlıkla söylememiz mümkündür. Enstitü fikri hâlihazırda British Council’in masasında bulunurken 1937’den itibaren bahsettiğimiz sorunlar ve tartışmalar devamlılık arz etmektedir. Yani oluşturulması planlanan enstitü hakkında kesin bir kararın hala verilemediğini, sadece fikir çatışmalarının yoğunluk kazandığını söylememiz mümkündür.

5 Ocak 1943 yılında “Yurtdışı İngiliz Arkeolojisi’nin Geleceği” başlığıyla yazılmış olan raporda; *“Council Türkiye’deki faaliyetlerini genişletmek amacıyla dışişlerine resmi talepte bulundu. Council’in Türkiye’deki temsilcileri, çalışmaların kapsamlı bir organizasyonunun Ortadoğu ve Balkanlar’da İngilizlerin daha büyük ve kalıcı olmasına neden olacağını belirtti.”²⁶⁴ ifadeleri kullanılarak, British Council’in Türkiye’de arkeolojik faaliyetlere devam etmek istediği ve yararlarının neler olacağı açıkça belirtilmiştir. Aynı raporun “Acil Tedbirler” bölümünde ise sorunları incelemek üzere bir veya daha fazla uzmanın Mısır ve Türkiye’ye gönderilmesi istenmektedir. Hazırlanan bu rapor İngiltere’nin, Türkiye’deki faaliyetlerinden vazgeçmediğinin en somut örneğini oluşturmaktadır.*

İstanbul’da bulunan British Council temsilcisi Steven Runciman, 23 Ocak 1943 yılında yakın arkadaşı ve British Council’in diğer bir temsilcisi olan ve hâlihazırda Ankara’da bulunan Michael Grant’a yazdığı mektupta; Alman ve Fransızların

²⁶³ FO 371-37443 R 5707/ 27/ 44.

²⁶⁴ FO 370-708 L 425/ 7/ 410.

İstanbul'da arkeoloji enstitülerinin bulunmasına rağmen İngiltere'nin bu konuya kayıtsız kalmasının kendisini şaşırttığını dile getirmektedir. Runciman adı geçen mektubunda; *“Burada savaştan önce İngiliz Okulu kurulması için çabalıyordum ve çabalarımızın boşa gitmediğine sevindim... Savaştan sonra burada British Council'in himayesinde, İngiliz Arkeoloji Kütüphanesi açılabilir. Alman Enstitüsü'nün, Türkleri en çok etkileyen ve onlara en pratik olan kısımları kütüphanesidir ki şuanda en iyi arkeoloji kütüphanesi Türkiye'dedir... Şuna eminim ki hedefimiz bir enstitü değil, kütüphanenin aklımızda bulunması (açılması) gerekmektedir.”*²⁶⁵ diyerek düşüncelerini dile getirmiş ve enstitü fikri yerine kütüphane açılması konusunda öneride bulunmuştur. Runciman'nın bu mektubundan sonra enstitü yerine kütüphane kurulması fikrini savunanların arttığı görülmüştür.

Zaten Stephen Gaselee ve ünlü arkeolog Kathleen Kenyon arasındaki 22 Mart 1943 tarihli yazışmada anlaşıldığı üzere; K. Kenyon, İstanbul'da kurulması planlanan arkeoloji enstitüsü fikrine karşı çıkmaktadır.²⁶⁶ Öyle ki Kenyon tarafından, 21 Nisan 1943 yılında British Council için hazırlanmış olan raporda; *“İngiliz arkeolojisi Akdeniz ve Ortadoğu'da daha az organize ve neredeyse tamamen bu bölge özel girişim için bırakılmıştır. Projeler diğer sosyal kurumlar ya da zengin kişiler tarafından yapılıyor. Sonuç olarak geniş ölçüde projeler belirsiz bir geleceğe sahip... bu durum yüksek ihtimalle savaş sonrası daha kötü olacak...”*²⁶⁷ ifadeleri dikkat çekicidir. Kenyon'un hazırlamış olduğu bu raporda, Akdeniz ve Ortadoğu'yu kapsayan bir organizasyonun oluşturulması öngörülmüştür. Kenyon raporunun devamında *“... Böyle bir organizasyon Yunan, İtalyan, Mısır ve Filistin'le doğrudan bağ kurulacağı gibi; Türkiye, Suriye, Irak ve İran ile de dolaylı bir bağ kurulabilir.”* görüşünü dile getirmektedir. Aynı gün British Council tarafından hazırlanan bir diğer rapor da Kenyon'un fikrinin benimsendiği görülmektedir. Bu raporda; *“... Ortadoğu ve Akdeniz arkeolojik çalışmalarını sağlamak için ve hükümetin desteğini sağlamak için; birkaç uzmanı Maliye bakanlığına koymak...”* şeklindeki ifadelerden, British Council'in de Kenyon'la aynı fikirde olduğu anlaşılmaktadır.²⁶⁸

²⁶⁵ FO 370-708 L 1072/ 7/ 410.

²⁶⁶ FO 370-708 L 1359/ 7/ 410.

²⁶⁷ FO 370-708 L 2182/ 7/ 410.

²⁶⁸ FO 370-708 L 2182/ 7/ 410.

1942'den itibaren British Council'in başkanlığını üstelenmiş olan ve 1943 yılının Ocak-Nisan aylarında Türkiye'ye ziyarette bulunmuş olan Malcolm Robertson'un da Türkiye ve özellikle Halkevleri hakkında tutmuş olduğu rapordan, Türkiye merkezli enstitü fikrine sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. Raporunda izlenimlerini aktaran Robertson, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü hakkındaki görüşünü; "... *enstitümüz yok ve muhtemelen asla olmayacak. Biz Halkevleri üzerinden çalışıyoruz ve bu oldukça yeterli görünüyor.*"²⁶⁹ şeklinde belirtmiştir. Robertson'un bu raporundan sonra British Council'in Türkiye'deki faaliyetlerinin Halkevleri üzerine kaydırıldığı ve arkeolojik çalışmalarda aksamalar olduğu görülmektedir. Keza British Council temsilcisi Runciman'ın, arkeolog Kenyon ve British Council Başkanı Robertson'un görüşlerini sundukları 1943 yılından 1945 yılına kadar olan iki senelik süreçte, Türkiye merkezli arkeoloji enstitüsü kurulması hakkında herhangi bir projenin üretilmediği görülmektedir.

British Council'in, 1944 yılında Mr. Gurney'in İstanbul'daki tarihi binaların restorasyonu için başvurusu ve 1945 yılında Profesör Garstang'ın arkeolojik kazılar ve arkeolojik kurumlar hakkındaki yardım talebine verdiği cevaplar, British Council'in Türkiye'deki arkeolojik faaliyetlere olan ilgisinin azlığını kanıtlayan bir diğer somut örneklerdir. Mr. Gurney'in, Haziran 1944 yılında İstanbul'daki tarihi binaların yenilenmesi hakkındaki başvurusuna British Council şüpheyle yaklaşmış, illa restorasyon yapılacaksa bunun savaş zamanında hasar almış olan antik şehirler ve Akdeniz Bölgesi için uygulanmasını tercih edeceklerini ifade etmiştir.²⁷⁰ Aynı şekilde Profesör Garstang'ın, 1945 Ağustos'unda Türkiye'de arkeoloji faaliyetleri için istediği yardım talebi Council tarafından; "... *British Council çoğu zaman yurtdışında çalışan İngiliz arkeologlara yardımcı olunması için çalışmaların bir parçası olunması gerektiğini önermiştir, ancak bu öneri kabul edilmemiştir. Council arkeolojik kazılar veya araştırma merkezleri kurulması için herhangi bir para harcamaya yetkili değildir.*"²⁷¹ ifadeleriyle savuşturulmuştur. Yaşanan bu iki olayın tarihlerine bakıldığında Runciman, Kenyon ve Robertson'un görüşlerini dile getirdikleri tarihten hemen sonra gerçekleştiği görülecektir.

²⁶⁹ FO 370-709 L 4104/ 7/ 410.

²⁷⁰ FO 924-92 LC 18/ 18/ 450.

²⁷¹ FO 924-241 LC 3067/ 207/ 450.

İstanbul merkezli arkeoloji enstitüsü kurulması hakkındaki olumsuz görüşlerin sunulmasından üç yıl sonra ise British Council'in tavrının bir kez daha değiştiğini görmekteyiz. 1946 yılında British Council'in Türkiye'deki faaliyetlerini yoğun bir şekilde arttırdığı, bu faaliyetlerin çoğunluğunu ise arkeolojik çalışmaların içerdiği görülmektedir. British Council'in bu faaliyetlerinin en büyük savunucusu da Profesör John Garstang olmuştur. 1945 yılında British Council'den umduğu yardımı alamayan Garstang, 20 Mart 1946 yılında İngiliz Dışleri Bakanlığı Güney Departmanı görevlisi McDermonnt'a gönderdiği telgrafla iletişime geçmeye çalışmıştır. Garstang telgrafında bu iletişimin sebebinin ise Türkiye'deki çalışmalara yeniden başlamalarıyla ilgili, kendi görüşlerini anlatma iznini istemek olarak açıklamıştır.²⁷² Bu iletişimin ardından Garstang'ın, Türkiye'de arkeolojik kazılarda bulunmaya başladığı ve çalışmalarını Türkiye'de yoğunlaştırdığı görülmüştür.

Garstang bu dönemden itibaren Türkiye'de öyle yoğun çalışmaya başlamıştır ki bu durum dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in dikkatini çekmiş ve kendisine 7 Mayıs 1946 tarihli bir mektup yollanmıştır. Hasan Ali Yücel mektubunda; *“Kurulan Türkiye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Genel Kurulu ilk toplantısını 22 Nisan 1946'da yapmıştır. Kurul; tarihöncesi, Hititoloji, tarihi coğrafyamız ve anıtlarımıza gösterdiğiniz ilgiyi en derin hayranlıklarını belirtmiştir. Bu başarının farkında olarak, kurul oybirliğiyle sizi topluluğa onursal üye olarak seçti. Bize üyelik onurunu verirseniz çok mutlu olacağım.”*²⁷³ ifadeleriyle J. Garstang'ın çalışmalarını destekleyerek kendisini onurlandırmış ve çalışmalarına devam etmesini istemiştir.

Türkiye Milli Eğitim Bakanı'ndan gelen bu mektuptan sonra Garstang'ın Türkiye'de çalışma ortamına zemin hazırlamak adına, İngiliz Dışleri Bakanlığı'yla daha fazla iletişime geçtiği ve her fırsatı olabildiğince kullanmaya çalıştığı görülmektedir. Öyle ki Garstang, 24 Mayıs tarihinde İngiliz Dışleri'nden Bowen'la bir görüşmeye ayarlamak adına yazdığı mektupta Bowen'a; *“... umarım tüm mevcut konuları halletmiş olursunuz ve Ankara'daki okulla ilgili bir öneride bulunabilirsiniz ve her nasıl olursa olsun konuyla ilgili görüş ve tavsiyeleriniz için minnettar olacağım.”* demektedir ve mektubunu; *“Ankara hakkındaki bu kişisel notum için özür dilerim. Bunu sadece hislerimi*

²⁷² FO 924-588 LC 1581/ 686/ 450.

²⁷³ FO 924-588 LC 2569/ 686/ 450.

vurgulamak için yapıyorum ki gerçekten bir şeyler yapmak için zamanlama çok iyi ve bu harika bir fırsat."²⁷⁴ sözleriyle sonlandırmaktadır. Garstang'ın Bowen'e yazdığı bu mektupla her fırsatı değerlendirdiği ve aklında Türkiye'den başka bir düşüncenin olmadığını söylememiz yanlış olmayacaktır.

John Garstang'ın bu çalışmaları ve mektup trafiğinin bir ürünü olarak, 1946 yılının Temmuz ayına gelindiğinde Türkiye'de kurulması planlanan ve birçok tartışmayı beraberinde getiren İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün açılması fikrinin şekil değiştirmeye başladığı görülmektedir. Temmuz ayıyla birlikte İngiliz Arkeoloji Enstitüsü kurulması fikrinin terk edildiği, bunun yerine ise yine Ankara'da olmak üzere bir Anglo-Türk Arkeoloji Kütüphanesi kurulması fikrinin doğduğu görülmektedir. Enstitü yerine kütüphane açılması fikrinin daha önce Runciman'ın önerdiğine değinmiştik. Runciman'ın önerisinin bir benzeri bu sefer Garstang'dan gelmiş; ancak Runciman'ın İstanbul merkezli kütüphane fikrinden farklı olarak, Garstang'ın bu kurumun Ankara'da açılmasını savunduğunu görmekteyiz. Öyle ki John Garstang, İngiliz Arkeolog Winifred Lamb ile birlikte çalışmaya başlamış ve enstitü yerine kütüphane kurulmasıyla ilgili ortak bir rapor dahi hazırlamışlardır. Özel ve gizli olarak belirtilen bu raporun hazırlanmasının temel sebebi raporun önce İngiliz Dışişleri Bakanlığına daha sonra ise Maliye Bakanlığı Müsteşarlığı'na sunulması ve böylece konuyla ilgili bir görüşme ortamının hazırlanmasıdır. Hazırlanan bu ortam ve raporun ilgili makamlara iletilmesiyle de ilk resmi adımların atılması sağlanmış olacaktır.

Garstang ve Winifred tarafından hazırlanan raporda kısaca Anadolu'nun araştırma alanı ve arkeolojik keşifler için eşsiz bir fırsat sunduğu, araştırma alanının Taş Devri'nden Hitit Devleti'ne, oradan Bizans İmparatorluğu'na ve hatta İslam Sanatı'nın her dönemine kadar genişletilebileceğine değinilmiştir. Ankara'da yıllarca bir arkeoloji merkezi ihtiyacının olduğu, zamanın bu merkezi kurmak için çok uygun olduğu ve hatta Türk hükümetinin bu çalışmaya destek dahi olacağı da ifade edilmiştir. Raporun en dikkat çekici vurgusu ise kurulacak olan arkeoloji merkezinin adının; "*Anglo-Türk Arkeoloji Kütüphanesi*" şeklinde olmasının, kesin olarak tavsiye edilmesidir. Rapora göre bunun sebebi olarak ise Türkiye'nin ve hükümetinin; "*okul*" ya da "*enstitü*" kelimelerine karşı ön yargılı olması olarak görülmüştür. Hazırlanan raporda, Türk

²⁷⁴ FO 924-588 LC 2569/ 686/ 450.

zihniyetinde bu kelimelerin dostça olmayan politikaları çağrıştırdığı ifade edilmiştir.²⁷⁵ Böylece Türk tarafının kütüphane fikrine karşı çıkmayacağı görüşü savunulmakla birlikte zamanın koşullarının kurum oluşturmak için oldukça elverişli olduğuna değinilmiştir.

Bu rapordan 2 ay sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı 17-18 Eylül 1946 tarihinde, Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne telgraf çekerek Prof. Garstang'ın Türkiye'yi ziyaret etmeyi umduğunu ve Garstang'ın Büyükelçiliğe sunacağı raporun taraflarınca dikkatle incelenmesi istemektedir.²⁷⁶ Projeyi inceleyen Büyükelçi Sir D. Kelly, 25 Eylül tarihinde İngiliz Dışişleri'ne geri dönüş yaptığı telgrafında; *“Projenin kendisi mükemmel görünüyor, Garstang'ın önce Londra'daki British Council'e danışmasını ve ardından Türkiye Büyükelçiliği'yle gayri resmi ve genel anlamda görüşmesi gerektiğini tavsiye ederim. Benim önerim, Garstang Ankara'ya vardığında British Council temsilcisi ve Büyükelçilikle planı ayrıntılı görüşsün ve rehber eşliğinde Türk yetkililere teşebbüste bulunsun.”*²⁷⁷ cevabını vermiştir.

Büyükelçi Kelly tarafından İngiliz Dışişleri'ne yazılan bu telgraftan bir gün sonra, 26 Eylül 1946 tarihinde, Ankara Anglo-Türk Kütüphanesi adına toplantı düzenlendiği de görülmektedir. Bu toplantının tutanaklarına göre katılımcılar; Profesör John Garstang, Sir Leonard Woolley, H. C. Bowen, Dr. Gurney, Dr. W. Lamb ve K. Kenyon'dur. Bu isimler dönemlerine damga vurmuş önemli araştırmacılarıdır. Öyle ki bu isimlerden K. Kenyon'un, daha önce İstanbul'da açılması istenen enstitüye karşı çıktığından bahsetmiştik. K. Kenyon'un itirazlarından üç sene sonra, Ankara'da kütüphane açılması için oluşturulan kurulda yer alması dikkat çekici bir husustur.

Oluşturulan kurulun toplantı tutanağına göre bu katılımcılar, Anadolu'daki diğer Türk çalışmaları ve Ankara'da bir merkez kurulmasını ilerletmek ve örgütlenmek amacıyla kendilerini geçici bir komite haline getirmişlerdir. Hatta oybirliğiyle J. Garstang bu komitenin başkanı seçilmiş; Sir Leonard Woolley de başkan yardımcısı olarak görevlendirilmiştir. Onursal sekreterliğe ise üyelerden Dr. W. Lamb

²⁷⁵ FO 924-588 LC 3314/ 686/ 450.

²⁷⁶ FO 924-588 LC 3746/ 686/ 450.

²⁷⁷ FO 924-588 LC 4552/ 686/ 450.

getirilmiştir.²⁷⁸ Kurul kendini geçici komite olarak atamasının haricinde fiili çalışmalarına da aynı gün başlamıştır. Bu toplantıda aşağıda adı geçen kurumlara komitede temsilci bulundurmaları için talepte bulunulması kararı alınmıştır. Adı geçen kuruluşlar şöyledir;

1. The British Museum
2. Oxford Üniversitesi (Özellikle Dr. Gurney'in atanmasının talep edilmesi)
3. Cambridge Üniversitesi (Prof. Garred'in talep edilmesi)
4. Londra Üniversitesi (Prof. Chide'nin talep edilmesi)
5. Royal Society (Prof. Julian Huxley'in talep edilmesi)
6. The Society of Antiquaries (Leonard Woolley'nin talep edilmesi)
7. The Royal Anthropological Institute
8. The Royal Asiatic Society (H. C. Bowen'nin talep edilmesi)
9. British Academy
10. The British School of Athens
11. The Society for the Promotion of Hellenic Studies²⁷⁹

Garstang'ın Royal Anthropological Institute'a gönderdiği ve temsilci talep ettiği yazısından anladığımız üzere talepte bulunulan birçok kurumun, temsilcilerini kısa sürede onaylandıkları görülmektedir. Kurumları adına temsilcilikleri onaylanan isimler şöyledir: Society of Antiquaries adına Sir Leonard Woolley ve onursal sekreter Dr. W. Lamb, British Musuem adına Sir John Forsdyke, Oxford Asyoloji alanında Dr. R. Gurney, British Academy'nin Ortak Akademi Komitesi adına Kathleen Kenyon ve H. C. Bowen.²⁸⁰ Kurumları tarafından onaylanan bu temsilcilerin geçici komitedeki isimlerle aynı oldukları görülmektedir. Bu durum da bize komite oluşturulurken kurumların bilgilerinin olduğu izlenimini vermektedir. Öte yandan komitede ismi geçen arkeologlardan birçoğunun Ortadoğu'da oluşturulan arkeoloji kurumlarında görev almış olmaları veya bahsedilen bölgede arkeolojik kazılarda bulunmuş olmaları dikkat çeken bir husustur. Garstang daha önce Kudüs İngiliz Arkeoloji Okulu'nun kurulmasına öncelik etmiş ve kurumun başına geçmiştir. Kathleen Kenyon ise British Council'in

²⁷⁸ FO 924-588 LC 4557/ 686/ 450.

²⁷⁹ FO 924-588 LC 4557/ 686/ 450.

²⁸⁰ FO 924-588 LC 4557/ 686/ 450.

Ortadoğu'da görev yapan arkeoloğu idi ve daha önceki bölümlerde Akdeniz'de kurulması planlanan arkeoloji kurumları hakkında raporlar sunduğuna değinmiştik. Leonard Woolley'i ise özellikle Kargamış bölgesinde Lawrence ve Hogarth ile yapmış olduğu kazılardan hatırlamaktayız. Komitede yer alan isimlere baktığımız zaman seçilen araştırmacıların Türkiye topraklarına yabancı olmadıkları ortaya çıkmaktadır.

1946 yılında Anglo-Türk Arkeoloji Kütüphanesi'nin kurulması için oluşturulan komiteden sonra çok hızlı organize olunduğu, komitenin resmiyet kazandığı ve çalışmaların genişletilmesi için diğer kurumlardan temsilci taleplerine devam edildiği görülmektedir. Bu çalışmalar bize kütüphanenin kurulması için atılan adımların somutluğunu kanıtlamaktadır. Kütüphane için atılan somut adımlara bir diğer örnek İngiliz Maliye Bakanlığınca yapılan bütçe çalışmasında karşımıza çıkmaktadır. Bakanlık tarafından Ekim 1946'da *Ankara İngiliz Kütüphanesi Önerilen Tahmini Yıllık Harcama* adında mali bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmanın ödenek tablosu şu şekilde belirlenmiştir:

Ankara İngiliz Kütüphanesi Önerilen Tahmini Yıllık Harcama

MAAŞLAR		
Müdür	Maaş	1,200 Pound
	Emeklilik	120 Pound
	Seyahat	100 Pound
Sekreter-Kütüphanesi	Maaş	500 Pound
	Emeklilik	50 Pound
	Seyahat	100 Pound
Tesisler- Bakım		500 Pound
Burs: 1 kişinin 300 Pound		600 Pound
Araştırma Derneği		350 Pound
Kütüphane		300 Pound
Yayımlar		600 Pound
Ofis Giderleri		300 Pound
		Toplam Yıllık Harcama: 4,720 Pound

İLK HARCAMALAR	
Ofis Ekipmanları	200 Pound
Kütüphane Ekipmanları	500 Pound
Müze Ekipmanları	150 Pound
Hostel Ekipmanları	300 Pound
Kütüphane	1,000 Pound
Toplam: 2,150 Pound	

Tablo 2. Ankara İngiliz Kütüphanesi Önerilen Tahmini Yıllık Harcama ²⁸¹

Hazırlanan ön bütçe raporundan da anlaşılacağı gibi kurulması planlanan Anglo-Türk Arkeoloji Kütüphanesi'nin açılması için her türlü hazırlık yapılmıştır. Raporlar ve yazışmaların ışığında kütüphanenin açılmasının önünde herhangi bir engelin kalmadığı ve fikir birliğine varıldığını anlamaktayız. Daha önce kültür faaliyetleri ve arkeolojik çalışmalar yürütmesi için kurulması istenen enstitü fikrinin yerine aynı görevi görecek olan arkeoloji kütüphanesi açılmasına karar verilmiştir. Üstelik bu proje oluşturulurken kurulacak kütüphanenin yeri konusunda da herhangi bir tartışmaya rastlanılmamıştır. Alınan kararların hemen ardından da sonuç aşamasına gelindiği görülmüştür.

2.4.3. Ankara'da İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün Açılması

Türkiye'de İngiliz Arkeoloji Enstitüsü kurulması fikri 1937'den itibaren fiili olarak gündeme gelmiş olmasına rağmen ekonomik sorunlar, II. Dünya Savaşı'nın başlaması, kurulacak enstitünün yeri ve enstitünün çalışma alanı konusunda çıkan fikir ayrılıkları 1946 yılının başlarına kadar projenin gerçekleştirilmesini engellemiştir. Yukarıda değindiğimiz gibi 1946 yılı itibariyle Anglo-Türk Arkeoloji Kütüphanesi'nin kurulmasına karar verilmiş, ödenekleri dahi hazırlanmıştır. Kurulması planlanan kütüphanenin önünde herhangi bir engel de gözükmemektedir. Ancak arkeoloji namına faaliyet yürütmek için planlanan Anglo-Türk Arkeoloji Kütüphanesi'nin açılması için 1946 sonlarında yapılan resmi başvurular sırasında bir kez daha fikir değişikliğine gidildiği görülmektedir.

²⁸¹ FO 924-588 LC 4863/ 686/ 450.

Ankara’da kurulması tasarlanan Anglo-Türk Arkeoloji Kütüphanesi hazırlıkları tüm hızıyla ilerlerken, 15 Kasım 1946 yılında Türkiye Büyükelçisi David Kelly’nin Ankara’dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na çektiği telgraf, bütün planın değişmesine yol açmıştır. Büyükelçi Kelly İngiltere Dışişleri’ne çektiği telgrafta; *“Yüksek Türk Yetkilileri, kütüphane yerine Anglo-Türk Arkeoloji Enstitüsü kavramını tercih ederler. Benim önerim bunun benimsenmesidir. Lütfen Büyükelçilik aracılığıyla Hamit Zübeyr Koşay’a erken cevap verin”*²⁸² diyerek, Türkiye’deki faaliyetler için oluşturulacak olan kurumun şeklini belirlemeye çalışmıştır.

15 Kasım 1946 tarihli yazışmadan anlaşıldığı üzere Prof. J. Garstang, eşi, sekreteri ve asistanıyla birlikte 7 Kasım’da Ankara’ya gelmişlerdir.²⁸³ Prof. Garstang, İngiliz Büyükelçisi’nin de yardımlarıyla Türkiye Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sırer ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Hamit Zübeyr Koşay²⁸⁴ ile görüşmüş; bu görüşme sırasında J. Garstang, yetkililere kurulması planlanan İngiliz Arkeoloji Kütüphanesi’nden ve İngiliz Arkeoloji Enstitüsü’nden bahsetmiştir. John Garstang’ın bu görüşmeler vasıtasıyla Müzeler Genel Müdürü Zübeyr Koşay’ı ve Milli Eğitim Bakanı Sırer’i *“enstitü”* fikrine ikna ettiği anlaşılmaktadır. Garstang daha sonra aynı gün içinde eski arkadaşı olarak bahsettiği TBMM Başkanı M. Abdülhalik Renda ile görüşerek fikir alışverişinde bulunmuştur.²⁸⁵ Garstang’ın, Renda ile olan görüşmesinde de enstitü fikrini savunduğu ve Renda’yı buna ikna etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu görüşmelerin akabinde Büyükelçi Kelly, 15 Kasım 1946’da İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na telgraf çekerek durumu rapor etmiş ve kararın beklendiğini belirtmiştir.

Bu görüşmenin ardından diplomatik yazışmaların artması pek tabiidir. İstanbul’daki İngiliz Elçiliği’nin İngiliz Bilgi Ofisi, 22 Kasım’da İngiliz Dışişlerine; *“Ankara’da kurulması önerilen İngiliz Arkeoloji Enstitüsü ile ilişkili yeni bilgiler duymak belki ilginizi çekebilir. Profesör Garstang geçen hafta Ankara’daydı. Büyükelçi büyük bir hevesle ilgilendi ve Garstang’ın Başbakan ve diğer önde gelen kişilerle buluşması için düzenlemeler yaptı. Anlıyorum ki (Garstang) Mersin’e gitmeden önce tatmin edici bir*

²⁸² FO 924-588 LC 5381/ 686/ 450.

²⁸³ FO 924-588 LC 5388/ 686/ 450.

²⁸⁴ Bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, Hamit Zübeyr Koşay, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 26, s. 225-226.

²⁸⁵ FO 924-588 LC 5381/ 686/ 450.

*ön kavrayışa sahip oldu... ”.*²⁸⁶ Bilgisini geçerek açıklamalarda bulunmuştur. Bu yazışmadan yola çıkarak Garstang’ın yaptığı ilk görüşmelerin ardından Türkiye Başbakanı ile de görüştüğü ve Türkiye’deki iletişimlerine devam ettiği anlaşılmaktadır. Aynı yazışmanın devamında ise Garstang için, Ankara’da geçici bir konut bulunması ve bu konut için Yüksel Caddesi’ndeki Basın Ofisi’nin Haber Bölümü’nün uygun olduğu dile getirilmektedir. Garstang’a konut hazırlanması, enstitü için gereken izinlerin sağlanmaya başladığı izlenimi doğurmaktadır.

Kasım ayının ortalarında Garstang’ın yürütmüş olduğu bürokratik görüşmeler meyvesini kısa sürede vermiştir. 6 Aralık 1946 yılında British Academy üyesi ve aynı zamanda D. Kathleen Kenyon’un babası Sir Frederic G. Kenyon, Maliye Bakanlığı Sekreterliği’ne; akademi konseyi adına hazine fonundan yardım isteyen okullar için başvurular yapmıştır. Sir Kenyon tarafından bu yardım talebine başvuran okullar sırasıyla; Roma, Atina, Mısır, Irak, Kudüs ve Türkiye olarak belirtilmiştir. Sir Kenyon’un Kudüs’teki İngiliz Arkeoloji Okulu’na başkanlık yapmış olduğunu da enstitüler arasındaki iletişimi anlamamız için belirtmekte yarar vardır.²⁸⁷ Her enstitü için yardım talebini ayrı ayrı açıklayan Sir Frederic Kenyon, Türkiye’deki okul için talep edilen yardımın açıklamasında; *“Bu başvuru Ankara’da bir İngiliz Arkeoloji Enstitüsü kurulması için bir başvurudur ki bu başvuru çok acil bir durumdadır; çünkü arzu edilen bilim ve kamu politikası adına olağanüstü uygun bir fırsat sunmaktadır. Türkiye, Layard ve Lord Stratford de Redcliffe zamanından beri İngiliz araştırmalarını belirgin şekilde kabul etmedi ve son derece katı olan Eski Eser yasasıyla kâşif ve arkeolog çalışmalarını kısıtladı. Mevcut hükümet politikayı tersine çevirme ve bilim adamlarına yardımcı olma konusunda endişeli. Garstang’ın Türk yetkililerle yerinde yaptığı görüşmelerle, Garstang sayesinde zemin hazırlanmıştır. Akdemi konseyi, Dışişleri Bakanlığı’nın kamu politikası gerekçesiyle bu projeye büyük bir destek sunduğu konusunda bilgilendirilmiştir. Dışişleri Bakanlığı kendi tasarılarını Maliye Bakanlığına yaptıracak ve Akademi de bilim yararına bu başvuruyu destekleyecektir...”*²⁸⁸ diyerek, Maliye Bakanlığı’ndan fon yardımı talebinde bulunmuştur. Sir Kenyon’un raporunda

²⁸⁶ FO 924-588 LC 5609/686/ 450.

²⁸⁷ Yücel, a.g.e., b2017, s. 258-259.

²⁸⁸ FO 924-588 LC 5632/ 686/ 450.

açılması planlanan enstitü için; “*bilim ve kamu politikaları*” terimlerini kullanması dikkat edilmesi gereken bir husustur.

Sir Kenyon’un yardım talebinin ardından 18 Aralık 1946 yılında Maliye Bakanlığı tarafından Ankara’da kurulacak olan enstitü için tahmini bir bütçe hesaplaması yapılmıştır. Bu bütçe hesaplamasının üst başlığı ise ilk önce British Institute in Ankara olarak belirlenmiş daha sonra ise “British” bölümü değiştirilerek Anglo-Turkish Institute in Ankara olarak belirlenmiştir. 18 Aralık 1946 yılında Maliye Bakanlığınca hazırlanan ön bilanço hesabı şu şekildedir:

Ankara Anglo-Türk Enstitüsü Tahmini Yıllık Harcama		
MAAŞLAR		
Müdür	Maaş	800 Pound
	Davetler	400 Pound
	Emeklilik	80 Pound
	Seyahatler	150 Pound
Sekreter-Kütüphaneci	Maaş	500 Pound
	Emeklilik	50 Pound
	Seyahatler	150 Pound
Maaş, Emeklilik ve Ödenekler Toplam: 2,100 Pound		
Tesisler ve Bakım		500 Pound
Burs; 1 kişi		300 Pound
Araştırma Derneği		350 Pound
Kütüphane		300 Pound
Yayınlar		600 Pound
Ofis Giderleri		300 Pound
Toplam Yıllık Harcama; 4,450 Pound		
ÖN HARCAMALAR		
Ofis Ekipmanları		200 Pound
Kütüphane Ekipmanları		500 Pound
Müze Ekipmanları		150 Pound

Hostel Ekipmanları	300 Pound
Kütüphane	1,000 Pound
Toplam Ön Harcama; 2,150 Pound	

Tablo 3. Ankara Anglo-Türk Enstitüsü Tahmini Yıllık Harcama ²⁸⁹

Bu ön bilanço ve daha önce kütüphane için hazırlanmış olan ön bilanço karşılaştırıldığında hesaplar arasında benzerlik olduğu ve hatta enstitünün kütüphaneye oranla yıllık harcamasının daha düşük seyrettiği görülmektedir.

1946 yılının kısa bir özetini yapacak olursak; Garstang'ın uğraşlarıyla Türkiye'de kazı ve araştırma çalışmaları planlanmış, daha sonra geçici bir komite oluşturulmuş ve Türkiye'de arkeoloji kütüphanesi kurulması için çalışmalar başlatılmıştır. Profesör Garstang'ın, Kasım ayında Türkiye'yi ziyaret etmesi ve Büyükelçi David Kelly'nin aracılığıyla Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sürer ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdür Hamit Zübeyr Koşay ile görüşmesinin ardından kütüphane fikri yerini enstitü fikrine bırakmış ve çalışmalar bu yönde ilerlemiştir.

Bu yoğun çalışmalar 1947 yılında neticesini vermiş ve İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün Ankara'da kurulması kararlaştırılmıştır.²⁹⁰ Enstitünün oluşturulması hakkındaki karar Türkiye Hükümeti tarafından incelenmiş ve “*Anadolu arkeolojisi ve folklor ve antropoloji alanlarında araştırmalarda bulunmak üzere kurulması istenilen ... (enstitünün) kanun ve nizamlarımıza tamamiyle tabi bulunmak ve Hükümetimizin müsaadesi alınmadıkça teşekkülün kuruluş amacı genişletilmemek ve değiştirilmemek ve bu beyanda mezkûr müessese konferans, ders ve sair suretle ‘üniversite serbest dersleri’ haline getirmemek kayıtlarıyla adı geçen enstitünün kurulmasına...*” karar verilmiştir.²⁹¹ Açılan İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün ikinci müdürlüğünü yapmış ve açılış yıllarına şahitlik etmiş olan Seton Lloyd, enstitünün kuruluşunu “başarı hikâyesi” olarak yorumlamıştır. Ayrıca Seton Lloyd, enstitünün kuruluşunun 1947 olmasına rağmen açılış töreninin 1948 yılının Ocak ayında yapıldığını ve bu açılışa Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sürer ile birlikte İngiltere'nin

²⁸⁹ FO 924-588 LC 5773/ 656/ 450.

²⁹⁰ Seton Lloyd, *Twenty-Five Years, Anatolian Studies*, Cilt 24, British Institute at Ankara, Ankara, 1974, s. 197.

²⁹¹ BCA 30-18-1-2 / 115-72-15.

Türkiye Büyükelçisi David Kelly'nin bizzat katıldığını belirtmiştir.²⁹² 16 Ocak 1948 tarihli Yeni Sabah Gazetesi'nin; “Ankara’da İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Dün Törenle Açıldı” başlıklı yazısından edindiğimiz bilgi de Seton Lloyd’un verdiği bilgiyi doğrulamaktadır. Haberin içeriğine göre enstitünün oluşturulması Oxford Cambridge, Londra ve Edinburgh Üniversiteleri temsilcileri tarafından oluşturulan bir komite tarafından gerçekleştirilmiştir. Aynı haberin içeriğinde bahsedilen kurum temsilcilerinin yanı sıra Royal Society, Society of Antiquares Royal Asiatic Society, Anthropological Institute, British Academy, British Museum, London Institute of Archeology, British School at Athens, Society for Hellenic Studies ve School of Oriental a Studies temsilcileri de ön planda yer almıştır.²⁹³ Gerçekleştirilen törene Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer ve İngiliz Büyükelçisi Sir David Kelley’nin yanı sıra Türk Tarih Kurumu Başkanı Şemseddin Günaltay, Amerika, Kanada, Fransa, Mısır Elçileri ve basın temsilcileri katılmıştır. Enstitünün açılış konuşmasını yapan Elçi Kelly, İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin’in göndermiş olduğu telgrafi da okuyarak enstitünün açılışını resmi olarak gerçekleştirmiştir.²⁹⁴ Elçi Kelley’nin konuşmasının ardında sözü alan Milli Eğitim Bakanı Sirer, enstitünün açılmasına katkısı olan Garstang’a teşekkür etmiş, enstitünün Türk-İngiliz birlikteliğine katkı yapacağından ve dostluğun kuvvetlenmesi yolunda yeni bir bağ teşkil edeceğinden bahsetmiştir. Enstitünün açılış törenin akabinde 16 Ocak’ta İngiliz Büyükelçiliği’nde yapılan bir diğer törende ise Elçi Kelley tarafından Amerika Ataşemiliteri Albay Roberts’a Britanya İmparatorluk Nişanı taltif edilmiştir.²⁹⁵ Aynı şekilde bu törene de Amerika ve Kanada sefirlerinin yanı sıra bahsi geçen devletlerin ataşeleri de katılmıştır.²⁹⁶

Enstitü, kurulduğu ilk yıllarında, 1949’dan itibaren, Ankara Meşrutiyet Caddesi’nde faaliyet göstermeye başlamış, ertesini yıl Bayındır Sokağına taşınarak 7 yıl boyunca burada faaliyetlerini yürütmüştür. 1957 yılından günümüze kadar olan dönemde de faaliyet yürütmekte olduğu Tahran Caddesi’ndeki yeni binasına taşınmıştır.²⁹⁷ Enstitü kurulduğu tarihten itibaren çalışmalarına başlamış; Anadolu arkeolojisi, folkloru ve antropolojisi

²⁹² Lloyd, a.g.e., 1974, s. 197-198.

²⁹³ Yeni Sabah, 16.01.1948.

²⁹⁴ Yeni Sabah, 16.01.1948.

²⁹⁵ Yeni Sabah, 17.01.1948.

²⁹⁶ Akşam, 17.01.1948.

²⁹⁷ Hawkins, a.g.e., 1998, s. 368.

üzerine araştırmalar yürütmüş ve bu bağlamda Türk üniversiteleriyle iletişim halinde bulunmuştur.²⁹⁸ 1951 yılında enstitü tarafından günümüzde de yayımlanmakta olan *Anatolian Studies* adlı yıllık dergi çıkartılmaya başlanılmıştır.²⁹⁹ 1947 yılında Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (British Institute of Archaeology at Ankara) adıyla açılan kurum 2004 yılında, disiplinler arası araştırma yönünü yansıtmayı için ismini Ankara'daki İngiliz Enstitüsü (British Institute At Ankara) (BIAA) olarak değiştirmiştir.³⁰⁰ Son bir ek olarak enstitünün, 12 Mart 1956 yılında Türkiye ve Birleşik Krallık arasında imzalanan ikili kültür anlaşmasına dâhil edildiğini belirtmemizde de fayda bulunmaktadır.³⁰¹

²⁹⁸ David H. French, *British Institute of Archaeology at Ankara*, *The Oxford Encyclopedia Of Archaeology In The Near East*, New York, 1997, s. 358.

²⁹⁹ French, a.g.e., 1997, s. 358.

³⁰⁰ <http://biaa.ac.uk/about-the-biaa>, Erişim: 14.12.2017.

³⁰¹ Lutgarde Vandeput, *The British Institute at Ankara 60 Years Young*, *Anatolian Studies*, Cilt 58, British Institute at Ankara, Ankara, 2008 s. 2.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNGİLİZ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ'NÜN İLK FAALİYETLERİ

3.1. ENSTİTÜNÜN İLK MÜDÜRLERİ

3.1.1. John Garstang

John Garstang'ın, 20. Yüzyıl'ın Ortadoğu ve Anadolu arkeolojisine damga vurmuş en önemli arkeologlardan birisi olduğu birçok otorite tarafından kabul edilmektedir. Garstang gerek yaptığı akademik çalışmalar gerek saha çalışmalarıyla arkeoloji tarihine yön vermiş arkeologlar arasındaki yerini almıştır. John Garstang özellikle Mısır, Filistin ve Türkiye gibi ülkelerde yaptığı çalışmalarla kendisini ön plana çıkarmayı başarmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin çöküş yılları, Milli Mücadele dönemi ve sonrasındaki süreçte, Yakın Doğu'daki İngiliz arkeoloji çıkarları için kilit rol oynayan Garstang'ın biyografisine yakından bakmak yararlı olacaktır.

Garstang, 5 Mayıs 1876 yılında Blackburn'de dünyaya gelmiştir.³⁰² John Garstang çalışmalarına ilk olarak arkeoloji dalında değil, matematik alanında başlamıştır. 1895 yılında Oxford Üniversitesi Jesus College'da matematik üzerine eğitim almaya başlamış,³⁰³ ancak daha sonraları ilgisi arkeolojiye kaymaya başlamıştır. Genç Garstang'ın arkeolojiye ilgisi ise o dönemde Oxford'da Asuroloji Profesörü olan Henry Sayce sayesinde gerçekleşmiştir.

1899 yılında Garstang İngiliz arkeolog Flinders Petrie'nin asistanlığını yapmış ve onun gözetiminde Mısır'a gitmiştir. Burada Abydos kazılarına katılan Garstang saha alanında kendini geliştirme fırsatı bulmuştur.³⁰⁴ Garstang, Sir Petrie ile dört yıl boyunca çalışmış ve bu süre zarfında Arapça öğrenmeye çalışmıştır.³⁰⁵ 1902 yılına gelindiğinde ise onursal doçent olarak Liverpool Üniversitesi Mısır Arkeolojisi bölümünde çalışmaya

³⁰² Alan Greaves-Françoise Rutland, John Garstang; Bir Yaşam Öyküsü Eskizi, Anadolu'da John Garstang'ın Ayak İzleri, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi-University of Liverpool, İstanbul, a2015, s. 17.

³⁰³ Greaves-Rutland, a.g.e., a2015, s. 19.

³⁰⁴ G. M. FitzGerald, John Garstang. Born 5th May, 1876, Anatolian Studies, British Institute at Ankara, Cilt 6, Ankara, 1956, s. 27.

³⁰⁵ Greaves-Rutland, a.g.e., a2015, s. 20.

başlamıştır.³⁰⁶ Bundan iki yıl sonra yani 1904 yılında büyük bir başarıya adım atarak Liverpool Arkeoloji Enstitüsü'nü kurmayı başarmıştır.³⁰⁷ 1907 yılında Garstang hem Mısır'da tanıştığı Marie Louise Berges'le³⁰⁸ evlenmiş hem de arkeoloji yöntemleri ve uygulaması profesörü olmuştur.³⁰⁹ Garstang bu görevini 1941 yılına kadar sürdürmüştür. 1908 yılında ise birikimlerinin ve çalışmalarının bir mahsulü olarak *Annals of Archaeology and Anthropology* (Arkeoloji ve Antropoloji Yıllıkları) adlı akademik dergiyi çıkarmayı başarmıştır.³¹⁰ 1910 yılında *The Land of the Hittites*³¹¹ (Hititler Ülkesi) adlı eserini kaleme almış; bu eserini 1929 yılında yeniden düzenleyerek *The Hittite Empire*³¹² (Hitit İmparatorluğu) olarak yayımlamıştır.

Prof. John Garstang'ın, 1910 yılında *The Land of the Hittites* adlı eserini yayımlamadan önce 1904-1907 yılları arasında Anadolu topraklarını dolaşarak birçok bölgeyi fotoğrafladığı bilinmektedir.³¹³ Yüksek ihtimalle Garstang'ın bu eseri yazmasındaki en büyük sebep de bu seyahat sırasında edinmiş olduğu bilgi ve gözlemlerdir. Hatta bu tarihlerde Garstang'ın Anadolu'da kazı yapmak için başvurularda bulunduğu görülmektedir. Garstang'ın Hitit Devleti'nin başkenti olan Hattuşaş'ta kazı yapmak için istediği izin başvurusu, Osmanlı Devleti tarafından önce kabul edilmiş; ancak daha sonra kabul edilen bu kazı izni iptal edilmiştir.³¹⁴ Garstang'ın istediği kazı izninin iptalinden hemen sonra Boğazköy-Hattuşaş'ta kazı yapması için Alman arkeolog Hugo Winckler'a bu iznin verildiği görülmektedir.³¹⁵ Garstang'a verilmeyen iznin Alman arkeolog H. Winckler'a verilmesinin sebebini siyasi yönden Osmanlı Devleti ile Almanya'nın daha yakın ilişkiler içinde bulunması olduğunu söyleyebiliriz. Olayın gerçekleştiği tarihlere dikkatle bakıldığında bu dönemde II. Abdülhamit ve Alman İmparatoru II. Wilhelm'in siyaseten iletişim halinde oldukları göze çarpmaktadır. Bunun haricinde iki imparatorluğun, arkeolojik çalışmalar

³⁰⁶ FitzGerald, a.g.e., 1956, s. 27.

³⁰⁷ Greaves-Rutland, a.g.e., a2015, s. 23.

³⁰⁸ Greaves-Rutland, a.g.e., a2015, s. 27.

³⁰⁹ FitzGerald, a.g.e., 1956, s. 27.

³¹⁰ FitzGerald, a.g.e., 1956, s. 27.

³¹¹ Greaves-Rutland, a.g.e., a2015, s. 26-27.

³¹² FitzGerald, a.g.e., 1956, s. 28.

³¹³ Alan Greaves-Françoise Rutland, Garstang'ın Anadolu Yüzey Araştırması ve Hitit Ülkesi, Anadolu'da John Garstang'ın Ayak İzleri, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi- University of Liverpool, İstanbul, b2015, s. 33.

³¹⁴ Greaves-Rutland, a.g.e., b2015, s. 35-36.

³¹⁵ Greaves-Rutland, a.g.e., b2015, s. 35-36.

konusunda da iletişim halinde olduklarına daha önceki bölümlerde değinmiştik. Arkeolojik çalışmalar konusundaki iletişimlerinin en somut örneklerini; II. Abdülhamit'in tarihi Agora Kapısı³¹⁶ ve Mışatta Sarayı'nın burçları³¹⁷ gibi birçok eseri II. Wilhelm'e hediye etmesiyle görmekteyiz.

Garstang'ın Hattuşaş'taki başarısız kazı izni olayından sonra Anadolu'da kazı yapabilmek için Osmanlı mercilerine başvurularda bulunmaya devam ettiği görülmektedir. Ancak bu izin taleplerinde de zorluklarla karşılaştığını söylememiz mümkündür. 1907 yılında Gaziantep Sakçagözü'nde kazı yapmak için başvuruda bulunan Garstang'ın yaşadıkları bunun en somut göstergesidir. 1907 yılında Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir raporda Garstang'ın kazı izni için; “...*bu konunun iyi bir şekilde geçirilmesi...*” ve “...*Almanlara emsal teşkil etmemesi için bu başvurunun müsait bir şekilde geçirilmesi...*” istenmektedir.³¹⁸ Bu yazışmadan yola çıkarak Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarında yabancı arkeolojik faaliyetlerden rahatsız olduğunu söylememiz mümkündür. Kısa süre önce Boğazköy-Hattuşaş Kazı izninde Garstang'ın izni iptal edilmiş, aynı izin Alman arkeolog Hugo Winckler'a verilmişti. Bu olayın ardından Garstang Sakçagözü'nde kazı yapmak için başvuruda bulunmuş, bu başvuru bir kez daha savuşturulmaya çalışılmıştır. Öyle ki Osmanlı makamları tarafından bu iznin verilmesi durumunda Almanlara da emsal teşkil edeceği ve izin verilmeyerek bunun da önüne geçilmesi istemiştir. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti kendi toprakları üzerinde yapılması planlanan arkeolojik faaliyetlere mesafeli yaklaşmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarında yabancı arkeoloji faaliyetlerini istememesinin temel sebebi, yaşamakta olduğu istismarlardan kaynaklandığı açıkça görülmektedir. Yukarıdaki bölümlerde bahsettiğimiz; Osmanlı topraklarında yabancı devletlerin arkeolojik faaliyetlerini anlattığımız pasajlarda, bu istismarların neler olduğunu açıklamıştık.

Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarındaki arkeolojik faaliyetlere mesafeli yaklaşmasına rağmen 1907 yılında Garstang'ın, Sakçagözü Kazısı için gerekli olan izni edindiğini görmekteyiz. Daha önce Hattuşaş Kazısı için alınan kazı izni iptal edilen

³¹⁶Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, a.g.e., 2003, s. 21.

³¹⁷Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, a.g.e., 2003, s. 15.

³¹⁸Bülent Genç, Osmanlı Arşivlerinde John Garstang ve Sakçagözü, Anadolu'da John Garstang'ın Ayak İzleri, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi-University of Liverpool, İstanbul, 2015, s. 108.

Garstang'ın bu defa Sakçagözü için aldığı kazı izni iptal edilmemiş ve çalışmalarına başlayabilmiştir. Buradaki kazılarına aralıklarla devam eden Garstang, 1911 yılına kadar Sakçagözü'nde çalışmalarını sürdürmüş ve arkeolojik faaliyetlerde bulunmuştur.³¹⁹ Yaptığı bu araştırma ve kazılar Garstang'ın Hitit Medeniyeti'ne olan ilgisinin daha fazla artmasına sebep olmuştur. John Garstang'ın, Sakçagözü'nde aralıklarla çalışmasını sürdürürken bir yandan da 1909 yılından itibaren Sudan'da kazı faaliyetlerinde bulunduğu görülmüştür. Bu kazılar Garstang'ın çalışma yoğunluğunun kanıtını sunmaktadır. Aynı dönemde iki kazı faaliyeti yürüten Garstang, Sudan'daki kazısında Eski Nubian Krallığı'nın başkenti olan Meroe'de çalışmalar yapmış ve buradaki faaliyetlerini 1914 yılına kadar sürdürmüştür.³²⁰ Ancak bu çalışmalarını 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle sekteye uğramış ve Sudan'daki kazı faaliyetlerini sonlandırmak zorunda kalmıştır.

Savaş yılları sürecinde Garstang'ın, saha çalışmalarına ara verdiği görülmektedir. 1917 sonlarına doğru Kudüs şehri düşmüş; Eylül 1918 yılına gelindiğinde bütün Filistin toprakları İngiliz ordularının kontrolüne geçmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyeti fiilen son bulmuştur. 1920 yılında yapılan San Remo Konferansı'nda Filistin, İngiliz Mandasına verilmiş ve bölgede İngilizler tarafından Ürdün Emirliği oluşturularak başına Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah getirilmiştir. 24 Temmuz 1922 yılında İngiltere'nin, Filistin ve Ürdün'de kurduğu manda himayesi Milletler Cemiyeti tarafından onaylanarak tamamen resmiyet kazanmıştır. Bu resmiyetten önce de İngilizler, Temmuz 1920'den itibaren sivil manda yönetimi oluşturmuş ve bölgeyi atadıkları yüksek komiser vasıtasıyla kontrol etmişlerdir.³²¹ Bu bağlamda bölgede İngiliz çıkarlarını gözetecek ve arkeolojik faaliyetlerde bulunacak bir İngiliz Arkeoloji Enstitüsü kurulmasına karar verilmiş, böylece İngiltere'nin bölgeyi kontrol altına almasının ardından yaptığı ilk icraat enstitünün kurulması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu sürecin ardından, savaş yıllarında da Garstang'ın saha çalışmalarının sekteye uğraması ve 1918 itibarıyla Filistin topraklarının Osmanlı egemenliğinden İngiliz kontrolüne geçmesiyle birlikte Garstang'ın ilgisi bu topraklara kaymaya başlamıştır.

³¹⁹ Rupert Chapman, John Garstang, *The Oxford Encyclopedia Of Archaeology In The Near East*, New York, 1997 s. 390.

³²⁰ Chapman, a.g.e., 1997, s. 390.

³²¹ M. Lütfullah Karaman, *Filistin*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 13, s. 94-95.

Filistin'in, İngiltere'nin kontrolüne geçmesinin hemen ardından, 1919 yılında Kudüs İngiliz Arkeoloji Okulu (School of Archaeology in Jerusalem) Robert Mond tarafından kurulmuştur.³²² Kurulan bu okulun ilk müdürü de John Garstang olmuştur. Daha sonra Filistin'de İngiliz Mandasının kurulmasıyla Filistin Eski Eserler Dairesi müdürü olan Garstang,³²³ bu görevini 1926 yılına kadar devam ettirmiştir.³²⁴ Kudüs Arkeoloji Okulu, hâlihazırda Kudüs'te faaliyet gösteren Amerikan Şarkiyat Araştırmaları Okulu ve Fransız Kitab-ı Mukaddes Okulu'nun yürütmüş olduğu çalışmalara benzer faaliyetler yürütmüş ve bu okullarla etkileşim halinde bulunmuştur. Garstang'ın Filistin'de üstlenmiş olduğu görevlerinin yanında, 1922 yılında kurulan Kudüs'teki Filistin Arkeoloji Müzesi'nin (günümüzde Rockefeller Müzesi) müdürlüğünü de yaptığı görülmektedir.³²⁵

Garstang, Filistin bölgesinde kaldığı süreçte sadece idari görevlerde bulunmamış, birçok saha görevinde de faal olarak yer almıştır. Bunlardan en önemlisi 1930-1936 yılları arasında Batı Şeria'da yer alan eski bir yerleşim olan Eriha (Jericho) kazılarıdır. Bu kazının finansmanlığını ise Charles Marston üstlenmiştir.³²⁶ O dönemde kazıların birçoğu maliyetli olması nedeniyle sponsorlar vasıtasıyla yapılabilmekteydi. Garstang'ın Eriha kazılarının çıkmaza girmesi üzerine finansman konusunda bu defa Francis Neilson'un desteğini aldığı görülmektedir. Neilson, Kuzey Filistin'de yapılacak kazılar için 9000 Pound yardımda bulunmaya karar vermiş;³²⁷ ancak bu defa Filistin'de Araplar ve Yahudiler arasında başlayan gerginlikler kazı yapılmasını zorlaştırmıştır. Bu koşullar altında Garstang yüzünü bir kez daha Anadolu'ya çevirmek zorunda kalmıştır. Garstang Anadolu'ya geçerek 1938-1939 yıllarında Mersin Yümüktepe Kazılarını yürütmüş³²⁸ ve gene bu kazıların finansmanlığını F. Neilson üstlenmiştir.³²⁹ 1939

³²² <http://cbrl.org.uk/kenyon-institute>, Erişim: 9.10.2017

³²³ FitzGerald, a.g.e., 1956, s. 28.

³²⁴ Chapman, a.g.e., 1997, s. 390.

³²⁵ Phil Freeman, John Garstang ve Yakınoğu Arkeolojisi, Anadolu'da John Garstang'ın Ayak İzleri, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi- University of Liverpool, İstanbul, 2015, s. 56-57.

³²⁶ Chapman, a.g.e., 1997, s. 390.

³²⁷ Freeman, a.g.e., 2015, s. 52.

³²⁸ Freeman, a.g.e., 2015, s. 52.

³²⁹ FitzGerald, a.g.e., 1956, s. 28.

yılında ise II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle kazılar yarım kalmış ve Garstang ancak 1946 yılında Yümüktepe Kazıları'na tekrar başlayabilmiştir.³³⁰

Garstang'ın Türkiye topraklarındaki faaliyetleri sadece arkeoloji çalışmalarıyla sınırlı kalmamıştır. Türkiye'ye ayrı bir ilgi duyan Garstang, her daim bu topraklarla iletişim halinde bulunmuştur. Garstang'ın, II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından Filistin çevresindeki arkeolojik faaliyetlerini bırakarak İngiltere'ye döndüğü bilinmektedir. Bu sırada 26-27 Aralık 1939 gecesi Erzincan'da büyük bir deprem felaketi yaşanmış; depremin şiddetiyle Erzincan dâhil birçok şehir hasar görmüştür.³³¹ Depremin büyüklüğü nedeniyle Türk yetkililer deprem bölgesine intikal etmiş,³³² felaketin ciddiyetinin ve hasarın büyüklüğünün anlaşılması üzerine yurtdışından gönderilen yardım talepleri kabul edilmiştir. Bu yardım faaliyetlerinden birisi de İngiltere nezdinde yapılmıştır. İngiltere, Londra Büyükelçisi Tefik Rüştü Aras ve Lord Lloyd başkanlığında Türk-İngiliz Yardım Komitesi'ni kurmuştur.³³³ Lord Lloyd'un bu tarihlerde British Council'in başkanlık görevine devam ettiğini hatırlamakta fayda vardır. Yardım komitesinin bir nevi British Council çalışması olarak görmemiz de mümkündür. Bu öngörümüzü güçlendiren bir diğer sebep de Londra Halkevi'nin açılmasında öncülük eden İngiliz General Sir Wyndham Deedes'in yardım komitesinde görev alarak Türkiye'ye gelmesidir.³³⁴ Ayrıca Garstang'ın da bu yardım komitesinin bir üyesi olarak Türkiye'ye geldiği ve Erzincan Depremi için yardım hizmetlerinde bulunduğu görülmektedir.³³⁵ Garstang eşiyile birlikte 5 Şubat 1940'ta İstanbul'a, 6 Şubat'ta ise Ankara'ya ulaşmış³³⁶ ve buradan da Erzincan'a giderek yardım çalışmalarında bulunmuştur. Garstang'ın yardım çalışmaları esnasında ve sonrasında tam olarak neler yaptığına dair elimizde yeterli kaynak bulunmamaktadır; ancak kendisinin bir ara Erzurum'da kurulması planlanan Kızılay Hastanesi'nde inceleme

³³⁰Freeman, a.g.e., 2015, s. 52.

³³¹Fatih Tuğluoğlu, 1939 Büyük Anadolu Zelzelesi ve Erzincan Vilayetinde Yardım Faaliyetleri, *History Studies International Journal of History*, Cilt 7, Kasım, 2015, s. 114.

³³²İlhan Haçin, 1939 Erzincan Büyük Depremi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 30, Mart-2014, Ankara, s. 41-42.

³³³Tuğluoğlu, a.g.e., 2015, s. 127.

³³⁴BCA 30-10-0-0 / 119-845-1.

³³⁵FitzGerald, a.g.e., 1956, s. 28-29.

³³⁶Cengiz Atlı, 1939 Depreminde İngiliz Yardımları, *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, Cilt 7, Sayı 34, 2014, s. 252.

yapmak için Erzincan'dan Erzurum'a gittiği bilinmektedir.³³⁷ Garstang'ın bu yardım faaliyetlerinin ardından yüksek ihtimalle ülkesine döndüğü tahmin edilmektedir. John Garstang'ın 1941 yılında, Erzincan'a gidişinden bir sene sonra Liverpool'daki kürsüsünden emekliye ayrılması bu tahminimizi güçlendirmektedir.³³⁸

Liverpool Üniversitesi'nden emekliye ayrılan Garstang, II. Dünya Savaşı yılları boyunca Chicago Üniversitesi Şarkiyat Kürsüsü'nde (Oriental Institute in Chicago) görev almıştır. Savaşın akabinde daha önce başlatmış olduğu Mersin'deki kazıları sonuçlandırmak üzere Türkiye'ye dönmüştür.³³⁹ 1946 yılından itibaren Ankara'da Anglo-Türk Kütüphanesi'nin kurulması için yoğun bir şekilde çalışan Garstang kendi inisiyatifiyle yürüttüğü bürokratik görüşmeler sayesinde planlanan kütüphane yerine İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün kurulmasını sağlamıştır.³⁴⁰ Garstang'ın hayatı boyunca yürütmüş olduğu faaliyetler içinde en çok uğraştığı projenin Ankara'da bir arkeoloji okulunun yahut kütüphanesinin kurulması olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. Öyle ki Garstang'ın aklındaki bu proje 1936 yılından, enstitünün kuruluşuna kadar olan 11 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Bu nedenle Ankara'da kurulan İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün, onun gayretleri ve çabasının ürünü olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Bu görüşümüzü enstitünün açılışına şahitlik etmiş olan Seton Lloyd'un sözleriyle desteklememiz mümkündür. İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün Garstang'dan sonraki ikinci müdürü de olan arkeolog ve akademisyen Seton Lloyd; "*kurum neredeyse bir adamın inisiyatifiyle kurulmuştur.*"³⁴¹ demekte ve Garstang'ın çabalarını tek cümleyle özetlemektedir.

Garstang, enstitünün kurulmasındaki başarısının ardından eşinin rahatsızlığı ve kendi yaşının ilerlemiş olması nedeniyle İngiltere'ye dönmüş; ancak 7 sene boyunca enstitünün müdürlüğü görevini de fahri olarak üstlenmiştir.³⁴² Garstang'ın ilerleyen yaşına rağmen 1956 yılında Mersin'deki kazı alanını ziyaret etmek istemesi ve gemiyle Mersin'e ulaşması onun son Türkiye ziyareti olmuştur. Garstang bu son ziyaretinde Mersin'deki kazı alanını gezmiş ve burada turistlere konuşma yapmıştır. Bu

³³⁷ BCA 30-18-1-2 / 91-46-2.

³³⁸ Greaves-Rutland, a.g.e., a2015, s. 32.

³³⁹ Lloyd, a.g.e., 1974, s. 197.

³⁴⁰ Lloyd, a.g.e., 1974, s. 197.

³⁴¹ Lloyd, a.g.e., 1974, s. 197.

³⁴² Lloyd, a.g.e., 1974, s. 198.

konuşmanın hemen ardından rahatsızlanan Garstang, Mersin'e geldiği gemiye dönmek zorunda kalmıştır. Türkiye'den ayrılan geminin Beyrut'a ulaşmasının ardından 12 Eylül 1956 yılında Mersin ziyaretinden 2 gün sonra hayatını kaybetmiştir. Daha sonra Garstang'ın cenazesi İngiltere'ye götürülmüş, cenaze merasimi Oxford Jesus College'ın şapelinde yapılmıştır.³⁴³

Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün yayın organı olan *Anatolian Studies*'in 1956 yılında yayımlanan sayısı, Garstang'ın 80. yaşı münasebetiyle özel sayı olarak "*Special Number in Honour and in Memory of Professor John Garstang*" adıyla ona adanmıştır. 1946-1950 yılları arası Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı yapan ve o dönemde Tarih Kurumu Başkanlığını üstlenmiş olan M. Şemsettin Günaltay ve Türkiye Müzeleri Müdürü ve Ankara Etnografya Müzesi Müdürü Hamit Zübeyr Koşay da bu özel sayıda Garstang'ın Türkiye'ye bulunduğu katkılarından dolayı birer yazı kaleme almışlardır.³⁴⁴

3.1.2. Seton Lloyd

20.Yüzyıl'ın Ortadoğu'da görev yapan en önemli arkeologlarından birisi de Seton Lloyd'dur. Köklü bir kariyere sahip olan Lloyd, Irak başta olmak üzere Ortadoğu'da birçok bölgede faal olarak çalışmış ve arkeolojik projeler yürütmüştür. Seton Lloyd'un bu köklü öz geçmişinde Türkiye'de yapmış olduğu faaliyetler de hem tarih hem de arkeoloji bilimleri için büyük önem arz etmektedir. Öyle ki Lloyd Ankara'da kurulan İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün açılışına şahitlik etmiş, John Garstang ile yakın temaslarda bulunmuş ve Garstang'ın ardından enstitünün başına geçmiştir. Seton Lloyd'un, Türkiye'deki arkeoloji faaliyetleri ve İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün açılış konusundaki bağlantılarını daha iyi anlamamız adına onun biyografisini ele almamız uygun olacaktır.

Tam adıyla Seton Howard Frederic Lloyd, 1902 yılında İngiltere'nin Birmingham şehrinde, ailenin sekiz çocuğundan ikincisi olarak dünyaya gelmiş ve ilk eğitimini

³⁴³Greaves-Rutland, a.g.e., a2015, s. 32.

³⁴⁴G. M. FitzGerald, Fuad Köprülü, John A. Wilson, Şemseddin Günaltay, M. E. L. Mallowan, Hamit Zübeyr Koşay, Père L.-H. Vincent, Fritz Schachermeyr, Ernst Weidner, L. A. Mayer, H. W. Fairman and Leonard Woolley, John Garstang. Born 5th May, 1876, *Anatolian Studies-Special Number in Honour and in Memory of Professor John Garstang* (1956), Ankara, s. 27-34.

Uppingham'da almıştır.³⁴⁵ Seton Lloyd'un ilk mesleği arkeologluk değil mimarlık olmuştur. Lloyd, İngiltere'nin en köklü mimarlık okullarından olan Londra'daki Architectural Association School of Architecture'da mimarlık eğitimi görmüş³⁴⁶ ve 1926 yılında mimar unvanını almıştır. Mimarlık eğitiminin ardından 1929 yılında Mısır'a giden Seton Lloyd, burada Mısır Araştırma Kurumu'nun (Egyptian Exploration Society) üstlendiği ve Hollandalı Arkeolog Henry Franford'un yönettiği El Amarna'daki kazılara katılmıştır.³⁴⁷ Bu kazılar Lloyd'un kariyeri için bir dönüm noktası olmuş ve eğitimini aldığı mimarlık mesleğinden arkeologluğa geçiş yapmıştır.³⁴⁸ Mısır'daki arkeolojik çalışmalarının ardından Chicago Şarkiyat Enstitüsü'nün Irak Diyala Nehri'nde başlattığı projeye katılmış ve Irak'ta yürütülen proje için Frankford'a bir kez daha yardım etmiştir.³⁴⁹

Lloyd'un Türkiye ile olan ilk teması ise 1937 yılının sonlarına denk gelmektedir. Kendisinin bu tarihlerde John Garstang'ın Mersin Yümüktepe'de sürdürdüğü kazı alanlarını ziyaret ettiği görülmektedir. Bu ziyaretin ardından Garstang'ın kendisine saha direktörlüğü görevini teklif etmesi üzerine önerilen görevi kabul etmiş, 1938-1939 kazı sezonunda Yümüktepe'de çalışmalarda bulunmuştur.³⁵⁰ Yümüktepe'deki işlerini bitiren Lloyd, Türkiye'den ayrılmadan önce Malatya, Diyarbakır ve Mardin gibi şehirleri gezmiş ve bölge hakkında bilgi toplamıştır.³⁵¹ Bu gezisinin ardından ise Irak'a geri dönmüştür. Seton Lloyd'un Irak'a geri dönmesinin akabinde, Irak Hükümeti Eski Eserler Genel Müdürlüğü'nde Teknik Danışman olarak görev yapmaya başladığı ve bu görevi 10 yıl boyunca devam ettirdiği görülmektedir.³⁵²

Lloyd, Eski Eserler Teknik Danışmanlığı görevini sürdürürken saha görevlerini de yerine getirmeye devam etmiştir. Danışmanlık görevini hâlihazırda üstlenmiş olan

³⁴⁵J.D. Hawkins, Seton Howard Frederic Lloyd 1902-1996, The British Academy Proceedings, British Academy, 1998, s. 360.

³⁴⁶Obituary; Professor Seton Howard Frederic Lloyd, C.B.E., M.A., F.B.A., A.R.I.B.A., 1902-1996, British Institute for The Study of Iraq, Cilt 58, Irak, 1996, s. 5.

³⁴⁷Hawkins, a.g.e., 1998, s. 360.

³⁴⁸Dominique Collon, Seton Howard Frederic Lloyd, The Oxford Encyclopedia Of Archaeology In The Near East, New York, 1997, s. 382-383.

³⁴⁹Collon, a.g.e., s. 383.

³⁵⁰Special Number in Honour of the Seventieth Birthday of Professor Seton Lloyd (1972), Anatolian Studies, Cilt 22, Ankara, 1972, s. 9.

³⁵¹ Hawkins, a.g.e., 1998, s. 365.

³⁵² Hawkins, a.g.e., 1998, s. 359.

Lloyd'un, Sincar (Şengal) bölgesinde birçok arkeoloji faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir.³⁵³ 1939 yılında Irak'ta teknik danışman olarak görev yapan Seton Lloyd 1940 yılında, II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği bir dönemde, İngiliz Halkla İlişkiler Ofisi'nde çalışmak üzere Kudüs'e gitmiş ve burada 1 sene boyunca görev almıştır.³⁵⁴ Görevinin bitiminin ardından tekrar Irak'a dönen Lloyd, savaş yılları boyunca burada çalışmalarını sürdürmeye gayret etmiştir. Seton Lloyd Irak'ta bulunduğu süre zarfında birçok kazıyı bizzat yürütmüş; 1940-1941 Uqair, 1943-1944 Hassuna, 1947-1948 Eridu kazılarına katılmıştır.³⁵⁵ Irak'ta bulunduğu süre içerisinde kazıların dışında yaptığı en önemli işlerden birisi de Irak Müzesi koleksiyonlarının düzenlenmesine yardımcı olmasıdır.³⁵⁶ Bu döneme kadar kısaca kariyerine değindiğimiz Lloyd'un, 1939-1948 yılları arasında yani savaşın etkilerinin en yoğun olduğu dönemlerde dahi aktif bir şekilde çalışmalarını sürdürdüğü açıkça görülmektedir. Irak ve çevresinde 1948 yılının sonuna kadar görev alan Lloyd'un ilgisinin bu tarihten itibaren bir kez daha Türkiye'ye kaydığı görülmektedir.

Seton Lloyd, 1939 yılında göreve getirildiği Irak Eski Eserler Genel Müdürlüğü Teknik Danışmanlığı görevini 1949 yılında bırakarak Türkiye'ye gelmiştir. Lloyd'un Türkiye gelmesinin asıl sebebi ise hastalığı ve yaşı nedeniyle İngiltere'ye dönen John Garstang'ın görevini üstlenmektedir. Ankara'da 1947 yılının sonlarında kurulmuş olan İngiliz Arkeoloji Enstitüsü başkanlığını sürdüren Garstang'ın, yaşının ilerlemesi üzerine İngiltere'ye dönmesiyle enstitü kurulu, müdürlük görevini Seton Lloyd'a teklif etmiştir. Teklifi kabul eden Lloyd göreve, Mart 1949 yılında başlamış ve görevini yirmi sene boyunca sürdürmüştür.³⁵⁷ Lloyd Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'ndeki müdürlüğü sırasında, birçok çalışmada bizzat yer almıştır. Lloyd'un Türkiye'deki çalışmaları, enstitünün kuruluş aşamalarına bizzat şahitlik etmesi ve Garstang'dan daha çok kendisinin görevde bulunması gibi sebepler, onun enstitü tarihindeki önemini arttırmıştır. Seton Lloyd'un göreve başlamasının ardından enstitü içindeki en önemli

³⁵³ Special Number in Honour of the Seventieth Birthday of Professor Seton Lloyd (1972)..., s. 9.

³⁵⁴ Hawkins, a.g.e., 1998, s. 366.

³⁵⁵ Hawkins, a.g.e., 1998, s. 366.

³⁵⁶ Collon, a.g.e., s. 383.

³⁵⁷ Special Number in Honour of the Seventieth Birthday of Professor Seton Lloyd (1972)..., s. 9.

faaliyet, *Anatolian Studies* adlı derginin 1951 yılında çıkartılmaya başlanmasıdır.³⁵⁸ Dergi, yayım hayatına günümüzde de devam etmekte olup enstitünün kuruluş aşamaları ve faaliyetleriyle ilgili birçok bilgiye ulaşmamızın önünü açmaktadır.

Seton Lloyd, enstitü müdürlüğü görevine başladıktan sonra saha çalışmalarını Irak'ta olduğu gibi Türkiye'de de sürdürmüştür. Lloyd'un Ankara'daki arkeoloji enstitüsünün başına geçtikten sonraki ilk saha çalışmalarını kolektif olarak gerçekleştirdiği görülmektedir. Lloyd ilk kolektif çalışmalarını, Türk arkeologlarla birlikte yürüttüğü Polatlı ve Sultantepe kazılarıyla gerçekleştirmiştir. Seton Lloyd Polatlı Kazısı'nı, Ankara Arkeoloji Müzesi Müdürü Nuri Gökçe ile birlikte yapmış ve kendi ifadesine göre bu kazının masraflarına kendi ceplerinden 100'er Sterlin'e eşdeğer bir para ödemişlerdir.³⁵⁹ Buradaki kazılarının ardından bir diğer kolektif çalışmasını 1954-1959 yıllarında gerçekleştirmiştir. 1954-1959 yıllarında gerçekleştirilen Beycesultan Kazısı'nda Seton Lloyd ve James Mellaart birlikte çalışmıştır. Mellaart, Anadolu arkeoloji tarihine damga vurmuş bir arkeolog olmasıyla önem arz etmektedir. Aynı zamanda Mellaart, İstanbul Üniversitesi'nde dersler vermiş ve Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitü'nde Seton Lloyd'un yardımcılığını üstlenmiştir.³⁶⁰

1960 yılında Edinburgh Üniversitesi tarafından fahri yüksek lisans derecesi verilen Lloyd, 1961 yılında Türkiye'deki görevini bırakarak ülkesine dönmüştür. Türkiye'deki görevinin ardından, 1962 yılında Londra Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'nde Batı Asya Arkeolojisi profesörlüğü görevini üstlenmiş ve bu görevini 1969 yılında emekli olana kadar sürdürmüştür.³⁶¹ Seton Lloyd 7 Ocak 1996 yılında hayatını kaybetmiş, kariyeri boyunca birçok saha çalışması yapmış ve geriye birçok eser bırakmıştır.³⁶² Lloyd'un; *Twin River* (1943), *Foundation in the Dust* (1947), *Early Anatolia* (Erken Anadolu) (1956) ve *Ancient Turkey* (Antik Türkiye) (1969) gibi çalışmalar en önemli eserleri arasında yer almaktadır. Seton Lloyd bu çalışmalarının ve araştırmalarının sayesinde

³⁵⁸ Semavi Eyice, *Anatolian Studies*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 3, s. 151.

³⁵⁹ Lloyd, a.g.e., 1974, s. 199.

³⁶⁰ James Mellaart Hakkında Detaylı Bilgi İçin Bkz; *Biographical Memoirs of Fellows of the British Academy*, *The British Academy-2015*, Cilt 14, s. 411-420. <https://www.britac.ac.uk/sites/default/files/17%20Mellaart%201820.pdf>, Erişim: 15.12.2017

³⁶¹ Hawkins, a.g.e., 1998, s. 359.

³⁶² Hawkins, a.g.e., 1998, s. 359.

1955 yılında British Academy üyesi olmuştur.³⁶³ Ayrıca 1949 OBE ve 1957 CBE İngiliz Nişanlarıyla onurlandırılan Seton Lloyd, 1971 yılında Lawrence Arabistan Anı Madalyası (Lawrence of Arabia Memorial Medal) ve 1979 da ise Getruda Bell Anı Madalyası (Getruda Bell Memorial Medal) almıştır.³⁶⁴ Bununla birlikte Lloyd, 1996 yılındaki ölüme kadar Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün Fahri Sekreteri, Fahri Başkanı ve Fahri Başkan Yardımcısı olarak onurlandırılmıştır.³⁶⁵

3.2. ENSTİTÜNÜN İLK FAALİYETLERİ

Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün kurulmasının ardından kurum, ilk olarak yönetsel olarak temsilcilerin belirlenmesi üzerine çalışmalar yapmıştır. Enstitünün kurucusunun John Garstang olduğundan; ancak enstitü kurulduktan sonra ülkesine dönüş yapmak zorunda kaldığından "John Garstang" bölümünde bahsetmiştik. John Garstang'ın biyografisi dikkatle incelendiğinde onun Türkiye'deki araştırma faaliyetlerinin ve çalışmalarının daha çok enstitünün kurulmasından önceki dönemlerde gerçekleştiği görülecektir. Garstang'ın ülkesine dönmesiyle birlikte enstitünün müdürlüğüne Seton Lloyd getirilirken; Garstang'ın enstitü başkanlığı, ölümüne kadar fahri olarak devam etmiştir. Lloyd'un müdürlüğe getirilmesinin ardından enstitü çalışmalarını hızla sürdürmüştür.

Enstitü yeni oluşturulmuş bir kurum olması nedeniyle uzun bir süre kendi oluşumunu tamamlamaya çalışmıştır. Bu oluşumun kayıtlarına 1951 yılında enstitünün yönetim kurulu raporuyla ulaşabilmekteyiz. 1950 yılı için hazırlanan raporda enstitünün, birçok kurumdan temsilciyle idare edildiği ve kolektif bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu rapora göre; Royal Society, British Musuem, Londra Üniversitesi Afrika Çalışmaları ve Şarkiyat Okulu (School of Oriental and African Studies of Universtiy of London) ve Irak İngiliz Arkeoloji Okulu (The British School of Archaeology in Iraq) gibi birçok kurum Ankara'da açılmış olan enstitüde temsilcilerini bulundurmıştır.³⁶⁶ Bu temsilciler

³⁶³ Hawkins, a.g.e., 1998, s. 372.

³⁶⁴ Obituary; Professor Seton Howard Frederic Lloyd, C.B.E., M.A., F.B.A., A.R.I.B.A., 1902-1996..., 1996, s. 6.

³⁶⁵ <http://biaa.ac.uk/about-the-biaa/people/past-appointments-1#Council of Management>, Erişim: 18.10.2017

³⁶⁶ Report of the Council of Management and of the Director for 1950, Anatolian Studies, Cilt 1, Ankara, 1951, s. 3.

aynı zamanda Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün yönetim kurulu üyeliğini yapmış ve temsilciler enstitünün birçok çalışmasına doğrudan katılmışlardır. Bu çalışmalar içerisinde en önemlisi yönetim kurulu tarafından, enstitü adına bir derginin çıkartılması kararının alınmış olmasıdır. Çıkartılan bu dergi günümüzde de yayım hayatına devam etmekte olan *Anatolian Studies*'dir.³⁶⁷

1947 yılında Ankara'da oluşturulmaya çalışılan enstitü, resmi olarak faaliyetlerine 1948 yılının Ocak ayında başlamıştır. Kuruluş aşamasında da değindiğimiz gibi enstitü oluşturulurken mali zorluklar, kendisini gösteren en önemli sorunların başında gelmiş ve enstitü kurulduktan sonra da bu zorluklar aşılamamıştır. Enstitü kurulurken hazırlanan tahmini bilanço raporunun toplam tutarı 2,150 Pound olarak hesaplanmışken, 1950 yılında yapılan ödeme hesaplarının toplam 14,095 Pound olarak belirlendiği görülmektedir.³⁶⁸ Enstitünün kuruluşu esnasında ön görülen hesaplara, enstitü kurulduktan üç yıl sonraki harcamalar arasında ciddi bir fark olduğu aşikârdır. Özellikle enstitü binasının belirlenmesi aşaması ve enstitü kütüphanesinin oluşturulması gibi konular, ciddi derecede mali zorluğun yaşanmasına sebep olmuştur. 1951 yılındaki yönetim kurulu raporunda kütüphaneyle ilgili olarak, birkaç önemli ama pahalı satın alımların yapıldığına değinilmiştir. Buna ek olarak aynı raporda bu satın alımlar sayesinde kütüphanenin gerçekten çalışır bir eğitim aracı haline getirildiği de belirtilmiştir.³⁶⁹ Böylece 1954 yılına kadar kütüphanede 2,180 parçadan fazla öge kayıt altına alınmış ve kapsamı genişletilmeye çalışılmıştır.³⁷⁰

Enstitü bu ve benzeri nedenlerden kaynaklanan maddi yükümlülüğü hafifletilmek amacıyla finansman yardımlarını aktif bir şekilde kullanmaya çalışmıştır. Birçok proje, faaliyet ve kütüphanenin oluşturulması için özel bağışlardan yararlanmış; bu bağışların ve sponsorluğun öncülüğünü ise St. Andrews Üniversitesi'ne bağlı Walker Trust Vakfı³⁷¹ üstlenmiştir. Walker Trust'un maddi acıdan destekte bulunmasının yanı sıra

³⁶⁷ Bkz: Semavi Eyice, *Anatolian Studies*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 3, s. 151.

³⁶⁸ Report of the Council of Management and of the Director for 1950, *Anatolian Studies*, Cilt 1, Ankara, 1951, s. 6.

³⁶⁹ Report of the Council of Management and of the Director for 1950, *Anatolian Studies*, Cilt 1, Ankara, 1951, s. 4.

³⁷⁰ Report of the Council of Management and of the Director for 1954, *Anatolian Studies*, Cilt 5, Ankara, 1955, s. 4.

³⁷¹ Walker Trust'un İngiltere'deki St. Andrews Üniversitesi'ne bağlı olduğu, bununla birlikte başkanlığını kâğıt üreticiliği yapan ve birçok arkeolojik çalışmaya finansman olan Sir David

kütüphaneye kitap bağışlarında da bulunduğu görülmektedir. Ayrıca Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün, finansmanlar aracılığıyla faaliyet yürütmesi yeni bir durum değildir. Birçok kurum veya arkeoloğun araştırmaları için sponsorluk faaliyetlerinden yararlandıkları bilinmektedir. Walker Trust'un bizim için önem arz etmesinin nedeni ise enstitü kurulmadan önceki dönemde, yani Osmanlı topraklarında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında da karşımıza çıkmış olmasıdır. Böylece Osmanlı Devleti'nin son dönemiyle birlikte, Cumhuriyet döneminin başlangıcında da sponsorluk faaliyetlerini devam ettirdiği görülmektedir.

Walker Trust'un başkanlığını yapan girişimci David Russell; 1935 yılında Profesör Baxter'ın yürüttüğü Sultanahmet Kazılarında sponsorluk yapmış ve Prof. Baxter'la iletişim halinde bulunmuştur. 1952-1954 yıllarında üçüncü kez Sultanahmet Kazıları başlatılmış, kazıyı Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü üstlenmiştir. Proje müdürlüğünü enstitü adına Profesör D. Talbot Rice yürütürken, bu kazı çalışması Walker Trust adına gerçekleştirilmiş ve bir kez daha Walker Trust'un desteği alınmıştır.³⁷² Sultanahmet Meydanı'nda yürütülen bu kazı daha önce 1935 yılında yürütülen kazıyla ortak noktalar taşıması nedeniyle önem arz etmektedir. 1935 yılında yürütülen kazının daha önceki finansmanlığını Walker Trust ve David Russell üstlenmiş; bu kazıyı St. Andrews Üniversitesi adına Profesör Baxter yürütmüştür. Daha önce yazılmış olan Türkiye'de İngiliz Arkeoloji Enstitüsü açılması hakkındaki tartışmalar bölümünde de değindiğimiz gibi 1935 yılında Profesör Baxter bu kazılar sırasında İstanbul'da Arkeoloji Okulu açılması fikrini öne atmış, gelişen olaylar Ankara'da İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün açılmasıyla son bulmuştu. Hatta enstitü kurulması önerisi sırasında yaşanan tartışmaya David Russell da dâhil olmuş ve bu fikrin ertelenmesini talep etmiştir. Bütün bu tartışmalar neticesinde Ankara'da İngiliz Arkeoloji Enstitüsü açılmış ve ardından enstitünün ilk faaliyetleri arasında yer alacak olan 1952-1954 yıllarında Sultanahmet Kazısı başlatılmıştır. Böylece 1935 yılında başlatılan Sultanahmet Kazısı'nda olduğu gibi bu kazı da bir kez daha St. Andrews Üniversitesi'nin Walker Trust Vakfı adına yürütmüştür. Sadece Sultanahmet Kazıları

Russell'ın yürüttüğü bilinmektedir. Walker Trust'un, British Council çalışmalarında ve birçok arkeolojik çalışmalara sponsorluk yaptığı, kurumlara maddi açıdan bağışlarda bulunduğu bilinmektedir. Kurum hakkında daha detaylı bilgiye ulaşamamıştır.

³⁷² K. Bittel, Arif Müfid Mansel, U. Bahadır Alkım, Summary of Archaeological Work in Turkey 1952, Anatolian Studies, Cilt 3, Ankara, 1953, s. 11.

değil bu kazının haricinde de Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü birçok kez Walker Trust'un finansmanlığından yararlanmışır. 1954-1959 yılları arasında yürütölen Beycesultan Kazısı ve 1956-1959 yıllarında yürütölen Harran Kazıları'nın finansmanlığını bir kez daha Walker Trust'un üstlendiğı görölmüşür.

1954-1959 yılları arasında sürdürölen Beycesultan Kazısı'nın proje müdürlüğünü Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü adına, enstitü müdürü Seton Lloyd yürütürken; kazıya David Russell vasıtasıyla Walker Trust Vakfı maddi yardımlarda bulunmuşür. Bununla birlikte Beycesultan Kazısı'nın sadece Walker Trust tarafından finanse edildiğini söylememiz yanlış olacaktır. Zira Oxford Üniversitesi'ne bağılı kurumlar New York'ta bulunan Wenner-Gren Vakfı (Wenner-Gren Foundation) ve Londra Eski Eserler Derneğı (Society of Antiquaries of London) gibi birçok kurumdan da yardım alındığı görölmektedir.³⁷³ Aynı şekilde 1956-1959 yıllarında yürütölen Harran Kazıları'nın finansmanlığını da Walker Trust tek başına üstlenmemişür. Harran Kazıları'nın diğör finansmanlığını İngiliz Akademi (British Academy) üstlenmiş; proje müdürlüğünü ise enstitü adına J.B. Segal ve Storm Rice yürütmüşür.³⁷⁴

İngiliz Arkeoloji Enstitüsü kurulduktan sonra sadece kendi ortaklarıyla faaliyet yürütmemişür. Enstitü kendi ortaklarının haricinde Türk kurumlarıyla da kolektif çalışmalar yürütmüşür. Enstitünün ilk kazı çalışmaları arasında yer alan 1950 yılındaki Ankara Polatlı Kazısı bu çalışmaların başında gelmektedir. 1950 Ankara Polatlı Kazısı; İngiliz Arkeoloji Enstitüsü ve Ankara Arkeoloji Müzesi'nin ortak çalışmasının ürünü olmuştür. Bu kazının proje müdürlüğünü İngiliz Arkeoloji Enstitüsü müdürü Seton Lloyd ve Ankara Arkeoloji Müzesi³⁷⁵ müdürü Nuri Gökçe üstlenmişür.³⁷⁶ Bu kazıya ek olarak aynı yıl içinde iki arkeoloğun ortak çalışmalarını geliştirdikleri görölmektedir. Nuri Gökçe ve Seton Lloyd'un ortak çalışması sadece Polatlı Kazısı'yla sınırlı kalmamış; 1950 yılındaki Harran Araştırması'nı da beraber yürütmüşlerdir.³⁷⁷ Bu iki

³⁷³ Report of the Council of Management and of the Director for 1954, *Anatolian Studies*, Cilt 5, Ankara, 1955, s. 5.

³⁷⁴ Report of the Council of Management and of the Director for 1956, *Anatolian Studies*, Cilt 7, Ankara, 1957, s. 6.

³⁷⁵ Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nin ilk adı Ankara Arkeoloji Müzesi olup daha sonra ismi değıştirilmiştir.

³⁷⁶ Seton Lloyd, Nuri Gökçe, *Excavations at Polatlı: A New Investigation of Second and Third Millennium Stratigraphy in Anatolia*, *Anatolian Studies*, Cilt 1, Ankara, 1951, s. 21-75.

³⁷⁷ <http://biaa.ac.uk/research/item/name/harran-survey>, Erişim: 26.11.2017

kazının yapılmasının hemen ardından, 1951-1952 yılları arasında bir kolektif çalışmaya daha imza atarak Sultantepe Araştırması'nı gerçekleştirmişlerdir.³⁷⁸ 1950 Harran Araştırması ve 1951-1952 Sultantepe Araştırması projelerinin finansmanlığını ise İngiliz Arkeoloji Enstitüsü ve Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ortaklaşa üstlenmiştir.

İngiliz Arkeoloji Enstitüsünün ilk yıllarındaki bu kolektif çalışmalarının haricinde bizzat yürüttüğü projelere de değinmemiz doğru olacaktır. Sultantepe Kazısında Seton Lloyd ve Nuri Gökçe'nin ortaklaşa çalışmalarının bir ürünü olarak keşfedilen tabletler, 1951 yılında Ankara Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir. Ankara Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilen bu tabletler üzerinde İngiliz Arkeoloji Enstitüsü adına Oliver Gurney incelemelerde bulunmuştur.³⁷⁹ 1951 yılındaki bu çalışmadan önce de İngiliz Arkeoloji Enstitüsü bizzat yürüttüğü çalışmaların olduğu bilinmektedir. Bu çalışmaların en önemlilerinden bir tanesi enstitünün kurulduktan sonraki ilk faaliyetleri arasında yer alan, 1948-1949 yıllarındaki Hatay Tabara el Akrad Kazısı'dır. Tabara el Akrad Kazısı'nın proje müdürlüğünü enstitü adına Sinclair Hood yürütmüştür. Bu kazının bir diğer önemli noktası ise ünlü bir arkeolog olan, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün açılışında katkıları bulunan ve daha önceki bölümlerde Kargamış Kazıları faslında bahsi geçen Sir Leonard Woolley'nin de katılmış olmasıdır.³⁸⁰

Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün çalışma şekli sadece kazı faaliyetleri yürütülmesi şeklinde olmamıştır. Enstitü kurulduğu tarihten itibaren birçok araştırma çalışmasını üstlenmiş ve yürütmüştür. Enstitünün yukarıda belirtilen ve ilk faaliyet yıllarını kapsayan çalışmalarına ek olarak; 1953 yılında enstitünün müdürü Seton Lloyd'un yönettiği Alanya Araştırması,³⁸¹ 1949-1951 yılında Michael Gough'un yönettiği Anazarbus Araştırması³⁸² ve 1952-1953 yılında Michael Gough ve eşi Mary Gough'un ortaklaşa yönettiği Ayaş Araştırmaları da bulunmaktadır.³⁸³ Enstitü bu çalışmalarının ardından birçok projeyi ve çalışmayı yürütmeye devam etmiş; ancak

³⁷⁸ <http://biaa.ac.uk/research/item/name/sultantepe-survey>, Erişim: 26.11.2017

³⁷⁹ Oliver R. Gurney, *The Sultantepe Tablets: A Preliminary Note*, *Anatolian Studies*, Cilt 2, Ankara, 1952, s. 25-35.

³⁸⁰ Sinclair Hood, *Excavations at Tabara el Akrad, 1948-49*, *Anatolian Studies*, Cilt 1, Ankara, 1951, s. 113-147.

³⁸¹ <http://biaa.ac.uk/research/item/name/alanya-survey-1>, Erişim: 26.11.2017

³⁸² <http://biaa.ac.uk/research/item/name/anazarbus-survey>, Erişim: 26.11.2017

³⁸³ <http://biaa.ac.uk/research/item/name/ayas-survey>, Erişim: 26.11.2017

enstitünün kuruluş yıllarını kapsayan faaliyetlerinin dışına çıkılmaması adına yalnızca bu çalışmalar ele alınmıştır.

SONUÇ

Osmanlı toprakları 17. Yüzyılın son dönemlerinden, devletin yıkılışına kadar olan dönem boyunca güç sahibi devletlerin hedefine girmiştir. Dönemin güçlü devletleri olarak adlandırılan İngiltere, Fransa ve daha sonraki dönemlerde Almanya; dünya siyasetinin Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü topraklarda şekillendiğini ve dünya siyasetinin bu topraklardan yönetileceğini kavramışlardır. Güçlü devletlerde bu düşünce yapısı oturmaya başlarken, Osmanlı toprakları yabancı faaliyetler için açık bir hedef haline gelmiştir. Avrupa'da başlayan Rönesans ve Reform hareketlerinin etkisiyle Aydınlanma Dönemi'ne giren Batılı devletler, ekonomik ve siyasi ilerlemelerinin yanında kültürel etkinliklerini de geliştirmeye başlamışlardır. 18. Yüzyılın ortasında bir grup gezginin oluşturduğu Dilettanti Cemiyeti'yle birlikte arkeolojik kazılar ortaya çıkmış, akabinde Avrupalı zihnine yeşeren "Ari ırk" anlayışının kanıtını oluşturması için Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi geliştirilmeye çalışılmıştır. İşte bu noktada araştırmamızın konusunu oluşturan Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün açılması süreci de yukarıda bahsettiğimiz olaylar silsilesinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Enstitünün resmi kuruluşu her ne kadar 1947 olsa da Ankara'da açılan enstitünün zihni yapısının, 1800'lü yıllara dayandığını söylememiz yanlış olmayacaktır. Bu varsayımımızın yanlış olmayacağı hususu, olayların gidişatı dikkatle incelendiğinde kendisini göstermektedir.

Hipotezimizin doğruluğunu ortaya koyabilmemiz için olaylar arasındaki bağlantılara dikkatle bakmamızda yarar bulunmaktadır. Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi olarak adlandırdığımız; Batılıların İncil'de adı geçen yerlerde başlattıkları kazı çalışmalarıyla, Osmanlı topraklarının açık hedef olduğuna değinmiştik. Bu bağlamda İngiliz ve Fransızlar, özellikle Ege bölgesini kendilerine mesken tutmuş; keşif gezileri gerçekleştirmiş, incelemelerde bulunmuş ve en sonunda da bu bölgelerde kazı işlemlerine başlamışlardır. Bu kazılar vasıtasıyla hem Ari ırk anlayışlarını kanıtlamaya çalışmış, diğer bir deyimle kökenlerinin kaynağını bulmaya çalışmışlardır, hem de kazılar sayesinde paha biçilmez tarihi eserlere ulaşmışlardır. Üstelik Batılıların, Osmanlı topraklarında arkeolojik faaliyetlere başladıkları ilk dönemlerde eski eserleri koruyacak veya kazı yapmalarını engelleyecek herhangi bir kanun da bulunmamaktaydı. Osmanlı hukukundaki bu boşluğun Batılı araştırmacı ve gezginleri daha fazla

cesaretlendirdiğini söylememiz yanlış olmayacaktır. Öyle ki İngiliz arkeoloji faaliyetleri ve diğer yabancı devletlerin arkeoloji faaliyetlerini anlattığımız bölümde, keşfettikleri eserleri gemilere doldurarak kendi ülkelerine çıkardıklarına değinmiştik. Bununla birlikte yabancıların, elçileri vasıtasıyla edindikleri kazı izinleriyle bu durumu meşru bir zemine oturttukları görülmektedir. Bahsedilen dönemlerde Osmanlı Devleti'nde hukuki bir boşluğun olduğu ve devlet adamlarında eski eser anlayışının gelişmediğini kabul etmemiz gerekmektedir. Zira 17. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin dönemin konjonktürüne ayak uyduramadığı; siyasi, askeri, ekonomik ve hukuki açıdan Avrupa'nın gerisinde kaldığı, tarihçiler tarafından kabul gören bir yargıdır. Bu geri kalmışlığın bir tanesi de eski eserler hukukunun eksikliğidir. Yabancı faaliyetlerinin artması ve eserlerin rahatlıkla yurtdışına çıkartılması, Osmanlı aydınlarını rahatsız etmiş ve bu alandaki ilk çalışmalar bir kez daha dış etkenlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Dış etkenlerin, iç hukuku etkilemesi zaruri bir şekilde eski eser anlayışının ve müzeciliğin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde ilk adımlar müzecilik alanında atılırken; önce Harbiye Ambarı müzeye çevrilmiş, daha sonra Müze-i Hümayun kurulmuştur. Diğer yabancı arkeolojik faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'ne zararlarını kabul etmekle birlikte İngiltere'nin bu konuda başı çektiğini söylememiz yanlış olmayacaktır. Zira Müze-i Hümayun'un kurulduğu 1869 yılında Charles Fellows, Henry Layard, Charles Newton ve özellikle John Turtle Wood gibi İngiliz gezgin ve arkeologların vermiş olduğu zararı giderebilmek adına, ilk yasal düzenleme olan 1869 Asar-ı Atika Nizamnamesi yayımlanmıştır. Burada dikkat çekici olan nokta ise Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran kişilerin İngiliz olmasına rağmen Müze-i Hümayun'un ilk müdürlüğüne gene bir İngiliz Edward Goold'un getirilmesidir. Bu noktaya dikkat çekerken Edward Goold'un, kendi vatandaşlarını kayırdığı şeklinde bir imada kesinlikle bulunmamaktayız; ancak bu durum, bahsedilen dönemde İngiliz arkeolojik faaliyetlerinin Osmanlı'ya etkisi göz önünde bulundurulduğunda soru işareti oluşturmaktadır. Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazam olmasının ardından görevden alınan Goold'un yerine kısa bir süreliğine Avusturyalı Terenzio getirilmiş, ardından Müze-i Hümayun müdürlüğü Alman Anton Dethier'a teslim edilmiştir. Dethier'ın döneminde 1869 nizamnamesinin yetersizliği görülerek, 1874 Asar-ı Atika Nizamnamesi hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde eski eser anlayışının, müzeciliğin ve

arkeolojinin öneminin anlaşılması ise tam olarak Osman Hamdi Bey'in, Dethier'dan sonra Müze-i Hümayun müdürlüğüne gelmesiyle olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. Osman Hamdi Bey'in, kendi icraat yıllarındaki en önemli faaliyetleri hiç kuşkusuz 1884 ve 1909 tarihli iki eski eser nizamnamesini yayınlanması ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulmasına öncülük etmesidir. Bununla birlikte Osman Hamdi Bey arkeolojik kazılara doğrudan katılmış, birçok yabancı arkeologla beraber kazı çalışması yürütmüştür. Bu dönemde eski eserlerin yurtdışına çıkartılması kesinlikle yasaklanırken, arkeoloji kazıları ruhsatnamelere bağlanmış ve yabancı kazı çalışmalarında bir Osmanlı memurunun bulundurulması zorunlu hale getirilmiştir. Bütün bu engellemelere rağmen ne eski eserlerin yurtdışına çıkartılması engellenebilmiş ne de yabancı arkeologların faaliyetleri durdurulabilmiştir. Eski eser alanında yaşanan istismar, gerek gayrimeşru gerekse meşru zeminde gerçekleşmiştir. Eski eserler çoğu zaman kaçak yollarla yurtdışına çıkartılmış ise de dönemin siyaseti nedeniyle yabancı devlet diplomatları vasıtasıyla yabancı arkeologlar isteklerine rahatlıkla ulaşabilmişlerdir. Arkeolojinin Osmanlı topraklarında tam manasıyla siyasi bir araç olarak kullanılması da bu şekilde gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti'nde eski eserler alanında gerçekleştirilen tüm çalışmalara rağmen özellikle devletin zayıflamış olması ve hükmettiği bölgelerde yaşanan otorite boşluğunun etkisiyle Alman, Fransız ve İngiliz faaliyetlerinin arttığı görülmektedir. Üstelik bu faaliyetler yalnızca arkeoloji alanında da gerçekleşmemiş; siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda da Osmanlı Devleti'ni yıpratmıştır. Bağdat Demir Yolu inşaatı nedeniyle Almanlara verilen imtiyazlar, inşaatın yapıldığı bölgelerde petrol aramaları, maden kazıları ve arkeolojik kazıların yapılmasına neden olmuştur. İngiltere ise arkeologlarını casus olarak kullanmış ve bölgede propaganda çalışmaları yürütmüştür. I. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı bir dönemde İngiliz arkeologların Ortadoğu'da faaliyetlere başlaması, Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında bu bölgelerde hâkimiyet alanının zayıflamasına sebep olmuştur. Araştırmacı kisvesi altında çalışmalar yapan D. G. Hogarth, Charles L. Woolley, Thomas Edward Lawrence ve Gertrude Lowthian Bell'in faaliyetleri İngiliz propaganda çalışmalarına örnek olarak gösterilebilir.

Bu noktada önemli olan Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin zayıfladığı veya zayıflatıldığı bölgelerde yabancı arkeoloji enstitülerinin açılmasıdır. Irak'ta kurulan

arkeoloji okulunun Getrude L. Bell'in anısına kurulması ise dikkat çeken bir husustur. Diğer önemli bir nokta ise Filistin'in, İngiltere tarafından işgalinden sonra Kudüs'te İngiliz Arkeoloji Okulu kurulması sırasında gerçekleşmiştir. Okulun oluşturulmasından sonra ilk müdürü olan J. Garstang ki kendisi Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün de ilk müdürüdür, Osmanlı eski eser nizamnamesini değiştirerek eserlerin yurtdışına çıkartılmasını kolaylaştırmıştır. İngiltere'nin Ortadoğu'da oluşturduğu kurumlar ve faaliyetlerine daha önceki bölümlerde değindiğimiz için burada tekrarlamayı lüzumlu görmüyoruz; ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, oluşturulan kurumların isminin arkeoloji okulu veya enstitüsü olmasına rağmen kuruldukları bölgelerdeki hâkimiyet anlayışıyla kurumların paralellik göstermesidir. Arkeolojinin propaganda aracı olarak kullanılması II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar Batılı devletlerin uyguladığı bir sistemdir. 1930'lu yıllardan itibaren ise kültür hareketleri üzerinden propaganda faaliyeti yürütme anlayışı, kültür diplomasisi şeklini almış ve bu bağlamda uluslararası faaliyet gösteren devlet organları oluşturulmaya başlanmıştır. İngiltere'nin kültür diplomasisine geçişinden sonra oluşturdukları en önemli kurum ise British Council olmuştur.

Milli Mücadele döneminde İngiltere'nin uyguladığı Türkiye siyaseti ve akabinde yaşanan Irak sınırı sorunu iki ülke arasında husumete sebep olmuş, bu husumetler İngiltere ve Türkiye'nin birbirleriyle olan iletişimini uzun bir süre yavaşlatmıştır. İngiltere ve Türkiye arasındaki iletişimin normal düzeye gelişiyle İngiltere'nin kültürel diplomasiye geçişi aynı dönemlere rast gelmektedir. Keza İngiltere tarafından oluşturulan ve bu ülkenin kültürel diplomasi anlayışının temsilcisi konumunda olan British Council'in kurulmasının ardından faaliyet yürüttüğü ilk devletlerin başında Türkiye gelmektedir. British Council Türkiye'de başlattığı çalışmaların ilk alanını ise Osmanlı Devleti zamanında da uyguladıkları arkeoloji çalışmaları oluşturmaktadır. Sultanahmet Meydanı'nda İngilizler tarafından gerçekleştirilen kazıların destekleyicisi olan British Council'in, Türkiye'de arkeoloji kurumu oluşturma düşüncesi de ilk olarak bu dönemde ortaya çıkmıştır. Türkiye'de arkeoloji kurumunun İstanbul merkezli olarak kurulmasını isteyen ilk kişinin Prof. Baxter'ın olduğu, Baxter'ın bu düşüncesinin British Council temsilcileri ve İngiliz diplomatları arasında tartışmalara neden olduğu bilinmektedir. İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Sir P. Loraine konuyla bizzat ilgilenmiş ve görüşlerini British Council temsilcileriyle paylaşmıştır. Kurumun

oluşturulup oluşturulamaması konusundaki tartışmalar devam ederken John Garstang arkeoloji enstitüsünün Ankara’da açılmasını teklif etmiştir. Bu süreçte ilginç olan nokta ise British Council temsilcileri ve diplomatlar arasında kültür diplomasisine geçişteki sürecin gözle görülür bir şekilde hissedilmesidir. Oluşturulacak olan kurumun propaganda merkezli olarak faaliyet alanının genişletilmesinin istenmesi, kültür diplomasisiyle örtüşmeyen bir anlayıştır. Prof. Baxter, İstanbul’da arkeoloji enstitüsü açılmasını isterken kendisinin de British Council’in gezici ajanı olarak atanmasını talep etmiş ve Türkiye’de çalışmalar yapmak için istekte bulunmuştur. Elçi Loraine ise bu anlayışa karşı çıkarak Türk zihninde İngilizlerin kötü bir şöhrete sahip olduğunu belirtir ve bu tarz çalışmaların iki ülkenin geleceğine zarar vereceğini ekler. Üstelik yakın geçmişte Lawrence gibi kötü bir örnek mevcutken bunun gerçekleştirilmesinin mümkün olamayacağını da ayrıca belirtir.

İngiliz diplomatlar arasında kültürel propagandadan kültürel diplomasiye geçiş evresi bir nevi tartışma zemini oluşturmuş, bu geçiş evresi belli bir süre devam etmiştir. Türkiye’nin kültür kurumu olarak oluşturulan Halkevleri’nin ülke geneline yayılması ve birçok alanda faaliyet göstermesi British Council’in dikkatini çekmiş, belli bir süreliğine Türkiye’de arkeoloji kurumu oluşturma fikri İngiltere tarafından rafa kaldırılmıştır. Zira British Council temsilcileri ve İngiliz diplomatları da Halkevleri mevcut olduğu sürece faaliyetlerini yürütecekleri bir kurum oluşturmalarının gereksiz olduğuna inanmaktadırlar. Bu inançlarının sonucu olarak Türkiye’nin çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren Halkevleri’nde, British Council tarafından çeşitli organizasyonlar gerçekleştirilmiş; sinema gösterimi, konferans toplantıları ve kitap dağıtımları gibi çalışmaların yanında, bu kurumlarda İngiliz öğretmenlerce İngilizce eğitimi verilmiştir. British Council’in Türkiye’deki ve Halkevleri’ndeki faaliyetlerini daha önceki bölümlerde bahsederken, bu faaliyetler bağlamında yurtdışında Londra merkezli ilk ve tek Halkevi’nin açılışının gerçekleştirildiğini belirtmiştik. Londra Halkevi’nin açılmasıyla birlikte İngiliz-Türk ilişkilerinin gelişme gösterdiği görülmüştür. Ancak İngiltere’nin Londra’daki kurumu kendi propaganda aracı olarak kullanmaya çalışması da Türk diplomatlar tarafından fark edilmiştir. British Council’in uygulamaları dikkatle incelendiğinde; Türkiye’de arkeoloji kurumu açmayı istemesi ve bunu propaganda merkezi haline getirme düşüncesiyle, Londra Halkevi’ni veya Türkiye’deki Halkevleri’ni propaganda merkezi olarak kullanmak istemesinin, aynı düşünce

sisteminin bir ürünü olduğu fark edilmektedir. Hatta bu düşünce sisteminin Osmanlı Devleti'nin son zamanlarından itibaren İngiltere tarafından kullanıldığını örneklerle açıklamıştık. Bu örneklere ek olarak İngiltere'nin, Ortadoğu'da açmış olduğu arkeoloji okullarını da bu sistematığın içine yerleştirmemiz yanlış olmayacaktır. Değişen konjonktüre ayak uydurmaya çalışan İngiltere'nin, kültürel diplomasiye geçişiyle birlikte zihin yapısının ve uygulamalarının değişmesi beklenmesine rağmen uygulamada farklılıklar görünse de diplomatlar arasında zihni yapının değişmediği ortaya çıkmaktadır. İngiltere'nin kültür diplomasisine geçmesine rağmen uygulamada propaganda düşüncesini terk edemediği, Halkevleri üzerinde uyguladığı politikayla oraya çıkmaktadır. İngiliz bürokratlarının Halkevleri mevcut olduğu sürece Türkiye'de başka bir kuruma ihtiyaç duyulmadığını belirtmesinin sebebi de bu düşünce yapısından kaynaklanmaktadır.

1947'den itibaren hem Londra'daki hem de Türkiye'deki Halkevleri'nin işlevlerini kaybetmeye başladıkları görülmüştür. Üstelik Türkiye'de Halkevleri'nin varlığı muhalifler tarafından çokça gündeme getirerek eleştirilmeye başlamıştır. 1950 yılında Londra Halkevi kapatılırken, 1951 yılında Türkiye'de faaliyet gösteren Halkevleri'nin tamamının faaliyetlerine son verilmiştir. Böylece Halkevleri'nin işlevini kaybettiğini gören İngiliz bürokratlar arasında, ülke içinde faaliyet gösterecek yeni bir kurumun oluşturulması fikri tekrar filizlenmeye başlamıştır. İngiliz bürokratlar arasında gerçekleşen yazışmalardan anladığımız kadarıyla 1946'dan itibaren yeni fikirlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu fikrin öncülüğünü ise Prof. John Garstang'ın üstlendiği görülmektedir. Burada önemli olan anekdot ise Garstang'ın British Council temsilcileriyle olan yazışmaları sırasında kullandığı dilin içeriğidir. Garstang oluşturulacak arkeoloji kurumunun isminin kesinlikle “okul” veya “enstitü” kelimelerini içermemesini rica etmektedir. Ona göre bu kelimeler Türk zihninde casusluk, propaganda ve istismar kelimeleriyle eşdeğerdir. Ona göre bu ön yargıyı aşmanın ve rahatlıkla faaliyet yürütmenin tek yolu, oluşturulacak kurumda “kütüphane” teriminin kullanılmasıyla mümkün olacaktır. Bu nedenle Garstang'a göre oluşturulacak kurumun tam adı “Anglo-Türk Arkeoloji Kütüphanesi” olmalıdır. Halkevleri'nin işlevini kaybettiğini gören ve faaliyet alanı daralan British Council bu fikre sıcak bakmış ve projenin hayata geçirilmesi için ödenek ayırmıştır. Böylece 26 Eylül 1946 tarihinde Ankara Anglo-Türk Kütüphanesi adına ilk toplantının düzenlendiği görülmektedir. Bu

toplantıya John Garstang'ın katılmasının yanında dikkat çeken diğer bir isim ise Sir unvanını almış olan Leonard Woolley'dir. Woolley'nin faaliyetlerini daha önceki bölümlerde aktarmış olmakla birlikte; kendisini Kargamış'ta Birecik kaymakamı ile olan münakaşası sırasında, gene kendi kaleminden çıkan ifadeleriyle hatırlamaktayız. Woolley bu defa bahsedilen toplantıda oluşturulan komitenin başkan yardımcısı olarak karşımıza çıkmaktadır (ki komitenin başkanı John Garstang'dır). Bu örnekle geçmişten 1950'li yıllara kadar İngiltere tarafından seçilen isimlerin ve oluşturulmaya çalışılan kurumların amaçlarının değişmediği açıkça görülmektedir. Garstang, British Council temsilcileriyle yazışması sırasında “okul” veya “enstitü” kelimelerinin Türk zihninde ön yargıya sebep olduğunu söyleyerek yetkilileri uyarırken, Woolley'in yardımcı olarak seçilmesinden doğacak soruna dikkat etmemektedir. Zira geçmişte Woolley'nin, Lawrence'la birlikte Osmanlı topraklarındaki icraatlarını görmezden gelmiştir. Ayrıca Garstang'ın da Kudüs İngiliz Arkeoloji Okulu'nu kurması ve kurum oluşturulduktan sonra Osmanlı döneminde uygulanan Asar-ı Atika Nizamnamesi'ni değiştirmesi konusu incelenmesi gereken bir durumdur.

Öte yandan Garstang'ın söylemleri ve icraatlarının uyuşmadığını söylememiz mümkündür. Kendisi “okul” veya “enstitü” kurulmamasının, bunun yerine kütüphane kurulmasının uygun olduğunu söylemesinden birkaç ay sonra Türk yetkilileri Ankara'da “enstitü” açma fikrine ikna ettiği görülmektedir. Türk yetkililerin ikna edilmesinin ardından British Council temsilcileriyle iletişime geçen Garstang'ın, İngiliz bürokratlarını da aynı şekilde ikna ettiği görülmektedir. İkna sürecinin ardından Türk-Anglo Kütüphanesi fikrinden vazgeçilerek; 1937'den itibaren gündemde olan Türkiye'de İngiliz Arkeoloji Enstitüsü açılması fikrinde karar kılınmıştır. Prof. Baxter'ın İstanbul merkezli bir kurum oluşturulma önerisi terk edilerek, Garstang'ın Ankara merkezli bir kurum oluşturulma teklifi kabul edilmiş ve kurumun hayata geçirilmesi için çalışmalar başlamıştır. Daha önce kütüphane oluşturması için projelerin hazır olması nedeniyle enstitü projesinde aksamalar olmamış; daha önce kütüphane için düşünülen çalışmalar genişletilerek hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Sir Frederic Kenyon'un, İngiliz arkeoloji okulları için hazırladığı raporun Türkiye bölümünde oluşturulması düşünülen kurumun işlevi için “*bilim ve kamu politikaları*” ifadesini kullanması, bu kuruluş ile daha önce Ortadoğu'da kurulan arkeoloji okulları arasında pek bir farkın olmadığını kanıtı gibi durmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına kadar izlenen İngiliz politikasının paralellik gösterdiği görülmektedir. Ankara'da bir İngiliz Arkeoloji Enstitüsü açılması fikrinin doğduğu yıllardan itibaren İngiliz bürokratlar arasında yaşanan tartışmalar bunun birer kanıtıdır. Keza bürokratlar arasında gerçekleşen yazışmalarda hala arkeolojinin propaganda aracı olarak kullanılması öne çıkmaktadır. Burada bürokratların zihninde yalnızca bir sorunun mevcut olduğu görülmekte; bu da Türkiye rahatsız edilmeden uygulanmak istenilen politikanın nasıl hayata geçirileceği sorunsalıdır. 1930'lu yıllardan itibaren İngiltere'nin Türkiye üzerinde çeşitli politikalar gütmesi, Halkevlerini kendi propaganda aracı gibi kullanmak istemesi, kütüphane ve enstitü fikrinin tekrar doğması bu anlayışın birer örneğini oluşturmaktadır. Oluşturulan kurumun "enstitü" olarak ifade edilmesi bizlere bilimsel bir çağrışım yapsa da yukarıda bahsettiğimiz olay örgüsü bunun tam tersini söylemektedir. Böylece 1800'lü yıllarda ortaya çıkan arkeolojinin, 1950'li yıllara kadar hala bilimden ziyade politik bir araç olarak görüldüğü ortaya çıkmadığıdır. Bu anlayışla devletlerin, değişim ve süreklilik olgusu içinde hareket ettiklerini, uyguladıkları politikalarından vazgeçmediklerini ve sadece politikalarını şekil itibarıyla değiştirdiklerini görmekteyiz.

Turnitin Orjinallik Raporu

İnceleme Tarihi: 13-May-2016 22:28 -03
 Numara: 91243919
 Kayıt No: 91243919
 Sürüm: 1

ANKARA İNGİLİZ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ 1938-1953 Burak Dostdoğru tarafından

dosyaları yüklenmiştir

Benzersiz Endeks	Kaynağa göre benzerlik
%9	100% 100% 100% 100%

Yükle	Yükle
<1% match (02 Kas 2016 tarihi internet) https://doi.org/10.1017/S0022292515000211 Kon: syon.pdf	100%
<1% match (20 Eyl 2017 tarihi internet) https://open.bu.edu/ohio-state-university/74413686/201608-01-2017-11229-ohio-state-university-ohio-state-university	100%
<1% match (27 May 2015 tarihi internet) http://60288161609901.com	100%
<1% match (27 May 2015 tarihi internet) http://7016161609901.com	100%
<1% match (09 Eyl 2017 tarihi internet) http://www.arkaeoloji.com	100%
<1% match (yayınla) "Report of the Council of Management and of the Director for 1950", <i>Anatolian Studies</i> , 1951.	100%
<1% match (25 Kas 2013 tarihi internet) http://816161609901.com	100%
<1% match (24 Oca 2017 tarihi internet) http://7016161609901.com	100%
<1% match (yayınla) "Report of the Council of Management and of the Director for 1951", <i>Anatolian Studies</i> , 1951.	100%
<1% match (06 Ağu 2015 tarihi internet) http://816161609901.com	100%
<1% match (yayınla) SİYALAY, Saliha, "Ormanlı Kömüründe Başarı: Hersek'in Çeşitli Türkçe Gözetim Güncel Sorunları", <i>Sakarya Üniversitesi</i> , 2012.	100%
<1% match (yayınla) "Profesör Saiten İsmailoğlu Frederick Lloyd, C.B.E., M.A., F.R.S., A.R.S.A., 1912-1996", <i>1996</i> , 1996.	100%
<1% match (18 May 2014 tarihi internet) http://www.kitapci.com	100%
<1% match (09 Ağu 2012 tarihi internet) http://www.arkaeoloji.com	100%
<1% match (09 May 2015 tarihi internet) http://www.arkaeoloji.com	100%
<1% match (10 Eyl 2016 tarihi öğrenci ödevleri)	100%

KAYNAKÇA

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA 30-18-1-2 / 91-46-2.

BCA 30-18-1-2 / 115-72-15.

BCA 30-10-0-0 / 117-817-21.

BCA 30-10-0-0 / 119-845-1.

BCA 30-10-0-0 / 235-588-2.

BCA 30-18-1-2 / 144-48-12.

BCA 490-1-0-0 / 1064-1084-1.

BCA 490-1-0-0 / 6-28-28.

2. İngiliz Ulusal Arşivleri (The National Archives of UK)

TNA, FO 370-708 L 1072/ 7/ 410.

TNA, FO 370-708 L 1359/ 7/ 410.

TNA, FO 370-708 L 2182/ 7/ 410.

TNA, FO 370-708 L 425/ 7/ 410.

TNA, FO 370-709 L 4104/ 7/ 410.

TNA, FO 370-709 L 4104/ 7/ 410.

TNA, FO 371-37443 R 5707/ 27/ 44.

TNA, FO 395-586 P 1005/ 123/ 150.

TNA, FO 395-586 P 123/ 123/ 150.

TNA, FO 395-586 P 1375/ 123/ 150.

TNA, FO 395-586 P 1588/ 123/ 150.

TNA, FO 395-586 P 2149/ 123/ 150.

TNA, FO 395-586 P 2217/ 123/ 150.

TNA, FO 395-586 P 2375/ 123/ 150.

TNA, FO 395-586 P 3278/ 123/ 150.

TNA, FO 395-586 P 366/ 123/ 150.

TNA, FO 395-645 P 1462/ 69/ 150.

TNA, FO 395-645 P 366/ 69/ 150.

TNA, FO 395-645 P 779/ 69/ 150.

TNA, FO 924-241 LC 3067/ 207/ 450.

TNA, FO 924-588 LC 1581/ 686/ 450.

TNA, FO 924-588 LC 2569/ 686/ 450.

TNA, FO 924-588 LC 3314/ 686/ 450.

TNA, FO 924-588 LC 3746/ 686/ 450.

TNA, FO 924-588 LC 4552/ 686/ 450.

TNA, FO 924-588 LC 4557/ 686/ 450.

TNA, FO 924-588 LC 4863/ 686/ 450.

TNA, FO 924-588 LC 5381/ 686/ 450.

TNA, FO 924-588 LC 5381/ 686/ 450.

TNA, FO 924-588 LC 5388/ 686/ 450.

TNA, FO 924-588 LC 5609/ 686/ 450.

TNA, FO 924-588 LC 5632/ 686/ 450.

TNA, FO 924-588 LC 5773/ 656/ 450.

TNA, FO 924-92 LC 18/ 18/ 450.

3. Literatür Eserler

- AGOSTON, Gabor, *Siyaset ve Histografi; Macaristan'da Türk ve Balkan Çalışmalarının Gelişimi ve İstanbul'daki Macar Araştırma Enstitüsü*, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2002.
- ALİCE, Byne, *The British Council and The British World 1939-1954*, Groupe de Recherches Anglo-Américaines de Tours, Université de Tours, 2013.
- Annual Report of The British Council 1948-1949*, Universal Library, Londra.
- ARIK, Remzi Oğuz, *Türkiye'de 1935 Yılındaki Arkeoloji İşleri*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936.
- ARIKAN, Zeki, *Prof. Albert Gabriel*, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Ankara, 2007.
- ATASOY, Sümer, *Türkiye'de Müzecilik*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt 6, İstanbul, 1983.
- ATLI, Cengiz, *1939 Depremlerinde İngiliz Yardımları*, Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, 2014, Cilt 7, Sayı 34.
- AULD, Graeme, *British School of Archaeology In Jerusalem*, The Oxford Encyclopedia of Archaeology In The Near East, New York, 1997.
- AYDIN, Hilmi, *Topkapı Sarayı Müzesi*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 41.
- AYSAL, Necdet, *Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler "Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı"*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 44, Ankara, 2009.
- BAYRAKTAR, Kaya, *Arkeolog Bankacı Casus Sefir; Austen Henry Layard ve Osmanlı Coğrafyası*, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sivas, 2011.
- BEKSAÇ, Engin, *Kasrül Müşetta*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 24.
- BEYDİLLİ, Kemal, *Avrupa*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 4.
- Biographical Memoirs of Fellows of The British Academy*, The British Academy, 2015, Cilt 14.
- BİTTEL, K., MANSEL, Arif Müfid, ALKIM, U. Bahadır, *Summary of Archaeological Work In Turkey 1952*, Anatolia Studies, Cilt 3, Ankara, 1953.

- BULUT, Yücel, *Oryantalizm*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 33.
- CHAPMAN, Rupert, *John Garstang*, The Oxford Encyclopedia Of Archaeology In The Near East, New York, 1997.
- CODELLA, Kim, *British Institute of Persian Studies*, The Oxford Encyclopedia of Archaeology In The Near East, New York, 1997 .
- COLLON, Dominique, *Seton Howard Frederic Lloyd*, The Oxford Encyclopedia Of Archaeology in The Near East, New York, 1997.
- CROSS, Toni M., *American Research Institute In Turkey*, The Oxford Encyclopedia of Archaeology In The Near East, New York, 1997.
- CUST, Lionel, COLVIN, Sidney, *History of Dilettanti*, London Macmillan and Company Limited, New York, 1914.
- ÇAL, Halit, *Osmanlı Devleti'nde Asar-ı Atika Nizamnameleri*, Vakıflar Dergisi, Ankara, 1997.
- . *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Müzeler*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 7, Sayı 14, 2009.
- ÇETİN, Yusuf, *Mustafa Kemal Atatürk Döneminde (1920-1938) Müze ve Eski Eserler Konusunda Yapılan Çalışmalar*, Erzurum Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi, Erzurum, 2007.
- ÇOLAK, Melek, *İstanbul Macar Bilim Enstitüsü*, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi, 2009.
- ERDEM, Yasemin Tümer, *Atatürk Dönemi Arkeoloji Çalışmalarından Biri Sultanahmet Kazısı*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 62, Ankara, 2005.
- ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953.
- EYİCE, Semavi, *Albert Louis Gabriel*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 13.
- . *Anatolian Studies*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 3.
- . *Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu Tanzimattan Cumhuriyete*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul.
- . *Ayasofya*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 4.
- . *Getrude Lowthian Bell*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 5.
- . *İstanbular Mitteilungen*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 23.

- FİŞHER, Ali, *A Story of Engagement, The British Council 1934-2009*, 75 Years Of Cultural Relations, British Council.
- FITZGERALD, G. M., *John Garstang Born 5th May 1876*, Anatolian Studies, British Institute at Ankara, Ankara, 1956.
- FITZGERALD, G. M., et al. *John Garstang Born 5th May 1876*, Anatolian Studies, Ankara, 1956.
- FREEMAN, Phil, *John Garstang ve Yakındoğu Arkeolojisi*, Anadolu'da John Garstang'ın Ayak İzleri, Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi- University of Liverpool, İstanbul, 2015.
- FRENCH, David, *British Institute of Archaeology at Ankara*, The Oxford Encyclopedia Of Archaeology In The Near East, New York, 1997.
- GENÇ, Bülent, *Osmanlı Arşivlerinde John Garstang ve Sakçagözü*, Anadolu'da John Garstang'ın Ayak İzleri, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi-University of Liverpool, İstanbul, 2015.
- GÖLBAŞ, Alper, *Türk Arkeolojisinin Kuramı*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 9, Sayı 46, Ekim-2016.
- GREAVES, Alan, RUTLAND, Françoise, *Garstang'ın Anadolu Yüzey Araştırması ve Hitit Ülkesi*, Anadolu'da John Garstang'ın Ayak İzleri, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi- University of Liverpool, İstanbul, b2015.
- . *John Garstang; Bir Yaşam Öyküsü Eskizi*, Anadolu'da John Garstang'ın Ayak İzleri, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi- University of Liverpool, İstanbul, a2015.
- GURNEY, Oliver R., *The Sultantepe Tablets; A Preliminary Note*, Anatolian Studies, Cilt 2, Ankara, 1952.
- GÜNDÜZ, Filiz, *Osman Hamdi Bey*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 33.
- GÜZ, Nurettin, *Kültür Ocakları Olarak Halkevleri ve Halkevleri Dergileri*, Eğitim Kitapevi Yayını, Konya, 2008.
- HAÇİN, İlhan, *1939 Erzincan Büyük Depremi*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 30, Ankara, 2014.
- HAİGH, Anthony, *Cultural Diplomacy In Europe*, Council of Europe Strasbourg, New York, 1974.

- HAWKINS, J. D., *Seton Howard Frederic Lloyd 1902-1996*, The British Academy Proceedings. British Academy, 1998.
- HEMERY, John, *Training For Diplomacy; An Evolutionary Perspective, The New Public Diplomacy; Soft Power In International Relations*, Palgrave Macmillan, New York, 2005.
- HOVEN, C. Van Den, *Early Travellers; Amelia Edwards*, Saqqara Newsletter-Friends of Saqqara Foundation, Cilt 4, 2006.
- ICHIO, Atsuko, *Cultural Diplomacy In The Contemporary United Kingdom; The Case of The British Council, Cultural Diplomacy And Cultural Imperialism; European Perspective(s)*, Peter Lang, Frankfurt, 2012.
- KABAKÇI, Enes, *Arnold J. Toynbee*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 41.
- KALLİS, Aristotle A., *Nazi Propaganda And Second World War*, Palgrave Macmillan, New York, 2005.
- KARAMAN, M. Lütfullah, *Filistin*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 13.
- KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım, *Tek Parti Döneminde Halkevleri ve Halkçılık*, Toplum ve Bilim, Sayı 88, 2001.
- KİM, Hwajung, *Cultural Diplomacy as the Means of Soft Power In a Information Age*.
- KOÇAK, Cemil, *Türk Alman İlişkileri 1923-1939*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- KODAL, Tahir, *Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 54, Erzurum, 2014.
- KOENİGS, Wolf, *Deutsches Archaeologisches Institute*, The Oxford Encyclopedia of Archaeology In The Near East, New York, 1997.
- KOLOĞLU, Orhan, *Thomas Edward Lawrence*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 27.
- KOUSSER, Rachel, *Creating the Past; The Venus de Milo and The Helenistic Reception of Classical Greece*, American Journal of Archaeology, 2005.
- KURAT, Yuluğ Tekin, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1887-1880*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1968.
- Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü*. Şefik Matbaası, 2003.

- LEE, Stephen J., Çev. Ertürk DEMİREL, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 2015.
- LLOYD, Seton, *Twenty-Five Years*, Anatolian Studies, British Institute at Ankara, Cilt 24, Ankara, 1947,
- LLOYD, Seton, GÖKÇE, Nuri, *Excavations at Polatli; A New Investigation Of Second and Third Millennium Stratigraphy In Anatolia*, Anatolian Studies, Cilt 1, Ankara, 1951.
- MACDONALD, M.C.A., *British Institute at Amman For Archaeology and History*, The Oxford Encyclopedia of Archaeology In The Near East, New York, 1997.
- MALKOÇ, Eminalp, *Activities of British Council In Turkey In 1940's Through People's House*, International Review of Turkology, Cilt 2, Sayı 4, 2009.
- MANSEL, Arif Müfid, *Osman Hamdi Bey*, Belleten, Sayı 24, Ankara, 1960.
- MARTENS, Kerstin, *Culture And Foreign Policy-A Comparative Study Of Britain, France and Germany*, Collaborative Research Center "Transformations of the State".
- MARTENS, Kerstin ve Sanen MARSHAL, *International Organisations and Foreign Cultural Policy; A Comparative Respective of German, France And Britain*. Callaborative Research Center, 2003.
- MARTİN, Geoffrey T., *British School of Archaeology In Egypt*, The Oxford Encyclopedia of Archaeology In The Near East, New York, 1997.
- McCARTHY, Justin, *İngiliz Propagandası; Wellington Evi ve Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 13, Ankara, 2002.
- MUMCU, Ahmet, *Eski Eserler Hukuku*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ankara, 1970.
- Obituary; Professor Seton Howard Frederic Lloyd; C.B.E., M.A., F.B.A., A.R.I.B.A. 1902-1996*, British Institute For The Study of Iraq, Cilt 58, Irak, 1996.
- ÖZDEMİR, Yusuf, *Türk Ocağı*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 41.
- ÖZDEMİR, Yusuf, AKTAŞ, Elif, *Halkevleri 1932'den 1951'e*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 45, Erzurum, 2011.
- ÖZDOĞAN, Mehmet, *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoji*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.
- . *Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001.

- ÖZGİRAY, Ahmet, *Türk Alman İlişkileri 1923-1939*, Tarih İncelemeri Dergisi, Cilt 13, 1998.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, *Atatürk ve Arkeoloji; Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Semineri-Seminerlere Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1975.
- PARLATIR, İsmail, *Kadro*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 24.
- PETERSON, Horace C., *Propaganda For War; The Campaign Against American Neutrality 1914-1917*, Oklahoma Press, Oklahoma, 1939.
- PURTAŞ, Fırat, *Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri; Kültürel Diplomasi*, Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi, Cilt 7, Ankara, 2013.
- QUALTER, Terence H, Çev. OSKAY Ünsal, *Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 35, Ankara, 1980,
- Report of The Council of Management and Of The Director for 1950*, Anatolian Studies, Cilt 1, Ankara, 1951.
- Report of the Council of Management and of the Director for 1954*, Anatolian Studies, Cilt 5, Ankara, 1955.
- Report of The Council Of Management and Of The Director For 1954*, Anatolian Studies, Cilt 5, Ankara, 1955.
- Report of the Council of Management and of the Director for 1956*, Anatolian Studies, Cilt 7, Ankara, 1957.
- RİEVERA, Tim, *Distinguishing Cultural Relations From Cultural Diplomacy; The British Council's Relationship With Her Majesty's Government*, The USC Center on Public Diplomacy, Figueroa Press, Los Angeles, 2015.
- ROAF, Michael, *British School of Archaeology Iraq*, The Oxford Encyclopedia of Archaeology In The Near East, New York, 1997.
- RUTGERS, Leonard V., *Nederlands Historisch Archeologisch Institute te İstanbul*, The Oxford Encyclopedia of Archaeology In The Near East, New York, 1997.
- SEZER, Ayten, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1999.
- SHAKESPEARE, Richard G., *The British Council And Cultural Propaganda During The Interwar Period*, School of History Collage of Arts and Law Universty of Birmingham, Birmingham, 2013.

- SHAW, Wendy M. K., Çev. SOĞANCILAR, Esin, *Osmanlı Müzeciliği; Müzeler Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Sinclair Hood, Excavations at Tabara el Akrad, 1948-49*, Anatolian Studies, Cilt 2, Ankara, 1951.
- SLANSKI, Kathryn E., *David George Hogart*, The Oxford Encyclopedia of Archaeology In The Near East, New York, 1997.
- SÖNMEZ, Ali, *Truva Hazineleri Peşinde Bir Hukuk Mücadelesi; Osmanlı Devleti ve Schliemann Davası*, Otam Dergisi, Ankara, 2011.
- Special Number In Honour Of the Seventieth Birthday Of Professor Seton Lloyd (1972)*, Anatolian Studies, Cilt 22, Ankara, 1972.
- SPENCER, Patricia, *Egypt Exploration Society*, The Oxford Encyclopedia of Archaeology In The Near East, New York, 1997.
- STRONACH, David, CODELLA, Kim, *Nineveh*, The Oxford Encyclopedia of Archaeology In The Near East, New York, 1997.
- SU, Kamil, *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*, İcom Türkiye Milli Komitesi Yayınları, İstanbul, 1965.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut H., *Hamit Zübeyr Koşay*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 26.
- ŞİMŞEK, Fatma, DİNÇ, Güven, *19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar*, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bursa, 2009.
- TERZİ, Arzu, *Bağdat-Musul'da Abdülhamit'in Mirası Petrol ve Arazi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- TOYLAR, Philip N., *Cultural Diplomacy And The British Council; 1934-1939*, British Journal Of International Studies, Cambridge University Press, Cambridge, 1978.
- TUĞLUOĞLU, Fatih, *1939 Büyük Anadolu Zلزesi ve Erzincan Vilayetinde Yardım Faaliyetleri*, History Studies International Journal of History, Cilt 7, 2015.
- TURAN, Şerafettin, *Levant*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 27.
- TÜRKEŞ, Mustafa, *Kadro Hareketi; Ulusçu Sol Birk Akım*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 1999.
- TÜRKSEVEN, Hüseyin *Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Politikası ve Müze-i Hümayun'un Kuruluşu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2010.

Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nun 30. Yılı Anısına Türkiye Arkeolojisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008.

ÜNAL, Fatih, *Ruslar Bizans'ın Peşinde; İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)*, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2015.

VANDEPUT, Lutgarde, *The British Institute at Ankara 60 Years Young*, Anatolian Studies, British Institute at Ankara, Ankara, 2008.

WOOLLEY, Charles L., *Dead Towns and Living Men*, Humphrey Milford Oxford Universty Press, 1920.

YALDIZ, Mehmet, *Atatürk ve Müzecilik*, Kültür Dergisi, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992.

YAŞAR, Hakan, *Yurduşında Bir Kültür Kurumu; Londra Halkevi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 45, Ankara, 2010.

YILMAZ, Yaşar, *Anadolu'nun Gözyaşları; Yurtdışına Götürülmüş Tarihi Eserlerimiz*, Yem Yayın, İstanbul, 2015.

YÜCEL, Erdem, *Müze*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 32.

—. *Türkiye'de Müzecilik*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999.

YÜCEL, İdris, *Between Science and Empire; The Diplomatic Struggle Over Mesopotamian Antiquities in Lisbon (1914-1926)*, Mediterranean Historical Review, 2016.

—. *Establishment and Activities of the British School of Archaeology in Jerusalem In The Wake Of The WWI*, Journal of History Studies, b2017.

—. *İngiliz ve Fransız Arşivleri Işığında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Arkeolojik Kazılar ve Eski Eser Kaçakçılığı*, Gazi Kitapevi, Ankara, a2017.

4. TBMM Belgeleri

TBMM Zabıt Ceridesi, 19.8.1336, Devre 1, İçtima Senesi 1, Cilt 3.

TBMM Zabıt Ceridesi, 8.4.1929, Devre 3, İçtima 2, Cilt 10.

TBMM Zabıt Ceridesi, 5.9.1923, Devre 2, İçtima 14, Cilt 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, 3.3.1924, Devre 2, İçtima 2, Cilt 7.

TBMM Tutanak Dergisi, 28.05.1948, 64. Birleşim, Cilt 11.

TBMM Tutanak Dergisi, 24.11.1948, 10. Birleşim, Cilt 13.

TBMM Zabıt Ceridesi, 7.6.1957, Devre 3, İçtima 3, Cilt 20.

5. Gazeteler

Resmi Gazete

Akşam

Yeni Sabah

6. Elektronik Ortamda Yapılan Alıntılar

<http://www.anadolumedeniyetlerimuzesi.gov.tr/TR,77764/muzenin-tarihcesi.html>

<http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/content/tarih%C3%A7e>

<http://www.oktayaras.com/alman-arkeoloji-enstitusu-kutuphanesi/tr/56412>

http://www.ifeaistanbul.net/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=38&Itemid=274&lang=tr

<http://tr.nit-istanbul.org/about>

<http://ccat.sas.upenn.edu/ARIT/>

www.bsa.ac.uk/index.php/home/about-us

<http://www.bsr.ac.uk/about/history>

Egyptartefacts.griffith.ox.ac.uk/?q=resources/British-school-archaeology-egypt-bdae-1905-1954

<http://www.bisi.ac.uk/content/about>,

<https://www.bips.ac.uk/about/council/>

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=214144

portal.unesco.org/en/ev.php-

[URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html](http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html)

<https://www.britannica.com/biography/Paul-Cambon>

<https://www.alliancefr.org/index.php/en/who-are-we/alliance-francaise-paris-ile-de-france>

http://www.culturaldiplomacy.org/pdf/case-studies/Hwajung_Kim_Cultural_Diplomacy_as_the_Means_of_Soft_Power_in_the_Information_Age.pdf

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7882.pdf>

<http://www.tba.org.tr/hakkimizda/>

[http://treaties.fco.gov.uk/docs/fullnames/pdf/1958/TS0011%20\(1958\)%20CMND-401%201956%2012%20MARCH,%20ANKARA%3B%20CULTURAL%20AGREEMENT%20BETWEEN%20THE%20GOVT%20OF%20THE%20UK%20AND%20NI%20AND%20THE%20GOVT%20OF%20TURKEY.PDF](http://treaties.fco.gov.uk/docs/fullnames/pdf/1958/TS0011%20(1958)%20CMND-401%201956%2012%20MARCH,%20ANKARA%3B%20CULTURAL%20AGREEMENT%20BETWEEN%20THE%20GOVT%20OF%20THE%20UK%20AND%20NI%20AND%20THE%20GOVT%20OF%20TURKEY.PDF)

<http://biaa.ac.uk/about-the-biaa>

<http://cbri.org.uk/kenyon-institute>

<https://www.britac.ac.uk/sites/default/files/17%20Mellaart%201820.pd>

<http://biaa.ac.uk/about-the-biaa/people/past-appointments-1#Council of Management>

<http://biaa.ac.uk/research/item/name/harran-survey>

<http://biaa.ac.uk/research/item/name/sultantepe-survey>

<http://biaa.ac.uk/research/item/name/alanya-survey-1>

<http://biaa.ac.uk/research/item/name/anazarbus-survey>

<http://biaa.ac.uk/research/item/name/ayas-survey>

EKLER

EK-1

Arkeoloji enstitüsü dün törenle açıldı

**Bu hususta yapılan merasimde Milli Eğitim Bakanı
ve İngiliz sefiri David Kelly söz aldılar**

Bevin'in bu münasebetle gönderdiği telgraf

Ankara, 15 (A.A.) — Bugün yapılan bir törenle açılmış bulunan «Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü» Oxford Cambridge, Londra ve Edinburgh Üniversiteleri müessesileri, Londrada arkeoloji işleriyle ilgili tanınmış bazı müessesilerin temsilcilerinden teşkil edilmiş bir komite tarafından tesis edilmiştir. Bundan başka bu ilim müesseseleri arasında, Royal Society, Society of antiquaries Royal asiatic Society, Anthropological institute, british academy, british museum, London institute of archeology, british school at athens, society for hellenic studies ve School of Oriental studies de ön planda yer almış bulunmaktadır.

Yeni açılan müessese, mütebahirlerin hafriyatçıların ve buna mümasil işlerde, alınganların faydalanmaları için Türkiye'deki İngiliz arkeoloji çalışmalarının merkezi olacaktır. Araştırmalar, İslâmiyet devri de dahil olduğu halde, bütün arkeolojik devirleri ihtiva edecek ve arkeolojiye yardımcı mevzularla da ilgilenecektir. Modern Türk lisasının ö nemi üzerinde bilhassa durulacaktır.

Enstitünün gayesi öğrencilerin kullarınları için iyi bir çalışma kütüphanesi kurmak, diğer memleketlerden getirilmiş karakteristik nümuneler ve fotoğraflarla empresyonlar gibi arkeolojik materyeller kolleksiyonu temin etmek olacaktır.

Ankara, 15 (A.A.) — «Ankara İn-

rine devam ederek demiştir ki:
Bağta sayın Dışişleri Bakanı ve Bakanlar, bilhassa Enstitünün açıldığını tebliğ etmeyi kabul buyuran sayın Milli Eğitim Bakanı olmak üzere, aralarında Anadolu topraklarında arkeolojik aramalarda büyük bir rol oynamış olan iki memleketli müessesileri sayın Fransız, Amerika Birleşik Devletleri ve Mısır Elçisi de bulunan hepinize hoş geldiniz derim, Arkeologlar hiçbir şahsi menfaatler gütmeyen heyecanlı şahsi mesullerinde huşud tanınmaktadır. Ve bu Enstitü kapılarını yalnız evsahibi olan Türklere değil her memlekete mensub diğer bütün ciddi taleblere de açacaktır. Bu enstitü Türkiye için fevkalâde bir ehemmiyetli hiaz olan büyük Hitit krallığının o kadar uzun bir müddet gizli kalmış olan sırlarını dünyaya yaymak için büyük bir gayret sarfetmiş olan sayın profesör Garstangın müzaheretile kurulmuştur.

Bu vesile ile İngiliz Dışişleri Bakanı Mister Ernest Bevin'den aldığım telgrafın metnini sizlere bildirmekle büyük bir zevce duyuyorum. Mesajın doğru tercümesi şudur:

Türkyede İngiliz Arkeoloji Enstitüsünün kurulmasına müsaade eden Türk hükümetinin kararını büyük memnuniyetle karşıladım. Belli maksadlarla teessüs eden bu müessesenin arkeoloji ve benzeri konular üzerin-

Yeni Sabah 16 Ocak 1948

EK-2

İngiliz sefaretindeki tören

Amerika ataşemiliterine İngiliz Kralı tarafından verilen nişan dün İngiltere Büyükelçisi eilele takıldı

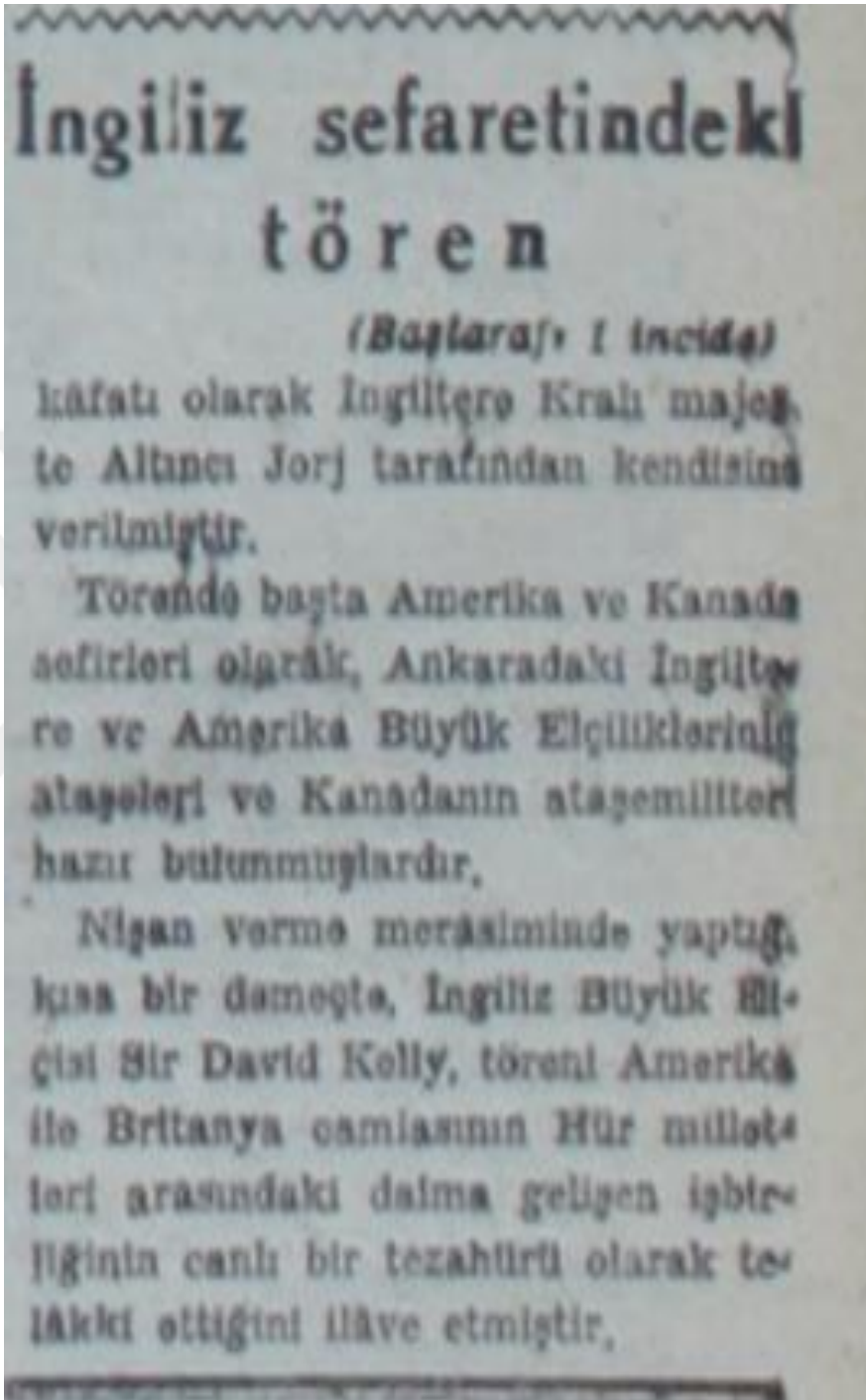
Ankarada yapılan İngiliz Arkeoloji Enstitüsünün eşliğinde Dışişleri ve Milli Eğitim Bakanları İngiliz Elçisinin nişanını dinlerlerken

Ankara, 16 -- Bu sabah, Ankara'daki İngiltere Büyükelçiliğinde Büyükelçi Sir David Kelly, Ankara'nın Amerika ataşemiliteri olan albay Roberts'i Britanya İmparatorluk Nişanı (Askeri kısmı O. B. B.) ile tal-

if etmiştir. Bu nişan aslen, albay Roberts'in ağustos 1942 ile kasım 1944 müddeti zarfında Müttefik hareket ve Plan dairesi reisi iken gös- terdiği fevkalâde başarılarının bir mü- (Devamı Sa., 3; Sü., 7 de)

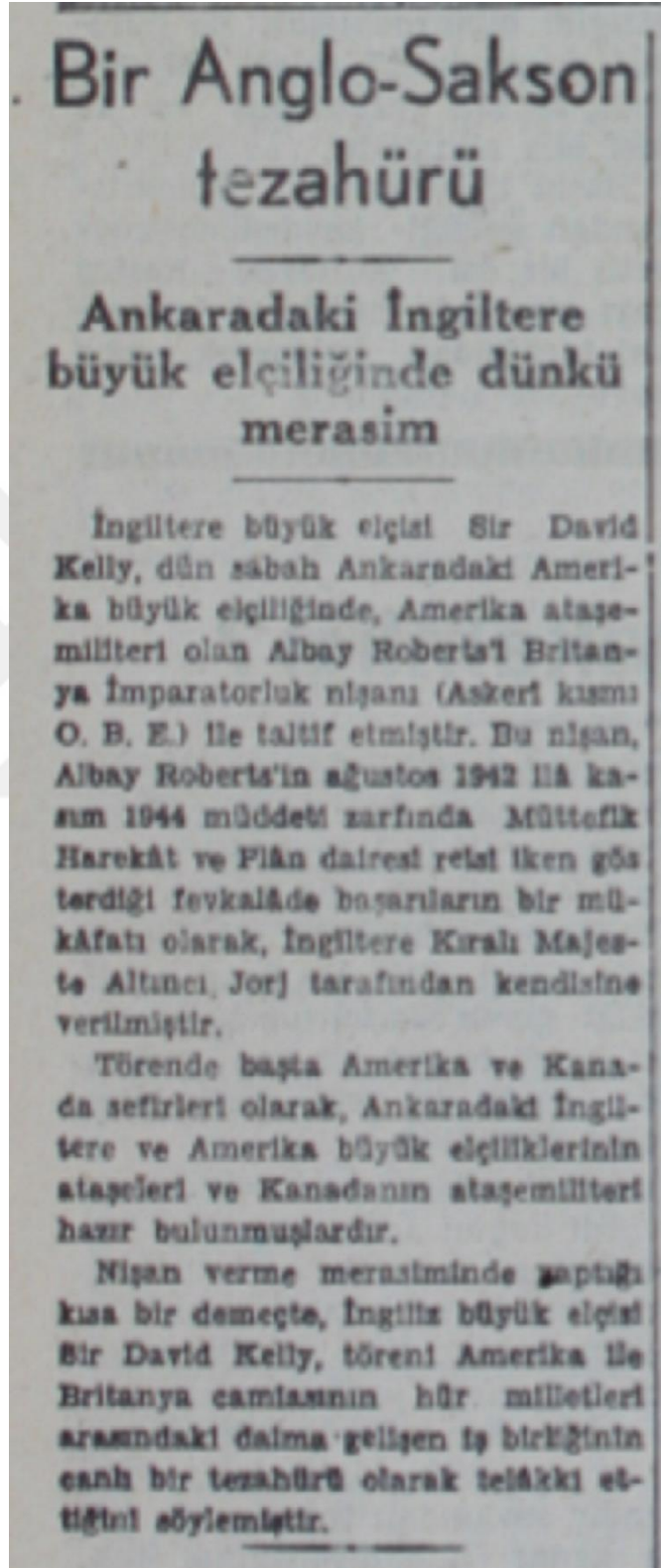
Yeni Sabah 17 Ocak 1948

EK-3

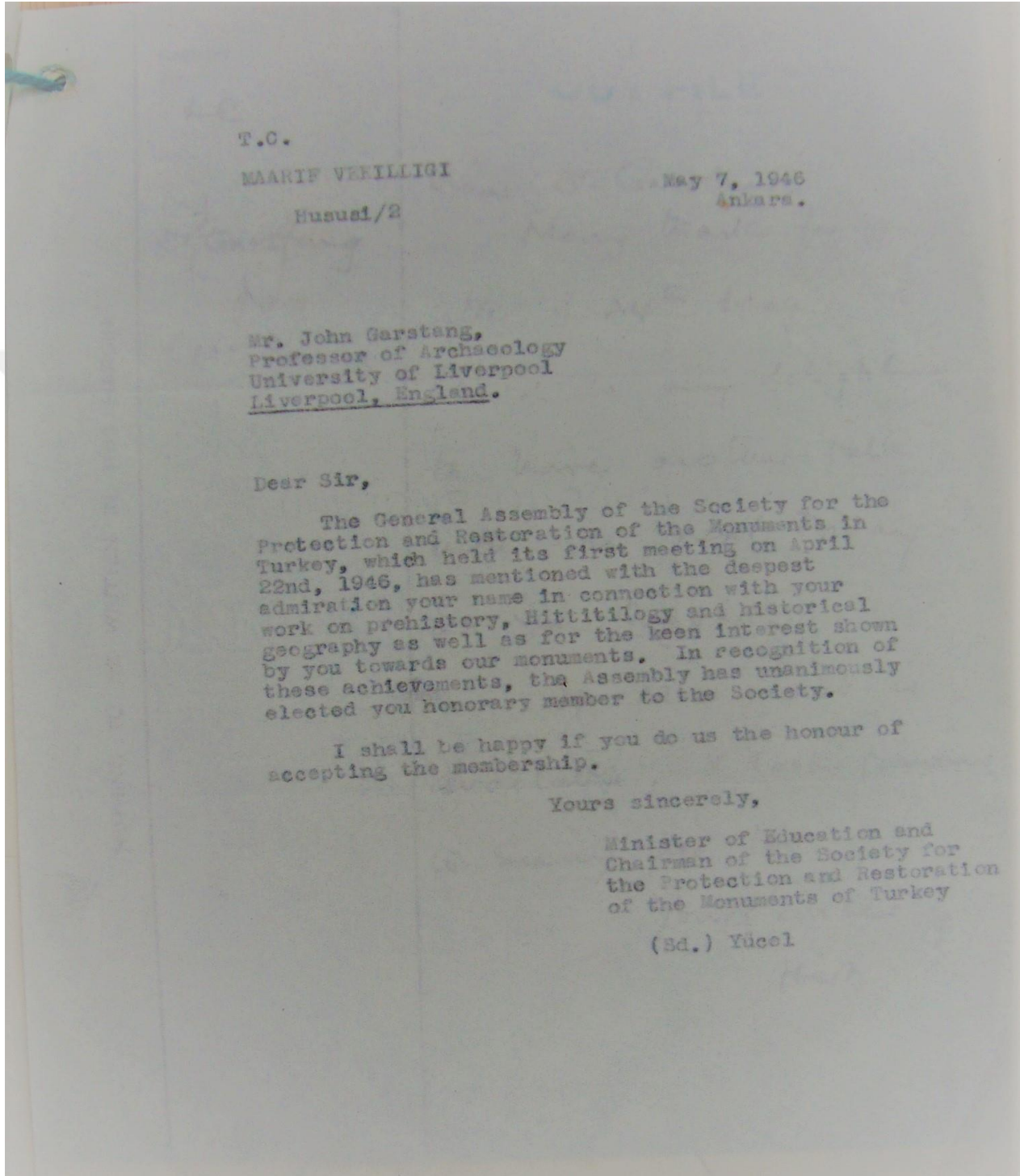
Yeni Sabah 17 Ocak 1948

EK-4

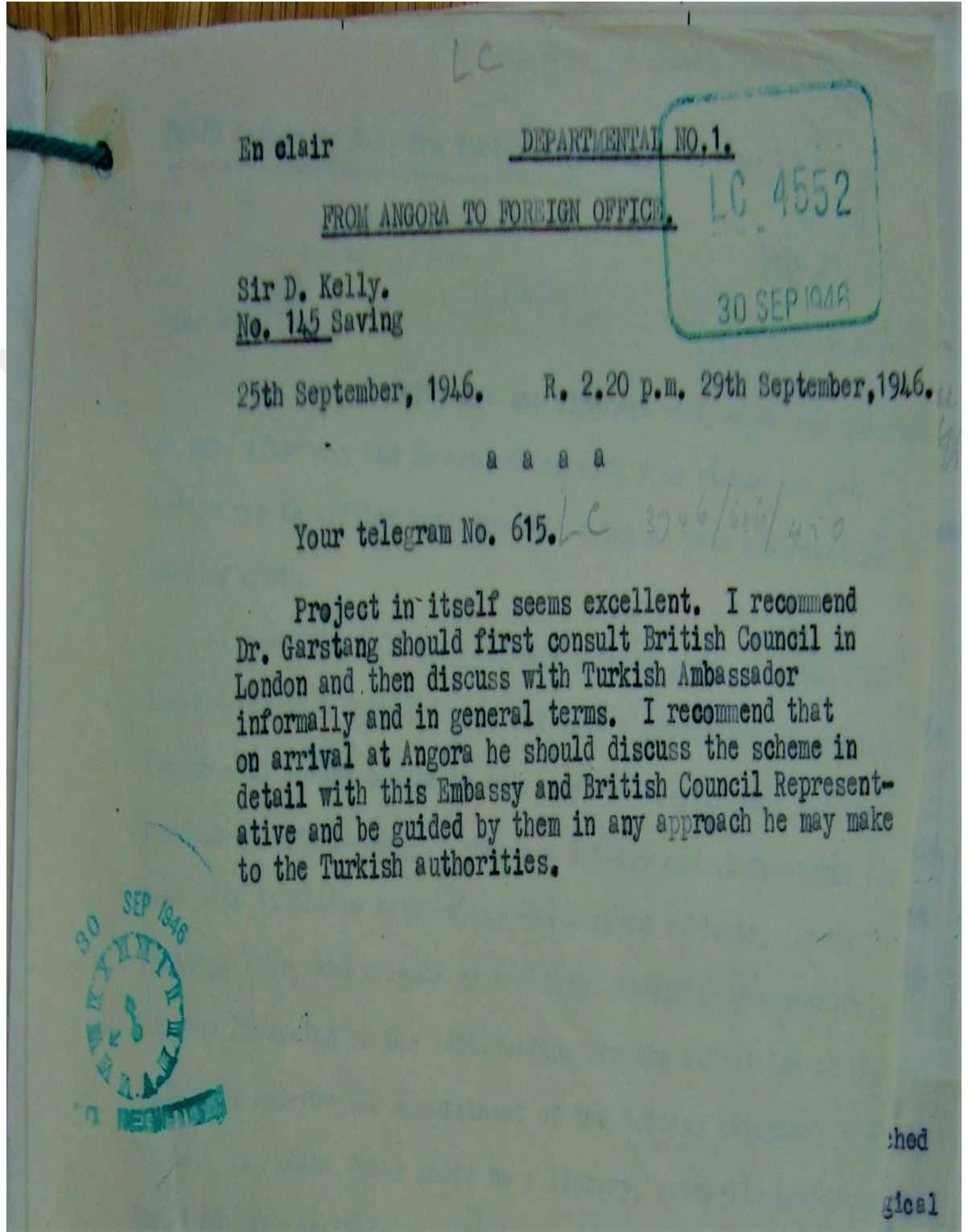
Akşam 17 Ocak 1948

EK-5

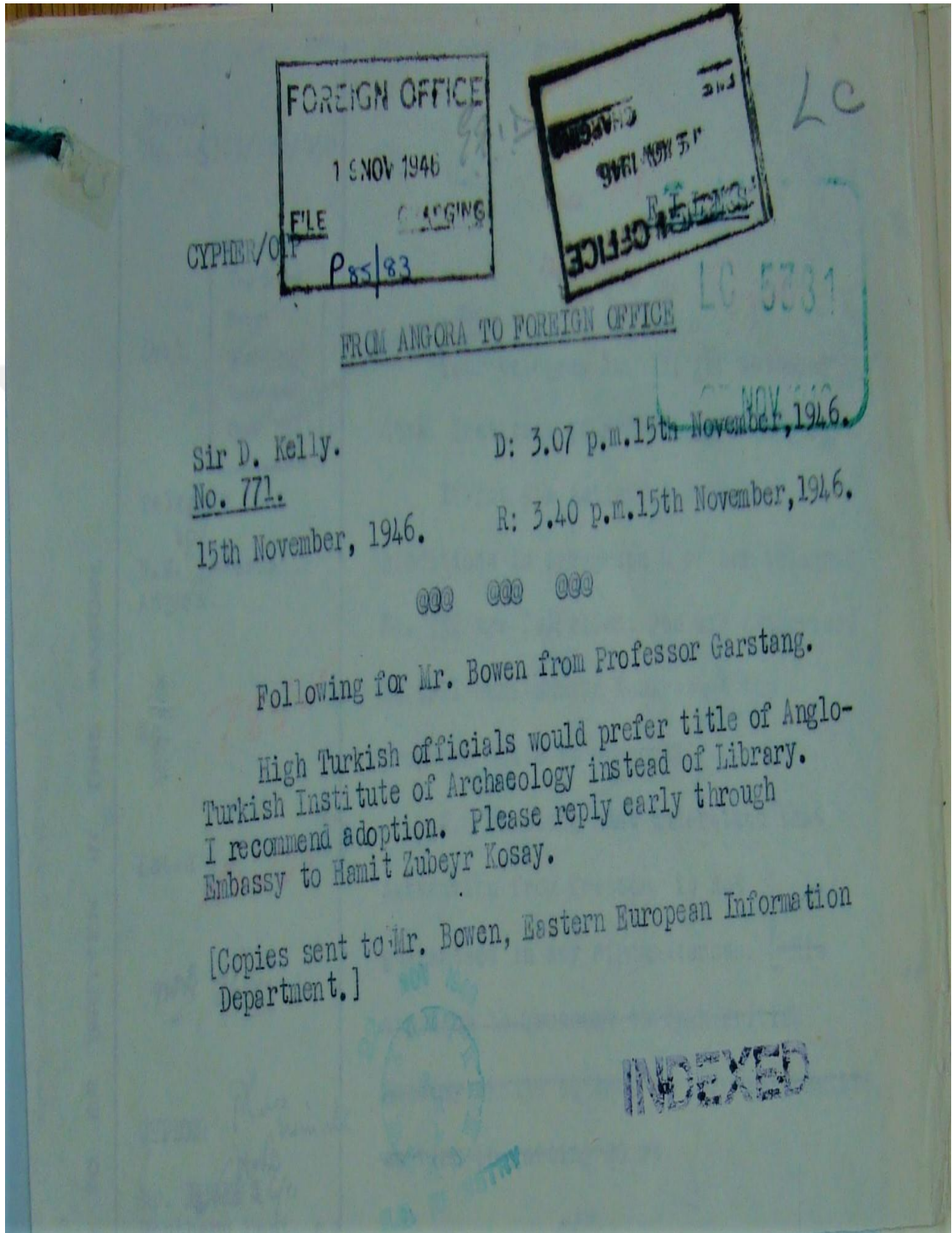
FO 924-588 LC 2569/ 686/ 450, 7 Mayıs 1946 Tarihli Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in John Garstang'a Mektubu.

EK-6

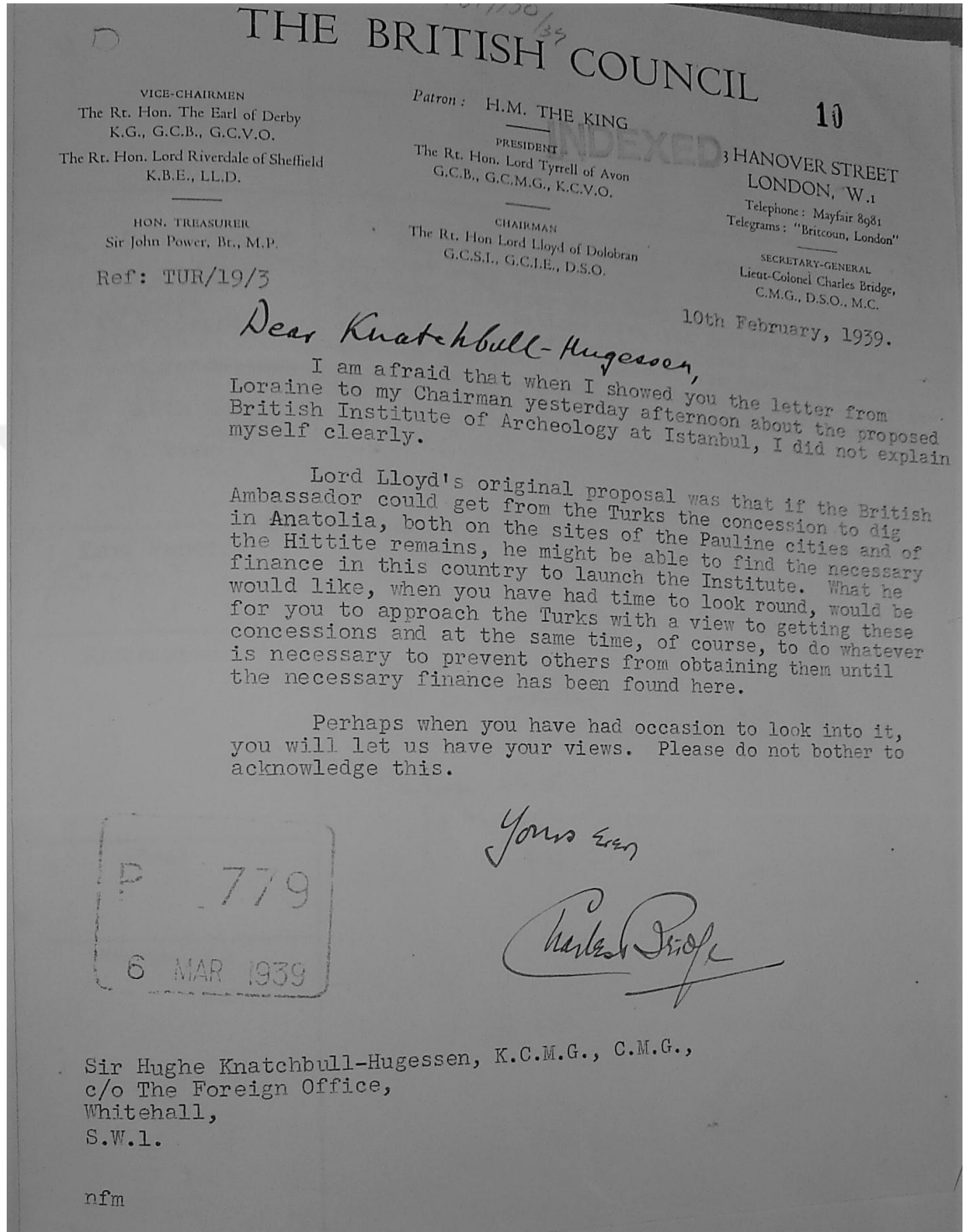
FO 924-588 LC 4552/ 686/ 450, 25 Eylül 1946 Tarihli Ankara'daki Büyükelçi D. Kelly'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na Çekilen Telgraf.

EK-7

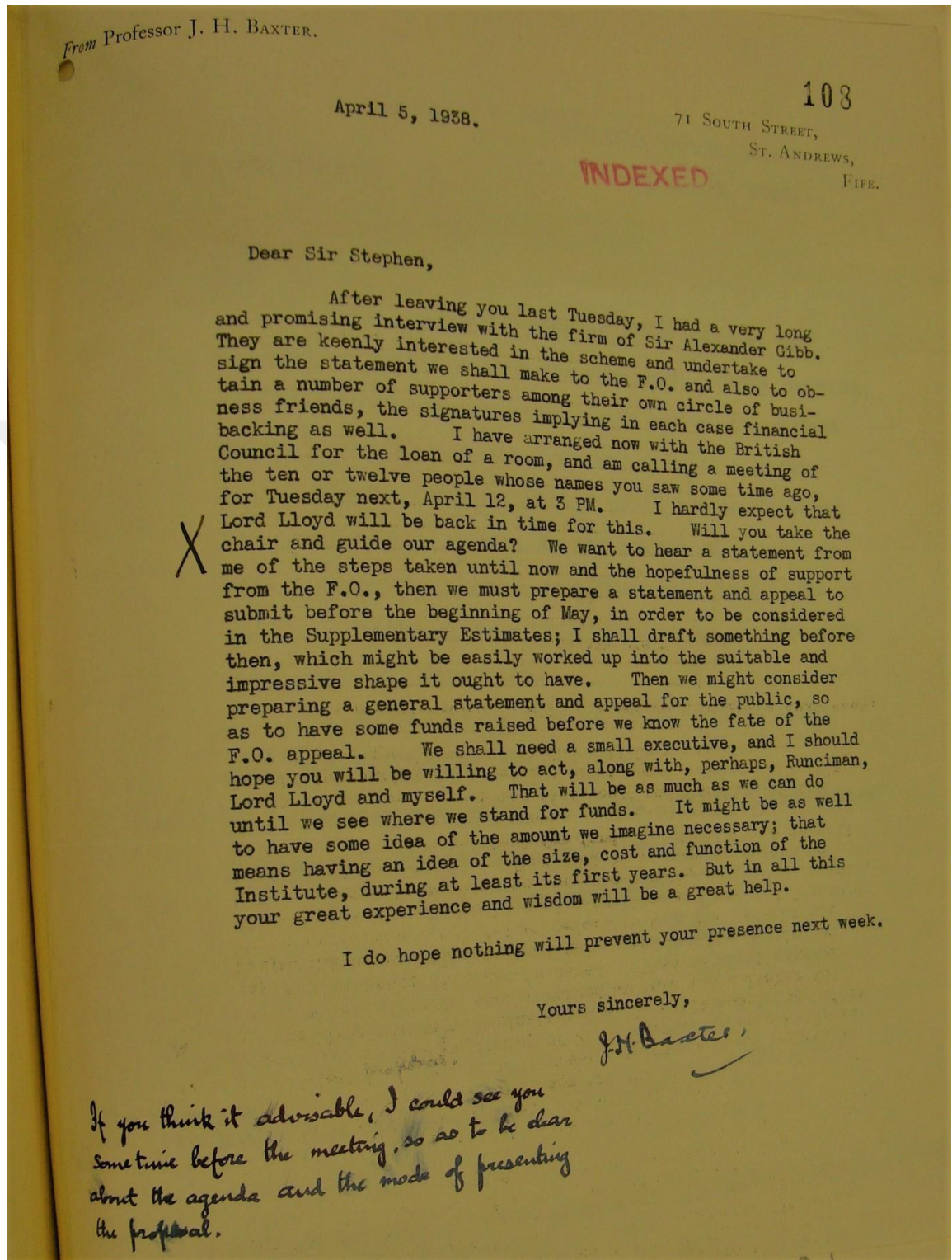
FO 924-588 LC 5381/ 686/ 450, 15 Kasım 1946 Tarihli Ankara'daki Büyükelçi D. Kelly'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na Çekilen Telgraf.

EK-8

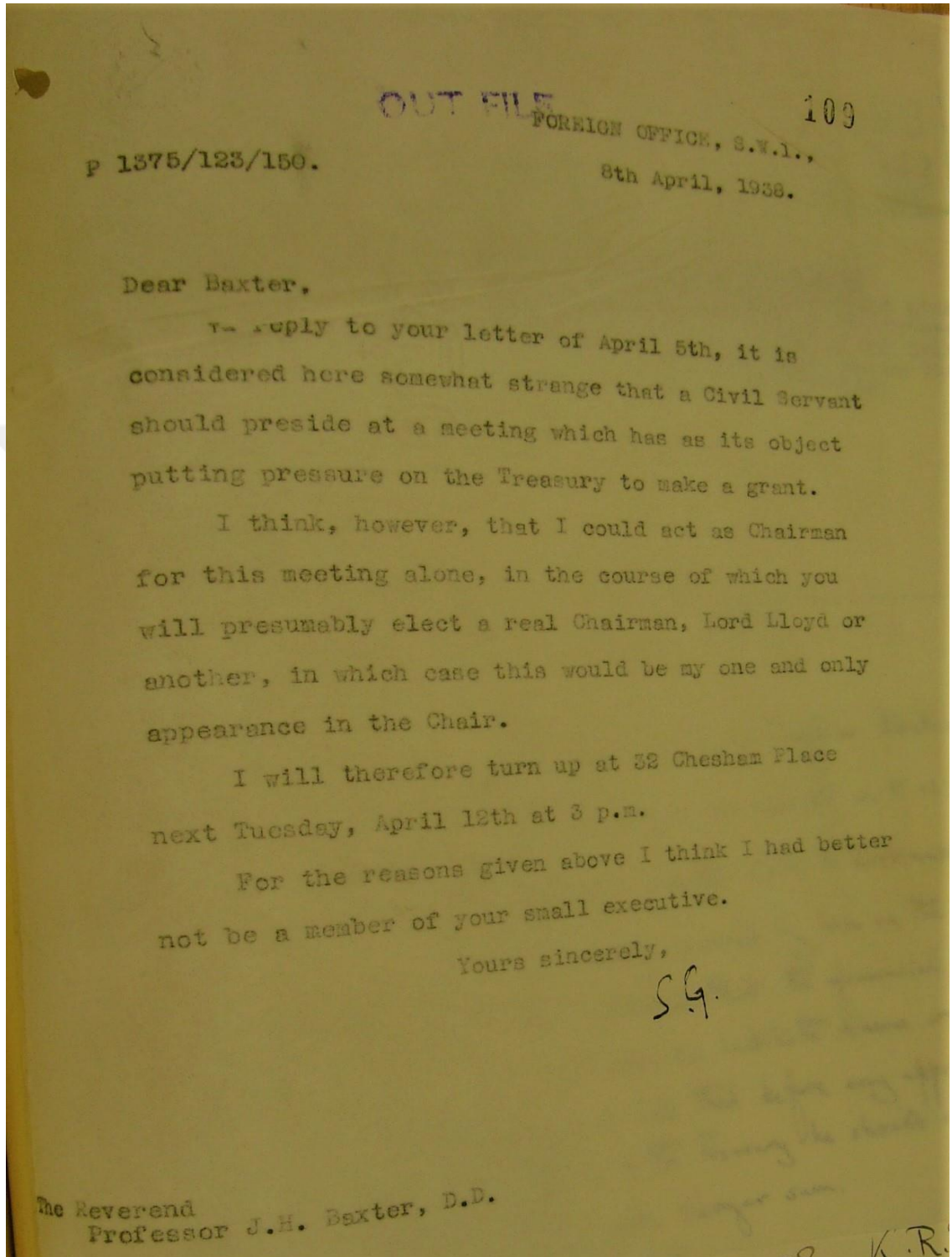
FO 395-645 P 779/ 69/ 150, 10 Şubat 1939 Tarihli Sekreter Bridge'den İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi H. Knatchbull-Hugessen'e Gönderilen Yazı.

EK-9

FO 395-586 P 1375/ 123/ 150, 5 Nisan 1938 Tarihli Prof. Baxter'dan Sir Stephen Gaselee'a Gönderilen Mektup.

EK-10

FO 395-586 P 1375/ 123/ 150, 8 Nisan 1938 Tarihli Sir Stephen Gaselee'dan Prof. Baxter'a Gönderilen Mektup.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Burak DOSDOĞRU
Doğum Yeri ve Tarihi : Üsküdar, 21 Mart 1991

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İletişim

E-Posta Adresi : burakdosdogru@gmail.com

Tarih : 13 Haziran 2018

